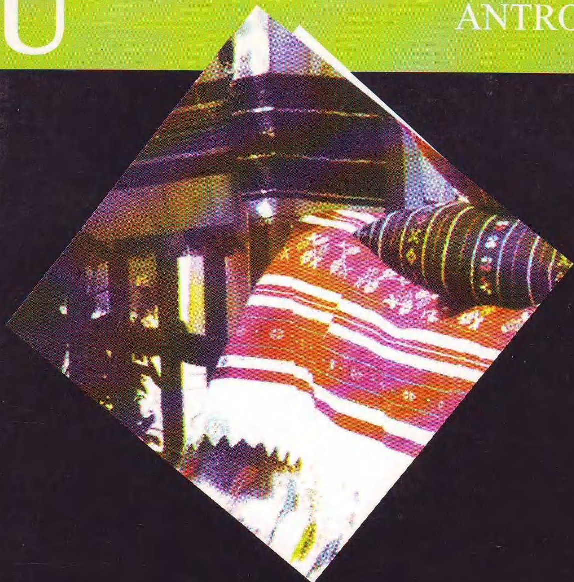
U

ANTROPOLOGIE

MANUAL DE ETNOGRAFIE

MARCEL MAUSS

INSTITUTUL EUROPEAN

Colecția

UNIVERSITARIA

46

Seria

Antropologie

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
MAUSS, MARCEL
Manual de etnografie / Marcel Mauss;
trad. şi studiu introductiv: Cristina Gavriluţă
- Iaşi: Institutul European, 2003
ISBN 973-611-097-4

I. Gavriluţă, Cristina (trad.; pref.)

39

ISBN 973-611-097-4 PRINTED IN ROMANIA

Manual de etnografie

MARCEL MAUSS

Studiu introductiv și traducere de:
CRISTINA GAVRILUȚĂ

INSTITUTUL EUROPEAN
2003

Descrierea etnografică – un prim pas spre cunoaştere

Termenul de etnografie este unul compus din *ethnos* şi *graphos* şi desemnează astăzi descrierea unui popor, grup etc. Iniţial, aceşti doi termeni au apărut la sfîrşitul sec. al XVIII-lea şi începutul sec. al XIX-lea şi se refereau la clasificarea limbilor, în timp ce etnologia vizează clasificarea popoarelor şi a raselor. Cuvîntul *etnografic* este folosit încă din 1772 de A.C. Schüzer în lucrarea *Prezentarea unei istorii universale*, pentru ca abia în 1824 A. Balbi să-l utilizeze în sensul actual. Este vorba de lucrarea sa *Atlas etnografic al globului* în care „etnografia" dobîndeşte înţelesul de *descriere a faptelor*.

Din moment ce este vorba de descriere, adică de o activitate, s-ar putea crede, la îndemîna oricui, se pune în mod logic următoarea întrebare: *De ce şi la ce bun un manual de etnografie?*

Lucrurile nu sînt atît de simple precum par la prima vedere, astfel încît M. Mauss, ilustru reprezentant al şcolii franceze de sociologie dar şi de etnologie, a simţit nevoia de a preda în anii petrecuţi la catedră noţiuni legate de etnografie şi metoda etnografică. Mult mai tîrziu (1947), toate acestea s-au concretizat în lucrarea, de acum clasică, *Manual de etnografie*.

Într-adevăr, ceea ce avem în faţă este un veritabil îndreptar de etnografie, bogat informat, concis şi prezentat cît se poate de didactic. În urma lecturării lui, etnografia – ca practică, dar şi ca disciplină teoretică – este departe de a mai părea facilă şi la îndemîna oricui.

„Descrierea nu este niciodată neutră. [...] Dacă există o anumită autonomie a «descrisului», a «referentului» a «semnificantului», a socialului, ea este după cum am început să înţelegem - de o autonomie relativă. De fapt, nu avem nici o posibilitate de a vedea lumea în afara privirii, de a vorbi despre lume fără limbaj"[1]. Din această perspectivă rezultă că azi descrierea şi, în special, cea etnografică, presupune o teorie explicită, dar şi una implicită a limbajului şi cunoaşterii. Vom aminti din acest motiv cîteva nume care s-au ocupat de crearea unor modele epistemologice şi care au încercat să dea conotaţii diferite descrierii (Dithey, Wittgenstein, Bernard Noël, Claude Lévi Strauss etc.).

[1] FRANÇOIS LAPLANTINE, *Descrierea etnografică*, traducere Elisabeta Stănciulescu şi Gina Grosu, prefaţă Elisabeta Stănciulescu, Ed. Polirom, Iaşi, 2000, p. 123.

Putem gîndi așadar o descriere de tip etnografic fie de pe poziții *pozitiviste* (explicația descriptivă este o explicație prin cauze), fie de pe pozițiile *structuralismului* (accentul cade pe explicația prin motive), fie din perspectivă *fenomenologică* (ceea ce presupune revenirea la lucrurile în sine). În acest sens, ceea ce percepem este o totalitate semnificantă, adică în primul rînd un *sens* și nu o *formă*. Mai poate fi invocată aici și perspectiva *hermeneuticii* (relația etnografică poate fi calificată drept una hermeneutică: a vedea presupune a sesiza sensul, iar acesta poate primi mai multe interpretări posibile). Din multitudinea de teorii, modele și metodologii de aplicare (practicare) a etnografiei, sîntem puși în situația de a alege doar una. Deși astăzi par a fi la modă modelele propuse de fenomenologie și hermeneutică, observăm că, spre deosebire de maestrul său, M. Mauss prefera la începutul sec. XX *integrarea observatorului în cîmpul însuși al observației*. Dacă E. Durkheim propunea cunoașterea unei societăți din punctul de vedere al manifestărilor sale exterioare, etnograful trebuie să interiorizeze semnificațiile pe care subiecții studiați le atribuie comportamentelor lor.

Așa cum anunțam mai sus, problema unei cercetări de tip etnografic se complică pe măsură ce începem să ne punem întrebări de tipul: există obiectivitate? Cum, cînd și cu ce mijloace surprindem un fenomen?

De vreme ce observatorul se află într-o situație dată, iar noi vorbim de interacțiune și de limitele instrumentelor de observare de care dispunem, nu putem invoca existența unei obiectivități absolute. Conștient de toate acestea, M. Mauss pune pe tapet un întreg arsenal conceptual și metodologic, extrem de util celui care năzuiește să întreprindă un demers etnografic. Chiar dacă nu se poate practica întru totul ceea ce Bernard Noël numea «un ateism al privirii», urmînd sfaturile, indicațiile și rețetele furnizate de M. Mauss, putem totuși elimina multe greșeli și neînțelegeri. În acest sens, Merleau–Ponty scria despre văzătorul – vizibil (voyant visible). Mai clar, „nu există etnografie fără încredere și fără schimb, iar acesta presupune un itinerar în cursul căruia partenerii prezenți ajung să se convingă reciproc să nu lase să se piardă formele de gîndire și activitate unice”[1]

Evidențiind importanța muncii de etnograf, autorul lucrării de față oferă un plan complet de studiu al unei societăți. Aceasta cuprinde trei paliere mari de lucru: 1) morfologia socială; 2) psihologia socială și 3) fenomenele generale.

---

[1] *Ibidem*, p. 51.

Fiecare dintre acestea surprinde aspecte distincte (de la tehnică, economie, știință pînă la limbaj și religie). Ele vor fi tratate cu o minuțiozitate exemplară în secțiuni diferite ale cărții. Beneficiind de exemple din marile anchete etnografice (Malinowski, Fr. Boas, R. Hertz etc.), lucrarea de față își dezvăluie, pe lîngă calitățile didactice, și pe cele enciclopedice.

Etnografia este, așadar, descrierea amănunțită a ceea ce vedem și auzim. Ea este o descriere arbitrară și nu una pură, cum s-ar dori. De ce? Pentru că este făcută de cineva în raport cu ceva, pentru că nu putem avea pretenția unei totale „distanțări" față de fenomenul cercetat.

Considerată de mulți ca fiind insuficientă, descrierea etnografică se dovedește și acum a fi o treaptă realmente necesară în domeniul cunoașterii. În raport cu ea, etnologia ocupă un loc mai bine situat pentru că încearcă, pe lîngă descriere, să descopere și mecanismele logice ale culturii sau societății studiate. Un punct de vedere mai abstract îl oferă însă antropologia, care trece deja la studiul comparativ al societăților omenești. Cert este totuși că, fără un material etnografic bine și onest obținut, nu ne putem lansa în interpretări și abstractizări rafinate.

„Descrierea etnografică – și o dată cu ea universul sensibilului și vizibilului – ar constitui doar o etapă care ne îngăduie să avansăm către un metalimbaj: acela al conceptului – care nu se vede –, al structurii, al esenței, pe scurt, al formelor care nu există în realitatea empirică"[1]

Fenomene precum vestimentația, artele, moneda, căsătoria, proprietatea, magia, reprezentările religioase etc., toate tratate în acest manual de etnografie, continuă să suscite și astăzi un viu interes. A le cunoaște, așa cum le-a structurat M. Mauss la începutul secolului trecut, constituie pentru noi un dublu cîștig.

Pe de o parte, putem dispune de un aparat metodologic și conceptual complet pentru un nou demers pe o temă dată (de exemplu, căsătoria azi). Pe de altă parte, textul lui Mauss ne oferă un bogat material informativ care poate conduce la noi reevaluări și interpretări ale unor fenomene cunoscute azi, precum: organizarea politică și socială, dreptul contractual, jocurile, artele etc.

Pentru a argumenta actualitatea acestui „îndreptar etnografic" vom încerca să dezvoltăm în cele ce urmează o temă mult solicitată de autorul francez: *tehnicile corpului*.

---

[1] *Ibidem*, p 131.

Despre corp și tehnicile sale

În 1936, M. Mauss publică în *Journal de Psychologie* studiul despre „Tehnicile corpului" Subiectul a mai fost dezbătut și a suscitat un viu interes în toate timpurile, însă ceea ce aduce nou autorul este prezentarea trupului ca un fel de *semnificant total*. El este, pe de o parte, suma tehnicilor cărora le este instrument, iar, pe de altă parte, trupul este spațiul de manifestare a regulilor și codurilor sociale.

Privit din această perspectivă, corpul și tehnicile sale (mimica, gestica, pantomima, îmbrăcămintea, dansul, muzica etc.) devin un fel de marcă a persoanei respective, dar și a societății din care provine. Poate să ne vorbească despre calitățile psihice ale individului, despre apartenența sa socială, situația sa juridică, poate să spună multe despre un moment anume din viața sa.[1]

*

Problema corpului a provocat un viu interes în toate timpurile, motiv pentru care există mai multe reprezentări ale acestuia. În general, sînt două paradigme care încearcă să decripteze ceea ce am putea numi misterul trupului.

Prima este aceea conform căreia sufletul este *disociat* de corp. Este ceea ce ne propune modelul occidental ce preia anumite idei din Platon. Cele două entități sînt judecate separat. De pildă, medicina contemporană tratează trupul (anumite părți ale acestuia), și nu sufletul. Invers, psihologii se ocupă mai mult de suflet decît de trup. Din punctul nostru de vedere, această dihotomie tinde foarte mult să se relativizeze.

O altă paradigmă este aceea care aduce în atenție omul ca fiind un *microcosmos*. Ne stau mărturie în acest sens textele biblice, cele vedice, povestirile cosmogonice etc. Trupul era văzut ca un mic univers, ca o imagine în miniatură a cosmosului. Mai tîrziu apare ideea unui izomorfism între structura organică a omului și cea a lumii. Putem vorbi, de exemplu, despre monarhia engleză care asociază un *corp politic nemuritor* cu unul *omenesc*, vremelnic,

---

[1] Este de acum celebru exemplul dat de M. Mauss în *Tehnicile corpului* (1936). Aici se compară mersul femeilor maori cu cel al femeilor americane. Concluzia este că *nu există modalități naturale de a merge*. Acest lucru poate fi învățat și educat. La fel, P. Clastres observa stîngăcia indienilor *quaikis* cînd traversează spații goale. Nu se simt în largul lor decît în umbra pădurii. Acolo, ei întîlnesc un spațiu familiar, dobîndit în urma unui scenariu educativ.

sub chipul unei deja bine cunoscute metafore a celor două trupuri ale regelui. Tot regele este cel care face legătura cu transcendentul, aşa cum şamanii siberieni călătoresc pentru a „suda persoana umană de mediul celest" [1]

În general, există o serie de societăţi care cred într-un corp „deschis" către lume. Aşa se explică de pildă o serie de fenomene de posesiune din cultul *candombli* din Bahia, în care este vorba de o coborîre epifanică a zeilor şi de „călărirea" posedaţilor de către zei. Un alt exemplu interesant îl constituie credinţa unor populaţii din Africa, potrivit cărora există corespondenţe între organele interne ale corpului omenesc şi unele suporturi animale şi vegetale (pielea şi părul sînt asimilate unui înveliş vegetal sau celest, iar orificiile corpului sînt văzute ca ferestre spre lume).

Astăzi lucrurile au evoluat: „din aceste elaborări speculative apar o serie de noţiuni semnificative precum „homostazia", „entropia" sau „fortificarea energetică" (în corpul oamenilor ca şi în corpul lumii). Această permeabilitate a corpului în faţa mediului înconjurător nu este doar privilegiul exclusiv al societăţilor care, în reprezentările persoanei şi cele ale cosmosului, se află în implicaţie mutuală. Ea apare, de exemplu, în Europa Occidentală, în sistemele etiologice care insistă asupra dimensiunii persecutorii a *dezastrelor biologice,* aşa cum s-a întîmplat în Franţa, în departamentul Magenne".[2]

La fel ca şi în alte timpuri, corpul rămîne un instrument de reperare a coordonatelor spaţio-temporale. Sus/jos, stînga/dreapta, apropiat/îndepărtat sînt categorii pe care le gîndim în funcţie de corp. Mai mult, chiar bipolaritatea sexuală devine model pentru construcţiile binare, simetrice sau asimetrice, ori pentru altele mai complexe. Concepţia despre corp şi corporalitate face posibilă regîndirea unor paradigme ştiinţifice bazate în special pe experiment. Aşa se explică o oarecare deschidere în medicina clasică, sau încercarea de a se explica o serie de fenomene văzute în practicile tradiţionale (chirurgia psihică practicată de vraci în Filipine, bioenergia, puterea terapeutică a plantelor sau homeopatia).

Toate aceste exemple de „practici medicale" aduc în atenţie şi o nouă modalitate de a privi şi gîndi corpul. El nu poate fi separat de psihic şi de aspectul spiritual, motiv pentru care atunci cînd se intervine asupra lui, trebuie să se aibă în atenţie întregul şi nu partea.

---

[1] PIERRE BONTE, MICHEL IZARD, *Dicţionar de etnografie şi antropologie*, Ed. Polirom, Iaşi, 1999, p. 173.

[2] *Ibidem.*

În *Simbolismul corpului uman*, de exemplu, Annick de Souzenelle vorbeşte despre fenomenul de *identificare*, pornind de la corp şi psihic către lumea exterioară. Acesta este şi faptul care explică de ce oamenii dobîndesc ceva din natura locului în care trăiesc. Tot aşa s-ar putea justifica şi asemănarea, uneori izbitoare, între două fiinţe care trăiesc împreună un timp îndelungat, (Aristotel gîndea acelaşi lucru atunci cînd vedea o corespondenţă între bărbat (*formă*) şi, respectiv, femeie (*materie*). Dacă materia este cea care ia forma vasului în care este pusă, atunci este explicabil de ce, în unele cazuri, într-un fel anume arată soţiile de militari, profesori sau agricultori.[1]

Cît priveşte *influenţa* reciprocă între corp şi suflet, ea este acum un fapt cunoscut şi demonstrat. Într-o foarte documentată lucrare[2], Roger Mucchielli doreşte ca, pornind de la studiul feţei umane, să stabilească o relaţie între caracterologie şi morfopsihologie. În felul acesta, el construieşte o întreagă tipologie de caractere umane plecînd de la simpla cunoaştere a feţei. De altfel se spune în mod obişnuit că *ochii sînt oglinda sufletului*. De ce nu ar fi şi faţa umană la fel?

Un alt exemplu care ilustrează convingător influenţa reciprocă între trup şi psihic este următorul: copilul îşi modelează trupul şi sufletul prin identificare directă cu părinţii săi. Ei devin un fel de modele pentru copiii lor. Nu educaţia contează în primul rînd, ci faptul că trăim şi respirăm în preajma părinţilor sau copiilor noştri.

Cele două fenomene, cel de *identificare* şi cel de *influenţă* descrise de A. de Souzenelle, se întîmplă atunci cînd lumea spirituală nu ajunge la nivelul conştiinţei, cînd fiinţa spirituală doarme. De altfel acest lucru este destul de greu de realizat de către noi, oamenii obişnuiţi. În general, tinerii zilelor noastre caută modele cu care să se identifice sau pe care să le imite. Din nefericire, alegerile făcute nu sînt întotdeauna cele mai inspirate. Mă refer aici la „generaţia hip-hop" care promovează un anumit comportament, atitudini şi valori îndoielnice. Acest fapt ridică un semn de întrebare asupra felului cum se face educaţie astăzi. Preferăm o educaţie oferind modele sau dorim să stimulăm acea parte din noi care să genereze modele conforme cu valorile societăţii şi cu ceea ce este specific fiecăruia dintre noi? Există însă şi o altă situaţie, cînd

---

[1] Pentru amănunte, vezi Constantin Noica, *Eseuri de duminică*, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1992, în special secţiunea "Formă, formare, informare", pp. 149-157

[2] Roger Mucchielli, *Faţa omului şi caracterul. Iniţiere în morfopsihologie*, prefaţă de Nicola Pende, traducere, avanprefaţă şi note de Leonard Gavriliu, Ed. Iri, Bucureşti, 2000.

lumea spirituală este trăită, iar omul își hrănește cu ea atît trupul, cît și sufletul. El se identifică puțin cîte puțin cu substanțele hranei sale. Este vorba de așa-numitele *fenomene de transfigurare* (a se vedea în acest sens experiențele mistice – cazul Padre Pio – sau neputrezirea trupurilor unor sfinți. Ele se transsubstalizează, devenind bine-mirositoare). Sutem așadar în fața unor fenomene cutremurătoare care demonstrează – dacă mai era cazul – strînsa legătură dintre trup și suflet, dintre ceva ce este efemer și ceea ce ține de veșnicie.

Toate interpretările legate de trup își găsesc corespondent în variate imagini și reprezentări sociale ale tehnicilor corpului. În 1935, M. Mauss afirma că tehnicile corpului sînt „modalități prin care oamenii, societate de societate, știu să se servească de propriul corp într-o manieră tradițională"

Datorită faptului că *gestul* scapă descrierii verbale, el este adesea uitat în literatura etnografică, deși oferă o mare diversitate culturală prin bogăția de sensuri pe care le cuprinde. Acesta este și motivul pentru care autorul *Manualului de etnografie* readuce în atenție, ori de cîte ori are ocazia (fie că este vorba de tehnici de lucru, muzică, dans, mîncare, jocuri și arte, magie și religie etc.), importanța observării și înregistrării gestului. Acesta însoțește cele mai diverse activități. De exemplu, într-un anume fel se vor comporta novicii față de cei care au trecut deja pragul inițierii. Un gest cît de mic poate furniza o multitudine de informații. El poate fi deci marca unei anumite arii culturale. Mai mult chiar, putem vorbi, conform interpretării lui Mauss, de patru mari situații în care culturalul se articulează în grade diferite cu biologicul (corpul).[1]

În primul rînd, activitatea corporală exprimată prin *funcțiile biologice* (a mînca, a dormi, a se așeza, a se spăla) înregistrează diferențe de la o cultură la alta, sau în varii momente istorice. Analiza mersului, de pildă, aduce în prim plan variații nebănuite de *stil* (stilul de mers al celor ce trăiesc în spațiile montane și a celor din zonele de șes etc.).

Mișcarea tehnică care include în sine cuplul gest-unealtă formează o altă situație de interferență. A. Leroi-Gourhan arată că unealta „nu există cu adevărat decît prin gestul de a o face eficace din punct de vedere tehnic"[2] Să nu uităm că există diferite tipuri de lovire: prin percutare, prin așezare, sau aruncare. De pildă, fierarul din Europa Occidentală lucrează, de regulă, în picioare, pe cînd cel din societățile africane, din poziția șezînd. Rezultă de aici

---

[1] Pentru detalii vezi P. Bonte, M. Izard, *Dicționar...*, ed cit., pp. 173-174.

[2] ANDRÉ LEROI-GOURHAN *apud.*, P. Bonte, M. Izard, *op. cit.*, p. 173.

că gesturile tehnice (chiar cele mai nesemnificative) depind și conturează anumite opțiuni culturale mai generale. Ele nu reprezintă doar simple obișnuințe ci, în primul rînd, premisa interpretării ce face trimitere la o anumită construcție socio-culturală sau mentală a unei comunități.

Activitatea gestuală a corpului cu funcție de comunicare ar fi o a treia situație în care găsim o strînsă legătură între corp și cultură. Întîlnim în această categorie o serie de limbaje „gestuale" și „emblematice". Ele sînt valorizate de factorul cultural în chip diferit. Leach, M. Mead, W. La Bare subliniază acest lucru mai ales în exprimarea gestuală a emoțiilor Industria contemporană de publicitate exploatează la maximum funcția de comunicare a gestului și deci a corpului. Vasile Sebastian Dâncu, în *Comunicarea simbolică. Arhitectura discursului publicitar,* cercetează de pe poziții sociologice tocmai acest lucru. Pentru el, „a înțelege o acțiune a actorului social înseamnă a o introduce într-un context de credințe, motivații, sentimente (într-un context cultural, am spune noi), deci în anumite clase de comprehensiune, iar la nivel social acest context motivațional ne apare ca context simbolic"[1] În general, activitatea gestuală a corpului este valorizată la nivelul grupului. Fiecare gest (salutul, de exemplu) are o semnificație verbală specială care funcționează asemeni unui cod încifrat printre membrii unui grup.

În fine, *mișcările instituționalizate* (ritualuri, dans, jocuri, sport) comportă o semnificație socială și culturală foarte accentuată. Marcel Mauss le cercetează cu o minuțiozitate demnă de urmat. El propune în acest sens modele clare de cercetare. „Un studiu al dansului (de exemplu) va debuta în mod necesar printr-un studiu al tehnicilor corpului și printr-un studiu psihofizic al ritmului (...). Fiecare dans va trebui descompus în toate elementele sale: dansul însuși, însoțitorii și spectatorii. Se vor nota detalii, momentele de liniște și imobilitate." Orice moment este semnificativ. Însăși absența mișcării poate avea conotații nebănuite la prima vedere. Ea face uneori parte dintr-un scenariu mai amplu prin care poate fi evocat un moment important. De pildă, M. Eliade în *Nașteri mistice* arată cum în unele rituri de pubertate din Africa, Oceania și America de Nord apar motive ale morții inițiatice. Astfel, novicii, separați de familiile lor, trebuie să stea nemișcați o anumită perioadă de timp. Acest moment evocă moartea, simbolizată prin pierderea cunoștinței, îngropare și uitarea trecutului.

Novicii sînt readuși la o viață nouă, însă vor fi cu totul alții. Vor avea un nou nume, vor învăța *noi gesturi*, o nouă limbă etc.

---

[1] VASILE SEBASTIAN DÂNCU, *Comunicarea simbolică. Arhitectura discursului publicitar*, Ed. Dacia, Cluj, 1999, p. 12.

La alte triburi însă, *nemişcarea* din riturile de inițiere poate semnifica *natura*. Este vorba, de fapt, de ceea ce putem numi *regressus ad uterum*. În acest caz, novicii se aşază în poziția fetusului pe pămînt. Momentul desemnează pătrunderea novicelui în uterul Mamei Pămînt de unde urmează să renască asemenea unei ființe noi. Putem spune, aşadar, că anumite gesturi şi atitudini sînt condiționate cultural şi spiritual. Ele dau seama de o anumită viziune asupra vieții sociale şi a existenței în genere.

În concluzie, studiul tehnicilor corpului variază în funcție de cultură, existînd între cei doi termeni o relație foarte strînsă. Pe de altă parte, învățarea gesturilor se poate realiza, aşa cum observă M. Mauss, prin observare şi inițiere. Aşadar, corpul este suma tehnicilor cărora le este instrument. El joacă rolul unui *semnificant total*, poate să arate cine sîntem, de unde venim, ce statut social avem, cu ce ne ocupăm etc. Este, dacă vrem, un fel de carte de vizită. Totul e să ştim să o descifrăm şi să o interpretăm corect. Pentru acest lucru *Manualul de etnografie* al lui Marcel Mauss ne poate fi de cel mai mare folos cu putință.

Avertisment

Paginile care urmează sînt stenogramele Cursurilor de etnografie descriptivă ținute în fiecare an la Institutul de Etnografie al Universității din Paris, încă din 1926, de la formarea acestui Institut, pînă în 1939.

De-a lungul anilor, cursurile lui Mauss au fost urmate cu asiduitate și pasiune la *École Pratique des Hautes Études*, la *Collège de France* și la *Institut d'Ethnologie*. Influența lor se va face simțită încă mult timp de acum înainte. Prin originalitatea și prin diversitatea punctelor de vedere, acestea depășesc de departe nivelul certificat de licență căruia îi corespund. Ele nu au fost niciodată redactate, în ciuda dorinței autorului care era preocupat de publicarea lucrărilor postume ale distinșilor săi prieteni, maeștri și colaboratori. Pentru a acoperi această lacună, ne străduim să redăm aici copia prelegerilor sale.

Lucrarea, dacă nu ar fi fost scrisă, ar fi fost diferită. Ar fi fost de adăugat cîteva capitole (cel asupra etnologiei, cel asupra contactelor dintre civilizații ...), altele ar fi fost dezvoltate, în special cele din cursurile ținute spre finele anului școlar cînd, de fiecare dată, lecțiile se scurtau. Totuși, din 1935, de cînd a prevăzut publicarea în această manieră, M. Mauss a insistat, în fiecare an, asupra altui capitol al cursului său: *tehnologie și estetică* (1935-1936); *fenomene juridice* (1936-1937); *religie* (1937-1938).

Introducere la a doua ediție (1967)
DENISE PAULME[1]

Manualul de etnografie a apărut în 1947. Fiind foarte repede epuizat, reeditarea sa va fi primită cu bucurie, deoarece studiile lui M. Mauss au marcat un moment decisiv nu numai pentru etnografie, dar și pentru dezvoltarea științelor umaniste în general. Timp de 20 de ani, această disciplină s-a dezvoltat, în mare parte, sub impulsul său, față de care noi, colegii străini, nu încetăm a-i aduce omagiul nostru, traducîndu-i operele unele după altele.

Succesul cercetărilor cu ajutorul cărora M. Mauss a pregătit numeroși specialiști pune o nouă problemă: trebuie adusă la zi o bibliografie deja încărcată? Cum o selectăm fără a afecta textul? De exemplu, capitolul asupra organizării domestice se mai referă la principiile elaborate de E. Durkheim pe baza ipotezelor lui L. H. Morgan și ale cîtorva autori. De la primele lucrări realizate, pînă la cele ale lui Claude-Lévi Strauss, toate sînt legate de gîndirea lui M. Mauss, depășind-o totuși. La fel se întîmplă și cu studiile de tehnologie care au reapărut prin cercetările lui A. Leroi Gourhan, el însuși format de Mauss. Ce importanță să acordăm unei bibliografii care n-ar prezenta o mare legătură cu textul?

Gîndirea magistrului ignoră cadrele convenționale și nu încetează a pleda, în cazul etnografiei de teren, pentru o nestăpînită curiozitate manifestată pentru toate domeniile apelînd la o cultură enciclopedică. Aceasta îi era specifică și, fără îndoială, el va fi ultimul care va acoperi un cîmp atît de vast.

De cînd specializarea a devenit un imperativ, nimeni nu se mai pricepe astăzi să practice în același timp, așa cum Mauss ne îndeamnă, preistorie și lingvistică, tehnologie și antropologie socială, să cunoască limbi clasice și fără discuție sanscrita, sau toată literatura care se referă la societățile africane, americane, oceanice, sau europene.

[1] Director de studii la École Pratique des Hautes Études en Sciences sociales.

Soluția la care am ajuns poate să pară simplă. Vom relua, fără a modifica, textul și bibliografia. În felul acesta, încercăm cel puțin să dăm o imagine a cunoștințelor noastre din 1939. Poate că ultima lecție a *Manualului* poate să ne redea, grație unei expuneri orale, ca într-o fotografie mișcată, imaginea unui magistru a cărui totală libertate de spirit n-avea s-o egaleze decît generozitatea sa. Elevii lui Mauss nu-i datorează doar formarea lor profesională.

Prefață la a treia ediție (1989)
DENISE PAULME

Mauss a fost, probabil, ultimul etnolog complet. Confruntarea cunoștințelor specializate din zilele noastre cu știința enciclopedică a profesorului pare a justifica această nouă prezentare.

Avertismentul primei ediții, din 1947, menționează că aceste pagini sînt stricte transcrieri ale „elementelor de etnografie descriptivă necesare călătorilor, administratorilor și misionarilor" date în cadrul Institutului de etnologie pe care Marcel Mauss îl fondase în 1935 și pe care-l conduce pînă în 1940, împreună cu Paul Rivet, sub președinția lui Lucien Lévy-Brühl. Fiind o culegere de instrucțiuni pentru anchetele de teren, acest *Manual* este sec, lipsit de idei generale, precis și fără ezitări. El acumulează cu plăcere probleme ce trebuie rezolvate. Această prezentare este un ghid inspirat, în parte, din *Notes and Queries* ale Royal Anthropological Institute din Londra (a 5[a] ed, 1929) și este destinată oamenilor fără nici o pregătire, dar cu un spirit deschis.

Mauss este filozof și un teoretician care s-a întors spre concret, spre deosebire de unchiul său, Émile Durkheim. Durkheim a furnizat un cadru teoretic căruia Mauss îi plăcea să-i sublinieze valoarea la finalul cercetării. Această parte fiind asigurată, prima grijă a nepotului, mai ales pentru *Instrucțiunile* sale de ordin elementar, erau datele. Fidel lui Durkheim atît ca discipol, cît și ca moștenitor, dorea să pună în valoare ideile lor comune, iar nu micile amănunte în care erau în dezacord. Este adevărat că el nu construia un sistem: nu aceasta era intenția sa și i-am face o nedreptate dacă l-am judeca ca și cum dorise așa ceva.

Nepracticînd niciodată observația etnologică, Mauss a fost interesat adesea să facă apel la amintirile personale: experiența sa ca translator pe lîngă statul-major britanic în timpul războiului, călătoria de cinsprezece zile în sudul Marocului, sau imaginația sa. Dacă Mauss cunoștea totul așa cum ne place să spunem, aceasta nu-l conducea la explicații complicate. Cunoașterea sa era atît de reală, de personală și de imediată, încît lua adesea forma declarațiilor neașteptate

asupra sensului. Ca urmare, reflecția logică și înțelegerea faptelor reveneau în seama auditoriului care era uneori dezamăgit sau, pur și simplu, contrariat.

Pare imposibil să vorbești despre marele savant fără a evoca, măcar în treacăt, omul. Își păstrase o tinerețe spirituală deoarece prefera să cerceteze în compania studenților sau a tinerilor cercetători mai mult decît în prezența celor de vîrsta sa. Această extraordinară vioiciune a spiritului, alături de totala sa lipsă de prejudecăți, îi permiteau conexiuni neașteptate. Nu ezita să-l invoce îndelung pe Tolstoi în ce privește regulile căsătoriei în Australia și se desfăta să recunoască pe stradă un englez după mers (vezi tehnicile corpului). Cu Mauss, îngustimea culturii clasice în care noi am fost formați exploda într-un umanism larg, încît conexiunile sale fulgurante erau semnificative în acest sens. Ieșeam amețiți de la fermecătoarele sale cursuri. Apoi, ele continuau în stradă: ne opream îndelung la colțul unui trotuar invidiindu-l pe acela dintre noi care trebuia totuși să ne părăsească în timp ce profesorul îl aștepta pentru a fi condus pînă la îndepărtata stradă Bruller. O trăsătură care mi se pare tipică este aceea că, după ce a fost ales profesor la Collège de France, Mauss a refuzat să vorbească într-un amfiteatru, cerînd o sală prevăzută cu o masă mare în jurul căreia auditoriul lua loc.

Numit în 1901 la École des Hautes Études pentru a se ocupa de catedra de «istoria religiilor popoarelor primitive», Mauss, în lecția inaugurală, indică principiile metodei sale. În primul rînd, vorbind în sens strict, nu există popoare necivilizate, există numai popoare cu civilizații diferite. O societate australiană nu este nici simplă, nici primitivă, ea are în spate o istorie la fel de lungă ca a noastră. Dar, așa cum printre animale găsim specii vii mai simple decît mamiferele și, în aparență, mai apropiate de speciile dispărute din primele ere geologice, la fel și societatea Arunta este mai aproape decît noi de formele primitive de societate. Astfel, nașterea în cazul acestei societăți nu este numai un fapt fiziologic, ci și un eveniment magico-religios. Ideile evoluționiste nu sînt absente. Dar aceasta nu este singura rațiune pentru care este necesară o analiză minuțioasă a datelor. Există o serie de dificultăți comune tuturor observațiilor fenomenelor sociale. În primul rînd, toate informațiile vin numai de la persoane interesante și nimic nu este mai dificil, chiar pentru noi, decît să spui în ce constau cu adevărat instituțiile. Așa cum spunea un misionar din Coreea, «cutumele sînt, ca și limbajul, o proprietate, dar proprietarul este inconștient de aceasta». Acesta este și motivul pentru care etnologia trebuie să sape sub cele mai interesante informații indigene pînă la «faptele profunde, inconștiente, deoarece acestea nu există decît în tradiția colectivă. Faptele reale sînt acele lucruri pe care ne vom strădui să le atingem prin documentare».

Iată ceea ce preda Mauss în 1901 şi ce va continua să facă pe o durată de patru ani. El nu are o teorie proprie. Analiza intelectuală este necesară pentru a transforma datele în fapte bine stabilite. Mauss nu-şi schimbă părerea prea mult în ce priveşte explicaţia subiectului. În ultimele sale expuneri asupra păcatului şi ispăşirii, mai arată: «Explicaţia sociologică este încheiată cînd am văzut *ce* cred şi gîndesc oamenii şi *cine* sînt oamenii care cred şi gîndesc aşa».

Dacă tot vorbim de publicaţiile sale, trebuie să amintim aici că Mauss nu a scris niciodată o carte, ci numai articole uneori ori foarte întinse, în general intitulate „Eseu" sau chiar „Schiţă" Aproape totul a fost scris în colaborare fie cu Henri Hubert (*Eseu asupra naturii şi funcţiei sacrificiului*, *Teoria generală a magiei*, *Introducere în analiza cîtorva fenomene religioase*) dar şi cu E. Durkheim, Beuchat (*Eseu asupra variaţiilor sezoniere ale societăţii de eschimoşi*) sau cu Fauconnet împreună cu care publica într-o enciclopedie un important articol de sociologie, în 1901 Unii au văzut în faptul acesta o incapacitate de a publica singur, uitînd de recenziile din *Année sociologique* care, în mare parte, sînt contribuţiile sale, în care teoriile sociologice apar ca utile şi indispensabile pentru cercetare. Rezultatele şi problemele disciplinei din acea epocă sînt magistral rezumate în acele pagini.

Războiul din 1914 a lovit dureros grupul de sociologi: i-au fost furate cele mai mari speranţe, în special Robert Hertz, autorul lucrării *Preeminenţa mîinii drepte* şi a descoperirii obiceiului dublei înmormîntări. După moartea lui E. Durkheim (1917), Mauss se ocupă de pregătirea operelor celor dispăruţi (*Amestecurile* de Hertz, mai tîrziu două volume ale lui Hubert - *Celţii*) şi de conducerea revistei *Année Sociologique*. În această perioadă şi alături de numeroase publicaţii mai scurte, Mauss a dat ceea ce poate fi numită opera sa. *Eseu despre dar, formă arhaică de schimb*[1] apărută în 1925. Darul pe care-l practicau societăţile din nord-estul Americii (prestaţiile totale de tip agonistic) reprezentau ceea ce el numea «faptul social total». Una din aceste teme favorite era, în fapt, doar o ţintă a cercetării. Îşi propunea să studieze nu numai piesele şi bucăţile, ci să restituie un ansamblu în care să apară coerenţa internă a societăţii observate. Ea este atît de complexă, încît descriind aceste piese separate cu scrupulozitate, nu obţinem decît o imagine aplatizată, în două dimensiuni. Există şi cazul fericit în care întîlnim coerenţa între unităţi mai puţin întinse. Acestea sînt momente privilegiate, în care totul poate fi înţeles imediat. *Potlatch*-ul indienilor din America precum şi *kula* melaneziană studiată

---

[1] În *Sociologie şi anthropologie* col. «Quadrige», P.U.F., Paris, 1985 (9 ediţii).

de Malinowski ar fi unul dintre cazurile deosebite care obligă observatorul să transceadă categoriile vieții curente[1] Ipoteza centrală a studiului este că forma arhaică a schimbului, cu cele trei obligații ale sale (a dărui, a primi și a reîntoarce darul), este un aspect pe care aproape toate societățile arhaice îl mențin și care consolidează legăturile sociale: «Doar considerîndu-le în ansamblu, am putut observa esențialul, mișcarea întregului aspect viu, clipa fugitivă în care societatea și oamenii iau cunoștință, din punct de vedere sentimental, despre ei înșiși și despre statutul lor în raport cu ceilalți. În această observație concretă a vieții sociale există posibilitatea de a descoperi noi fapte pe care abia începem să le întrezărim. După părerea noastră, nimic nu poate fi mai rodnic și mai urgent decît studierea unor asemenea fapte sociale totale[2]» Darul apare ca un fapt revelatoriu pentru religie, drept, morală, economie, estetică, morfologie și mitologie. Obligațiile pe care le aduce cu sine explică în mod simbolic în mit și iau forma interesului pentru obiectele schimbate, dar acestea nu sînt niciodată separate complet de oamenii care le schimbă; comuniunea și alianța pe care ele le stabilesc sînt practic indisolubile! Influența durabilă a obiectelor schimbate este o expresie a felului în care subgrupurile din interiorul unei societăți segmentare, de tip arhaic, sînt constant interrelaționate și se simt obligate unele față de altele. Dincolo de un interes etnografic considerabil, *Darul*, studiu sistematic și comparativ al schimbului, este prima elaborare structurată a raportului între modurile de schimb și structura socială. Adăugăm că Mauss, în cursurile sale, a insistat suficient asupra importanței diferențelor și separărilor; interdicțiile de contact ca, de exemplu, refuzul împrumutului, sublinia el, sînt la fel de importante ca ceea ce Lévy-Brühl numea participare.

Dacă ar fi să rezumăm, am spune că contribuția teoretică a lui Mauss vine să pună la lucru sociologia lui Durkheim, nuanțînd și minimalizînd trăsăturile mai puțin acceptabile (misticismul latent al grupului, psihologia mulțimilor, identificarea între originea istorică și simplitatea analitică) și demonstrînd importanța puterii sale explicative.

Cîmpul de acțiune al profesorului se lărgește o dată cu crearea *Institutului de Etnologie*. Aici el era dator să dea indicații pe care aștepta să le vadă fructificate

---

[1] Asupra apropierilor posibile între ideea de «tot» / «total», după Mauss, pe care el nu le-a definit niciodată dar și dezvoltările structurale ale lui Lévi-Strauss, fac trimiteri la studiul lui Louis Dumont: «Marcel Mauss: une science en devenir» în *E. l'individualisme*, Ed. du Seuil, Paris, 1983.

[2] *Essai sur le Don, forme archaïque de l'échange*, op. cit., p. 81

de studenți capabili să observe și să înregistreze corect faptele. Atît cît vom putea descoperi în paginile ce urmează, aceste învățături par a fi alcătuite dintr-un catalog de fapte, un număr mare de sfaturi cu un caracter atît de general, încît ele au adesea un aer de tautologie sau de loc comun. Autorul lor se străduia să insiste în fiecare an asupra unui subiect diferit: tehnologie și estetică (1935-1936), fenomene juridice (1936-1937), religie (1937-1938). Ales în Colegiul Franței, el va preda timp de aproape zece ani la trei instituții, ținînd singur sau aproape singur locul echipei de savanți cu care începuse să lucreze.

Preocupat de importanța acestor studii, Mauss vedea în ele un mijloc de dezvoltare a unei discipline în viitor, care nu-și avea încă profesioniștii: în această primă generație, printre cei pe care-i forma între 1930 și 1940 și fără a-i putea cita pe toți, cum să nu mire apropierea între nume atît de diverse, ca cele ale lui Maurice Leenhardt (căruia îi va ceda cursul de la École des Hautes Études), Alfred Métraux, Jacques Soustelle, Marcel Griaule, André Haudricourt, André Leroi-Gourhan și Louis Dumont...

Eseu despre dar este opera lui Mauss cea mai des citată în străinătate, singura, de fapt, cunoscută în Statele Unite. Lucrările sale privind magia, sacrificiul și, de asemenea, clasificările primitive au avut o influență profundă dar dificil de precizat, deoarece munca sa în acest domeniu a intrat în moștenirea comună, descori prin colegi și discipoli. El pare a fi influențat într-un mod cu totul particular oameni precum: A. Radcliffe Brown și B. Malinowski care, fiecare în parte, vor dezvolta o gîndire ceva diferită de cea a lui Durkheim, E. Evans-Pritchard, R. Redfield și alții. De o manieră mai generală, influența sa este sensibilă în lucrările de antropologie realizate la Oxford sub îndrumarea lui Evans-Pritchard și a lui Leyde. Totuși, sugestiile pe care el le formula, nu și-au epuizat, probabil, toate posibilitățile lor de exploatare.

Dincolo de cariera sa academică, Mauss a fost angajat și în viața politică. La fel ca Durkheim, el i-a susținut pe Dreyfus și Zola, dar în comparație cu unchiul său el a jucat un rol activ. A fost unul dintre conducătorii grupului de studenți colectiviști (dreyfusarzi) și s-a asociat direct șefilor socialiști, ajutîndu-i să fondeze *l'Humanité*, în 1904; a activat la ziar luînd parte la greve și susținînd candidații socialiști la alegeri. De asemenea, a jucat un rol important la crearea de universități populare și mișcări cooperative. Latura evoluționistă, pluralistă și liberală a socialismului său, apropiat de cel al lui Jaurès, este sesizabilă în ultimele pagini ale *Eseului despre dar*, unde se semnalează ceea ce s-a pierdut din punct de vedere calitativ în raporturile umane, cînd schimbul a devenit pur economic, și insistă asupra nevoii de a restaura

«temele vechi ale libertății și obligativității darului, ale libertății și obligației pe care o ai de a da ...»[1]

Al doilea război mondial avea să repete isprăvile și greșelile primului, dar cu o cruzime mai mare. Adăugîndu-se la anumite greutăți de natură personală, ororile războiului, executarea de către germani a doi dintre cei mai îndrăgiți elevi ai săi, Boris Vidé și Anatole Levitzky, au strivit una din cele mai strălucite inteligențe ale timpului. Memoria îi juca feste din cînd în cînd, iar în 1950, cînd a murit, mintea îi era rătăcită.

[1] *Essai sur le don, forme archaïque de l'échange, op. cit.*, p.169.

1. CONSIDERAȚII PRELIMINARE

Cursul publicat aici răspunde mai degrabă problemelor practice, deoarece trebuie învățat cum să se observe și să se clasifice fenomenele sociale.

Am putea să nu vedem în aceste lecții decît o aglomerare de detalii inutile. În fapt, fiecare din acestea presupune un univers de studii: astfel, biometria care caută să stabilească curba de repartiție pe vîrste presupune statistică și calculul probabilităților; studiul culorilor cu ajutorul cunoștințelor de fizică reclamă aplicarea scalelor Chevreul și Broca. Ceea ce poate să semene cu detalii inutile este, în realitate, o chintesență de principii.

Cîmpul de studiu este limitat la societățile coloniilor franceze și la cele aflate în stadiu asemănător, fapt ce pare a epuiza toate societățile numite primitive.[1]

Situîndu-ne între aceste limite, vom da indicațiile necesare pentru a constitui științific arhivele acestor societăți mai mult sau mai puțin arhaice.

Știința etnologică are ca finalitate observația societăților și drept scop cunoașterea faptelor sociale. Ea înregistrează aceste fapte, la nevoie face o statistică; și publică documente care oferă maximum de certitudine. Etnologul trebuie să posede însușirea de a fi exact și complet; trebuie să cunoască sensul faptelor și raporturile dintre ele, sentimentul proporțiilor și articulațiilor.

---

[1] Numai australienii și fuegienii ar fi veritabili primitivi. Negrii sînt în stadiul în care Tacitus i-a observat pe germanici. Locuitorii pădurilor din Camerun și din Congo posedă un arc destul de primitiv; în realitate, este o mașină și nu un obiect, mașină care se află deja într-un stadiu avansat. Moïșii din Annam sînt arhaici și protoistorici. Întreaga Asie septentrională posedă un grad de civilizație eschimoid și mongoloid.

Intuiția nu ocupă nici un loc în etnologie care este o știință a constatării și statisticii. Sociologia și etnologia descriptivă pretind să fim deopotrivă arhiviști, paleografi, istorici, statisticieni și, de asemenea, scriitori capabili de a evoca viața unei întregi societăți. Aceasta nu înseamnă că intuiția pe de o parte și teoria pe de alta sînt inutile aici; locul lor este însă limitat și trebuie să le cunoaștem valoarea și posibilitatea.

Teoria va avea cu adevărat un rol în extinderea cercetării cu scopul verificării sale. Știința are modalități proprii care schimbă și permit înțelegerea faptelor. Astfel teoria oferă o valoare «euristică», o valoare de deschidere. Fără a repeta greșelile Școlii de la Viena, am evaluat o mare mulțime de fapte.

Tînărul etnograf care face teren trebuie să facă cunoștință cu ceea ce el știe deja pentru a scoate la suprafață ceea ce nu cunoaște încă.

Faptele sociale sînt în primul rînd istorice, deci ireversibile și de nerespins; de exemplu, fuga unei armate (cîți soldați, ce au făcut, rolul șefului, bărbați etc). Fenomenul social este un fenomen și în același timp un fapt, un ideal, o regulă: la manufacturile *Sèvres* s-au aruncat nouă vase din zece; în altă parte zece vase din zece au fost păstrate. În cel de-al doilea caz nu este nici o diferență între fapt și normă.

Statistica permite atingerea unei certitudini pe care n-am cunoscut-o niciodată în istorie. Nu cunoaștem cifra sclavilor din Roma antică, dar știm cîți au Tombuotu.

Adăugăm că etnografia nu este propriu-zis o știință istorică, în sensul că faptele nu se prezintă într-o ordine cronologică. Cu toate acestea, etnografia cuprinde o parte istorică care va consta în constituirea istoriei populației umane: a rasei negre, galbene, etc. Istorie pe care etnologia nu este în momentul de față în măsură să o traseze decît între anumite limite; știința noastră însă nu are viitor decît cu condiția de a păstra o metodă sigură și prudentă.

Etnologia comparată nu va avea valoare cu adevărat decît dacă se sprijină pe compararea de fapte, și nu de culturi. Criteriul faptului arheologic, aflat la adăpostul solului, va da o valoare criteriilor culturale, lingvistice, etc. De exemplu, existența maiului în tot spațiul pacific (criteriu cultural) nu permite afirmarea unei comunități de civilizație

decît dacă el este coroborat cu descoperirea unor vase (criteriu arheologic); atunci, este legitim să se arate că întreg circuitul pacific dar și mediteranean a cunoscut o civilizație comună.

Dificultățile anchetei etnografice

Dificultățile subiective. Pericolul observației superficiale

Să nu «crezi» că știi doar pentru că ai văzut; să nu faci nici o judecată morală; să nu te miri; să nu te înfurii; să locuiești în societatea indigenă; caută cu atenție mărturii. Se va pune la îndoială limbajul francez, al micilor-negri, englez, pidgin, etc. (apare inconvenientul de a înlocui cuvinte precum cele de „fetiș", „tam-tam" etc.). Mulți termeni speciali rămîn intraductibili. Dacă trebuie făcut recurs la un interpret, înlocuiește pe cît posibil metoda filologică, scriind fraza fără a ține cont de sistemele convenite. Un bun exemplu este cel al lucrărilor lui Callaway despre Amazonia. Această metodă naște documente în stare brută, susceptibile apoi de a fi studiate, pe îndelete, într-un birou.

Mai rămîn dificultățile materiale pe care trebuie să le depășim:

1) fie făcînd apel la informatori serioși ce au memoria evenimentelor; ei se pot întîlni printre funcționarii juridici sau religioși, preoți, vraci, crainici

2) fie colectînd și clasificînd obiectele. Obiectul face, în multe cazuri, dovada faptului social: un catalog de farmece sau descîntece este unul dintre cele mai bune mijloace pentru a construi un catalog de rituri.

Principiile observației

Atît expunerea cît și observația reclamă obiectivitate. Adică, să spui tot ce știi și nimic să nu rămînă necunoscut. Să se evite ipotezele istorice sau altele care sînt inutile și adesea periculoase.

O bună metodă de lucru va fi cea filologică care va consta, mai întîi, în culegerea de povestiri făcînd o colecție de variante (de exemplu: prima ediție a poveștilor fraților Grimm); apoi tradițiile specifice fiecărui sat, ale fiecărui clan, ale fiecărei familii. Munca aceasta este

adesea enormă şi foarte complexă. Să se noteze cercetările făcute şi cele neterminate şi toate dificultăţile ce privesc indivizii.

Exhaustivitatea – Să nu neglijăm nici un detaliu (exemplu: în studiul preparării unei băuturi magice, să se noteze condiţiile culegerii fiecărei ierbi magice). Trebuie nu numai să se descrie totul, ci şi să se recurgă la o analiză în profunzime, în care se va remarca valoarea observatorului, geniul său sociologic. Să se studieze lexicografia, raporturile între clasele nominale şi obiecte; fenomenele juridice şi animalele heraldice etc. Să mai adăugăm la enumerarea interdicţiilor rituale o cazuistică constînd în aceste interdicţii.

În raportul de observaţie se va urmări claritatea şi sobrietatea. Planurile geografice şi statistice vor putea înlocui avantajos mai multe pagini de text. În cazul relaţiilor de rudenie, să se prezinte arborele genealogic cu numele strămoşilor. În materie de probe, să nu se facă economie de cuvinte şi să se prezinte cît mai multe mărturii. Aspectul anecdotic şi detaliile muncii de observaţie nu trebuie să supere. Fiecare fapt citat va fi în permanenţă localizat (numele satului, al familiei sau al individului observat) şi datat, să se arate toate circumstanţele realizării observaţiei, în afara cazului unui sejur prelungit al observatorului în regiune.

Lucrări generale

BASTIAN (A.). *Die Culturländer des alten Amerika.* Berlin, 1878, 1889, 3 vol. BOAS (Franz). *Handbook of America Indian languages...* Washington, 1911-12; *The Mind of Primitive Man.* New-York, 1911. –BUSCHAN (Georg). *Illustrierte Völkerkunde...* Stuttgart, 1922-26. Vol. 1: Amerika. Afrika: vol. 2: Australien und Ozeanien; vol. 3: Europa. DENIKER (J.). *Les Races et les peuples de la terre.* Paris, 1926 (a2-a ed.). GOLDENWEISER (A. A.). *Early civilisation, an introduction to anthropology.* New-York, 1922. GRAEBNER (F.) *Methode der Ethnologie.* Heidelberg, 1910; *Ethnologie* in *Anthropologie* de Schwalbe şi Fischer. Leipzig, 1923. HADDON (A. C.). *Les Races humaines et leur répartition géographique*, ediţie revăzută de autor, trad. de A. van Gennep, Paris, 1927 KROEBER (A. L.). *Anthropology.* New-York şi Londra, 1923. LOWIE (R. H.). *Traité de sociologie primitive.*

trad. din engl. Paris, 1935; *Manuel d'Anthropologie culturelle*, trad. din engl. Paris, 1936. MARETT (R. R.). *Anthropology*. Londra, 1914. MONTANDON (Georges). *L'Ologénèse culturelle*. Paris, 1928. – POWELL (J. W.). *Sociology, or the science of institutions*. American Anthropologist, pp. 475-509; pp. 695-745. PREUSS (K. T.). *Lehrbuch der Völkerkunde*. Stuttgart, 1937. RATZEL (F.). *Völkerkunde*. Leipzig, 1885-1890. -SCHURTZ (H.). *Voelkerkunde*. Leipzig-Viena, 1903. THURNWALD (R.). *Die menschliche Gesellschaft in ihren ethnosoziologischen Grundlagen*, 3 t. Berlin și Leipzig, 1931. TZLOR (E. B.) Articolul «Anthropology» în *British Encyclopaedia*. VIERKANDT (A.). *Handwörterbuch der Soziologie*. Stuttgart, 1931. WAITZ (Th.). *Anthropologie der Naturvölker*. – WUNDT (W.). *Voelkerpsychologie*. Leipzig, 1900-1909. WISSLER (Clark). *Man and Culture*. Londra - New-York, 1923.

2. METODE DE OBSERVAȚIE

Metoda anchetei extensive, constînd în a vedea cît mai multe lucruri posibil într-un spațiu și timp determinate, a fost practicată într-o epocă în care se intervenea exclusiv numai pentru recoltarea rapidă a unei mari cantități de obiecte care puteau dispărea populînd astfel muzeele ce urmau să se nască.

Metoda extensivă permite, într-un mare număr de cazuri, să se repereze locul în care munca intensivă va putea interveni în continuare. Călătorii calificați, în timpul anchetei într-un mare sector, vor putea decide alegerea cîtorva triburi la care vor trebui să se întoarcă. Un mare dezavantaj reprezentat de această metodă este caracterul său superficial: etnograful nu face decît să treacă, iar obiectele sînt adesea ordonate abia după sosire. Un alt pericol ar fi folosirea, de exemplu, a unor insuficiente criterii lingvistice; stabilirea unei bune hărți lingvistice este subordonată progresului care trebuie să fie realizat în studiul fiecărei limbi extra-europene.

A face etnografie extensivă este necesar, însă să nu credeți că faptul acesta este și suficient. Etnograful profesionist va trebui să practice, de preferință, o metodă intensivă.

Etnografia *intensivă* constă în observarea aprofundată a unui trib, observație pe cît posibil completă și complexă, fără a omite nimic. Un etnograf profesionist, lucrînd eficient în jur de trei sau patru ani, poate să realizeze singur studiul exhaustiv al unui trib. Studiul triburilor Zuni ce a costat viața lui Cushing și cea a lui Stevenson, cuprinde șapte volume aflate la Bureau of American Ethnology. Această muncă, extraordinar de condensată, rămîne insuficientă.

Indicațiile publicate aici sînt destinate administratorilor și coloniștilor lipsiți de pregătire profesională. Indicațiile de «debruiere»

permit îndeplinirea unei munci intermediare între un studiu intensiv și un studiu extensiv asupra populației avute în vedere, studiu în care proporțiile diferitelor fenomene sociale sînt respectate.

Munca etnografică oferă adesea aspectul unei caricaturi, așa cum cineva care se interesează de muzeografie va neglija, în fapt, tot ceea ce nu este cultură materială, așa cum un altul, specializat în studiul religiilor, nu va vedea decît culte, sanctuare și magic, altcineva va observa organizarea socială și nu va vorbi decît de clanuri și totem, iar un altul nu va cerceta decît fenomenele economice.

Înainte de toate, nu trebuie uitat că observatorul trebuie să respecte proporțiile diferitelor fenomene sociale[1]

Plan de studiu al unei societăți

I. Morfologie socială...	Demografie Geografie umană Tehnomorfologie
II. Fiziologic...	Tehnici Estetică Economie Drept Religie Știință
III. Fenomene generale	Limba Fenomene naționale Fenomene internaționale Etologie colectivă

[1] Cf. MAUSS (MARCEL) *Divisions et proportions des divisions de la sociologie* N.s., II, 1924-25, pp. 98-173 și *Fragment d'un plan de sociologie générale descriptive* Clasificarea metodelor de observație a fenomenelor generale ale vieții sociale în societățile de tip arhaic (fenomene generale). Annales Sociologiques, seria A, Sociologie generală, fascicolul 1, 1934. Putem consulta de asemenea BROWN (A.R.) *The Methods of ethnology and social anthropology* South African Journal of Science XX, pp. 124-247

I. *Morfologia socială* – Întreaga societate se compune, în primul rînd, dintr-o masă. Studiul acestei societăți atît ca masă umană, cît și pe teren formează ceea ce numim morfologie socială. Ea cuprinde *demografia* și *geografia umană* a cărei importanță pare capitală. Geografiei umane i se adaugă *tehnomorfologia.*

II. *Fiziologia socială* studiază fenomenele în ele însele și în mișcările lor, nu în masa materială înscrisă. Clasificăm și *tehnicile* după gradul lor de materialitate, adică toate artele și meșteșugurile de producție, fără excepție. Războiul este arta distrugerii, deci este o industrie și o tehnică. Tehnicile înseamnă pentru mulți cunoaștere. Nu există societate primitivă care să fie în întregime lipsită de cunoaștere. Estetica rămîne încă destul de materială, chiar și atunci cînd ea pare ideală: estetica plastică se diferențiază puțin de tehnică. Din ce în ce mai puțin materială, dar condusă de reprezentări colective categorice, *economia* este cea care oferă monezile pe care le găsim în întreaga Americă și în întreaga Africă. Sub economie se regăsește *dreptul,* fenomenele juridice și morale. Mai jos, regăsim *religia* și *știința.*

III. *Fenomene generale.* După *limbă* apar fenomenele morfologice, de exemplu societatea în general, *fenomenele naționale* (permeabilitatea tribului), apoi *fenomenele internaționale*: nomadismul înseamnă că o societate poate să meargă să-și pască oile pe un teritoriu care nu-i aparține sau printre triburi străine, ceea ce presupune o pace internațională la distanță. Civilizația este un fenomen internațional. Studiul fenomenelor de civilizație presupune studiul internaționalizării anumitor cutume, a folosirii unor unelte.

În sfîrșit, urmează fenomenele generale, de *etologie colectivă,* studiul caracterului, psihologia politică națională și raporturile ei cu fenomenele psihologice, fenomenele biologice (de exemplu, raportul dintre curățenie și mortalitate - sau nemurire).

Vom afla aici un anume număr de indicații muzeografice cu privire la morfologia socială: pe de o parte, de tehnică și, pe de altă parte, de estetică. Inventarul obiectelor economice, de drept și de religie va completa planul unui studiu muzeografic care va conține astfel de pagini. Muzeografia unei societăți înseamnă a stabili arhivele materiale ale acestei societăți. Muzeele sînt arhive.

Metode de observație

Ideal ar fi ca o misiune de cercetare să nu înceapă fără geolog, botanist și fără etnografi. S-ar reduce în felul acesta cheltuielile generale. Pe de altă parte, un antropolog poate fi și sociolog, iar toată lumea poate fi un excelent muzeograf. Deci, ar trebui să plecăm într-o cercetare *mai mulți specialiști împreună*.

Găsim adesea la fața locului indigeni foarte informați: misionari, coloniști, subofițeri, nu neapărat francezi. Ei trăiesc în general destul de mult cu indigenii, la fel ca strămoșii lor. Astfel s-a format și Imperiul roman, grație conviețuirii centurionilor cu galii.

Prima metodă de lucru va consta în ținerea unui jurnal de drum, în care vom nota în fiecare seară activitatea dintr-o zi: fișele completate și obiectele recoltate vor intra în acest jurnal care va constitui un repertoriu ușor de consultat.

Anchetatorul va stabili treptat un *inventar*, pe măsură ce-și va culege obiectele de colecție. În plus, fiecărui obiect cules îi va corespunde o *fișă descriptivă*, detaliată, scrisă în dublu exemplar. Jurnalul de drum (teren), inventarul și fișele vor constitui primul element de lucru.

Pentru mulți călători, esențialul muncii etnografice va consta în adunarea și organizarea de colecții de obiecte. Aceasta este o parte a muzeografiei care cuprinde procedee de conservare și de expunere a obiectelor. Toate studiile de propagare spre diferite straturi ale civilizațiilor sînt clasificate, de obicei, de către muzeografie.

Ramură a etnografiei descriptive, muzeografia înregistrează produsele unei civilizații sub toate formele lor. Stabilirea colecțiilor de obiecte prezintă deopotrivă o importanță practică și teoretică. Importanța practică constă în faptul că aceste colecții sînt capitale pentru a cunoaște economia acelui ținut; tehnologia poate să pună în mișcare industria mai bine decît orice cercetare. Trebuie subliniată ingeniozitatea invenției, genul de ingeniozitate observată. Importanța teoretică prin prezența instrumentelor caracterizează un anume tip de civilizație. Colecțiile muzeelor sînt singurul mijloc de a scrie istoria.

Colecționarul va încerca să compună serii logice reunind, dacă este posibil, toate eșantioanele unui obiect în dimensiuni, forme, etc..

fără a ocoli dublurile şi triplurile. Localizarea este neapărat necesară. Fără ea, obiectul nu poate intra în nici un muzeu. De asemenea, se va fixa aria de folosință a obiectului cules.

Fiecare obiect va purta un număr, trimițînd la un inventar și la o fișă descriptivă care dă informații asupra utilizării și folosirii obiectului. Fișa descriptivă va fi însoțită de mai multe anexe şi, în mod deosebit de o anexă fotografică şi, dacă este posibil, de o anexă cinematografică. De fiecare dată va fi alăturat un desen care va trebui să arate manipularea obiectului, o mişcare a mîinii sau piciorului (exemplu: pentru arc şi săgeți, este important să se fixeze metoda de lansare prin poziția brațelor şi a degetelor în diferite momente; activitatea de a țese, incomprehesibilă fără documente care să-i arate funcționarea). Vom nota în continuare datele locului şi cîteva obiecte ce au o folosință sezonieră (nu vom vedea un foarfece de grădinărit iarna); un obiect poate fi folosit numai de bărbați, sau numai de femei. În sfîrşit, vom căuta să utilizăm obiectul a cărui valoare nu este numai tehnică, ci și religioasă sau magică; un anume ornament poate să corespundă unei mărci de proprietate sau unei mărci de fabrică, etc...

Stabilirea unor hărți de repartiție trebuie să se întreprindă numai la finalul anchetei, de preferință la întoarcere, deoarece atunci vom avea sentimentul de a fi văzut totul. Dar aceasta este consecința unei munci, și nu metoda în sine. Cercetătorul poate să-şi propună o țintă asemănătoare pe parcursul muncii sale dacă vizitează, de exemplu, succesiv două fracțiuni ale aceluiaşi grup național. Pentru a fi atins un rezultat asemănător, trebuie observate toate obiectele tribului. Astfel, profesorul Maunier a putut să stabilească prin statistică faptul că modalitatea de construcție a acoperişului kabyl este de origine greacă, şi nu latină.

Însăşi metoda de inventar folosită pentru constituirea colecțiilor de obiecte nu este decît un mijloc de observație materială utilizat pentru studiul morfologiei sociale.

Metodele de observație se împart în metode materiale de înregistrare și de observație, pe de o parte, şi metode morale de observație și înregistrare, pe de altă parte. Distincția este destul de arbitrară, pentru că viața socială nu cuprinde nici un element pur material şi nici un element pur

moral. Muzica, artă a idealului şi a impalpabilului, acţionează asupra omului într-o manieră foarte fizică, palpabilă.

Metodele de observaţie materială cuprind:

1) *Metoda morfologică şi cartografică* – primul punct în studiul unei societăţi constă în a şti despre ceea ce vorbim. Pentru aceasta, se va stabili o cartografie completă a societăţilor observate, lucru adesea dificil: o societate ocupă întotdeauna un spaţiu determinat care nu aparţine unei societăţi vecine. Vom nota cu grijă toate amplasamentele în care vom fi constatat prezenţa indivizilor ce aparţin grupei studiate, cu numărul lor de locuitori în diferite momente ale anului. Nu este indicată o anchetă sociologică desfăşurată numai într-o lună a anului. Cartografierea unei societăţi şi a conţinutului său înseamnă că nu este suficient să cunoşti un anume trib care cuprinde două sau trei mii de membri, ci trebuie să-i şi categoriseşti pe fiecare dintre aceştia. Aici vom recurge la metodele de recensămînt cu ajutorul hărţii: inventarul persoanelor, al fiecărui loc, numărul caselor din sat, cîte colibe, cîte hambare au şi cartografia acestora. O mare familie din Sudan este, în general, o familie nedivizată, repartizată într-o curte. Un clan va locui într-un spaţiu mai mare. În felul acesta vedem imediat cum se prefigurează un punct de vedere material al structurilor sociale puternic formate. Folosiţi, dacă este posibil, fotografii şi imagini din avion.

Statistica geografică şi demografică este indispensabilă. Ea stă la baza întregii munci.

Fiecare aşezare a unei mari familii sau clan care compune o naţie va fi bine delimitată; în acest moment vom putea să efectuăm inventarul fiecărei case, al fiecărui sanctuar, de la fundaţie pînă la acoperiş. În felul acesta M. Leenhardt a descoperit totemul în vîrful acoperişului colibei canace.

Inventarul trebuie să fie complet, cu localizare exactă pe ani, sex şi categorii. Metoda inventarului cuprinde o cartografiere precisă a fiecărui loc unde sînt grupate obiectele: planul casei, planul etajelor, dacă acestea există. Înregistrarea materială astfel obţinută va constitui baza necesară întregii munci.

Pentru acest tip de înregistrare materială, mai trebuie apelat la metoda fotografică şi cea fonografică.

2) *Metoda fotografică*: de preferință, toate obiectele trebuie fotografiate instantaneu. Telefotografia va permite obținerea unor ansambluri considerabile. Nu se folosește același aparat în țările calde și în cele reci, și nici aceleași filme care, în principiu, trebuie developate cît mai repede posibil. Nu vom face niciodată fotografii de prisos. Principala condiție este ca ele să fie comentate și situate cu exactitate: oră, loc, distanță. Aceste indicații vor fi înregistrate simultan, pe film și în jurnal.

Metoda cinematografică va permite înregistrarea unor aspecte ale vieții. Este important să nu se uite aspectul video. Am putut filma reprezentații dramatice în Liberia și transhumanța unor întregi triburi în Aurès-ul algerian. Înregistrarea fotografică și cea cinematografică ne permite să observăm pătrunderea lumii morale în cea materială.

3) *Metodele fonografice* presupun înregistrarea fonografică pe benzi. Vom înregistra nu numai vocea umană, ci și muzica, în timp ce notăm bătăile din mîini și din picioare. Trebuie să se transcrie textul întregii înregistrări și, dacă este posibil, să se facă traducerea cu un comentariu. Nu este suficient să se înregistreze numai, ci trebuie să se poată și repeta aceasta.

4) *Metoda filologică* presupune cunoașterea limbii indigenilor. Se va stabili o culegere completă a tuturor textelor auzite, chiar și a celor vulgare care nu sînt mai puțin importante. Este foarte dificil să se transcrie toate cuvintele indigenilor în limba lor decupînd corect cuvintele. Vom nota muzica dacă ea folosește anumite inflexiuni verbale, tonalități; și, în aceeași măsură, orice semn fonetic.

Vom încerca să găsim culegeri indigene și informatori capabili să dea informații despre o tradiție constantă. Un bun mijloc de a învăța limba poporului este recurgerea la Bibliile deja publicate aici de misionari. De asemenea, este necesar să se prezinte toate comentariile posibile ale indigenilor pentru fiecare text, și nu numai cele personale. Excelente exemple de publicații sînt cele pe care le dau cărțile lui M. Leenhardt.

În principiu, înregistarea filologică trebuie să fie făcută cuvînt cu cuvînt, cuvîntul francez plasat sub cuvîntul indigen, fără nici o violare a sintaxei indigenilor, fără nici o înflorire în traducere, adică limba păsărească cît mai direct posibil. Unei traduceri lineare vom alătura un

text în franceză care va reda esența unui text indigen. Dacă vom adăuga un cuvînt, îl vom pune în paranteze; textul indigen și cel francez, cuvînt cu cuvînt, trebuie să fie perfect aliniate.

Vom nota versurile indicînd lungimea și scurtimea, timpii tari și timpii slabi.

Un foarte bun exemplu de astfel de publicații sînt, în afară de cărțile lui M. Leenhardt, lucrările lui Thalbitzer[1] asupra Groelandei și cele ale lui Malinowski asupra Trobianzilor[2]

5) *Metoda sociologică* – va consta, înainte de toate, în istoria societății. Un bun model de lucru de urmat este cartea lui M. Montagne despre berberi[3]

Vom putea reface în detaliu istoria unui trib cu trei sau patru generații în urmă, adică cu 100-150 de ani înainte. Pentru aceasta sînt chestionați bătrînii a căror memorie este, în general, exactă. Vom găsi o extrem de mare precizie în localizarea geografică.

Societatea se compune întotdeauna din subgrupuri: triburi, clanuri, fratrii. Fiecare din aceste grupe trebuie să formeze obiectul unui studiu: organizarea militară nu va fi uitată. Toate acestea sînt înregistrate din amintiri. Vom studia deci istoria familiei. O metodă superioară este cea genealogică, care constă în a aranja genealogia tuturor indivizilor recenzați. Astfel, vor apărea numele părinților și numele rudelor. Se vor reface destinele individuale; se va ști că în cutare perioadă, și nu în alta, un anume individ îl identifica pe altul drept fratele său. Metoda autobiografică, folosită de Radin, care constă în a-i întreba pe cîțiva indigeni despre biografia lor, a dat excelente rezultate.

Informațiile astfel obținute vor fi reîmpărțite cu ajutorul statisticii. Metoda este asemănătoare cu genealogiile lui Thurnwald în Insulele

---

[1] THALBITZER (William) *Légendes et chants esquimaux du Groeland*, trad. du danois, Leroux, Paris, 1929; a se vedea de asemenea *The Ammasalik Eskimo Music* – W. THALBITZER și H. THUREN, *Melodies from East Greeland*, n° 3 – W. THALBITZER, *Langage and Folklore*.

[2] MALINOWSKI (B.) Vezi în special *Coral Gardens and their magic*. Londres. 1935.

[3] MONTAGNE (Robert), *Villages et kasbas berbères*, Alcan, Paris, 1930.

Salomon, unde cifra deceselor cauzate de o moarte violentă a fost de peste 8%[1]. În fine, numai în al doilea rînd ne vom servi de interogatoriu.

Folosirea simultană a acestor diferite metode va permite să se fixeze nu numai masele, ci și indivizii în interiorul lor. Aceste cunoștințe individualizate sînt de o considerabilă utilitate.

Etnograful care lucrează într-o manieră extensivă nu va putea folosi deloc aceste metode. Tot ce va putea face este să asculte faptele interesante ce vor fi repetate de cîțiva coloniști sau administratori care vor colabora cu el la distanță. Avantajul unei misiuni care cuprinde mai mulți membri apare aici de la sine înțeles. Recuperarea datelor și informațiilor va putea fi cu ușurință operată de trei sau patru colegi, lucrînd asupra unor aspecte diferite ale vieții tribale.

Pentru a fi precisă, o observație trebuie să fie completă: ea trebuie să cuprindă *unde, de ce, cînd, cum, pentru ce* se face sau a fost făcut un anumit lucru și cine l-a făcut. Ceea ce se dorește este reproducerea vieții indigene și nu să acționăm prin intermediul impresiilor; urmărim să facem serii, și nu panoplii.

---

[1] THURNWALD (R.), *Adventures of a tribe in New Guinea.* (The Tjimudo). Seligman, Londres, 1934.

3. MORFOLOGIE SOCIALĂ

Numim **societate** un grup social care se identifică ca atare sau este identificat de alții, mai mult sau mai puțin numeros, însă întotdeauna suficient de mare pentru a conține grupuri secundare în care minimum este de două persoane, trăind în mod obișnuit pe un loc determinat, avînd o limbă și adesea o tradiție care-i sînt proprii.

Cea mai mare dificultate de surmontat pe parcursul studiului ce urmează a fi făcut este determinarea grupului social studiat. Nu trebuie să ne încredem în numele pe care și-l dau indigenii înșiși, nume care semnifică adesea om, nobil, etc., sau este asociat unei particularități lingvistice, în timp ce numele date de străini sînt termeni de dispreț și desconsiderație. Există două mijloace pentru a determina grupurile: habitatul și limba.

1) *Habitatul* – Teritoriul comun al unui grup de oameni, relativ mare, cunoscut a fi unit prin legături sociale este semnificativ pentru societate. De fiecare dată acest criteriu este insuficient; țări întregi, precum Sudan, sînt compuse din populații amestecate încă din secolul al XII-lea; în Dahomey, puterea regală a putut să constituie, prin obligațiile impuse triburilor, numai o unitate politică, lăsînd aproape intactă autonomia triburilor supuse. În altă parte, diminuarea societăților supraviețuitoare în interior este destul de limpede pentru ca criteriul teritoriului să fie bun.

2) *Limba* este un excelent criteriu, dar foarte delicat. Este foarte dificil să se determine un dialect sau un limbaj fără a poseda aptitudini filologice remarcabile. În țările populațiilor negre, existența unor rădăcini comune, la originea unor grupuri foarte largi, complică cercetarea. Deci va fi prudent să se recurgă la lingviști.

Folosirea acestor două mijloace poate să furnizeze informații suficiente. Adăugăm la acestea indicațiile extrase din fenomenele juridice, din extensia puterii centrale, din cultura națională, din configurația frontierelor şi, de asemenea, din informații extrase din semnele exterioare: costum, păr tatuaj etc. Vom urmări să se figureze descrierea tuturor acestor semne la începutul activității.

Dificultatea determinării grupului social se explică prin inexistența națiunilor în societățile primitive. Națiunea nu există decît în spațiul Europei moderne, unde sociologia arată că însăşi unificarea interioară este relativă. Practic, etnograful nu constată decît interferențele între grupuri şi grupări temporare, variind de la „infinit la zero" Deci nu trebuie să se figureze o societate sudaneză sau bantu urmînd un tip european cu o situare în timp şi spațiu, pacea şi războiul fiind inerente în primul caz.

De fapt, prudent este să se ia o grupare de populație din interiorul unei societăți determinate, cu un număr limitat de localități şi care are o organizare, evident, comună. Observatorul care doreşte un studiu de ansamblu va adăuga un catalog strict, local, al faptelor studiate.

Odată trasată *harta frontierelor*, anchetatorul se va strădui să stabilească o *hartă statistică* pe localități a societății pe care o studiază: vor fi trecute pe un plan la scară mare toate amplasamentele, provizorii sau definitive, ale diferitelor grupuri locale. Unele societăți posedă chiar o dublă sau o triplă morfologie. Pe hartă vor apărea sate şi oraşe, aşezăminte izolate, aşezăminte temporare şi, de asemenea, sate temporare; adică, dispersiile absolute, temporare sau definitive. Cunoaştem, de exemplu, marea diferență care se regăseşte în Franța între satele aglomerate şi cele risipite. În acelaşi fel, toate satele kabyle sînt sate aglomerate, într-un fel veritabile orăşele. Satele arabe, din contra, sînt adesea dispersate. Vom mai găsi mulțimi care pot fi alternativ, grupate sau dispersate (fenomene cu dublă morfologie), precum şi triburi întregi care pot fi constant nomade, rătăcitoare: este cazul tribului *Diula* în Africa Occidentală şi mai puțin la mauritanieni. În fine, popoarele de păstori efectuează deplasări pe foarte mari distanțe, pe măsură ce se epuizează păşunile. Nomadismul poate fi observat la fața locului.

Noțiunii de instabilitate îi vom substitui, în multe cazuri, noțiunea de parcurs: chiar țiganii îşi au propriile lor itinerarii. Va trebui deci să

notăm pentru fiecare grupă nu numai amplasamentul său momentan, ci și întreaga sa arie de parcurs și, adesea, amploarea distanței. Peulii, în Africa Occidentală, Masai în Africa Orientală și, în general, toate popoarele de păstori care trăiesc alături de cele fără de păstori, vor fi iobagi sau țărani aici, în timp ce, plecați în depărtări, vor forma acolo clasa dominantă.

Hărții fiecărui sat îi vor fi adăugate:

– *o hartă a terenului agricol, a pășunii și a transhumanței.* Vom marca pe ea tot ceea ce reprezintă faună, floră, mineralogie și, în general, tot ceea ce este viață socială, fără a omite aspectele ce vizează umanul: culturile, pășunile, hrana, vînătoare, locul unde se află vînatul, locul cu peşte; vom nota sezonul vînătorii, pescuitului, culesului și variațiile amplasamentelor în funcție de sezon;

– *o hartă geologică* care va permite determinarea numărului de kilometri pătrați locuiți de o populație determinată;

– *o hartă a locuințelor*: colibe, corturi, caverne, bărci...

Studiul locuinței pune în evidență demografia societății observate: apar de îndată detalii ce vorbesc despre structura socială.

Studiul unui grup de corturi va da întotdeauna rezultate interesante din punctul de vedere al studiului familiei. Planul va fi însoțit de o statistică făcută pe casă, sau pe barcă (de exemplu, la Maori). De îndată ce a fost întreprins acest studiu, el nu apare pur și simplu cartografiat, ci deja detaliat.

Apoi urmează studiul tehnomorfologic, adică ansamblul raporturilor între tehnică și sol și invers. Vom observa, în funcție de tehnicile folosite, baza geografică a vieții sociale: mare, munte, fluviu, lagună...

Aceasta, pentru că omul resimte nevoi speciale în funcție de care se adaptează într-un anume fel la un anume sol și, foarte adesea, el îl caută. Invers, dacă el se găsește pe un anume sol, i se adaptează. Cele două probleme se pun împreună. Ni se pare indiscutabil faptul că factorul populației și factorul tehnic al unei populații determinate condiționează totul, *solul fiind un dat.* Așadar, orice schimbare în tehnică poate să modifice complet adaptarea la sol: de exemplu, industria minieră a fierului din Lorena, care a făcut posibilă nu numai extragerea piritei de fier, ci și descoperirea procedeelor care permit exploatarea

acestui mincreu. Timp de secole, cărbunele obținut din lemn ars a servit preparării fierului pentru că am ignorat tehnica furnalelor care permit folosirea cocsului ca și combustibil. În alte părți ale lumii, traseele pe distanțe lungi ale eschimoșilor ar fi fost imposibile fără ca *umiak* (o barcă mare) să fie echipată cu vîsle.

Toate acestea conduc, fără să putem prevedea dinainte, la morfologii duble și triple: eschimoșii cunosc o dublă morfologie[1] Locuitorii văii Rinului, în Elveția, au o triplă morfologie: vii și cîmpii pe văi, terenuri cultivabile pe coastele munților și mari pășuni pe vîrfuri fac din ei în același timp horticultori și păstori, cu deplasări complete ale întregului sat în timpul verii și pe parcursul întregului an, dar și cu deplasări ale oamenilor care trebuie să-și îngrijească viile.

Odată definite așezările umane, densitatea și relațiile cu solul, vom studia relațiile între aceste așezări. Relațiile ce se realizează pe sol, care depind în mod direct de tehnici, sînt în primul rînd căile de comunicare (cartografiate sau fotografiate din avion) pe care vom măsura intensitatea traficului și, de asemenea, lungimea călătoriilor. Un fluviu poate fi un obstacol pe timpul de creștere a apelor sau, dimpotrivă, poate fi o excelentă cale comercială, superioară celor terestre în perioada cînd apele sînt în matcă. Nici marea nu poate fi un obstacol: tot ceea ce este lichid este o cale de acces, și aceasta încă din timpuri foarte îndepărtate.

Vom nota amplasamentul diferitelor așezări umane care s-au succedat în regiune, încă din epoca metalelor. În special așezările neolitice sînt depozitarele unor obiecte perfecționate: despădurirea cu securea din piatră sau prin foc pune o mare problemă stabilirii căilor de comunicare.

Iată, deci, terminat studiul cartografic al societății, studiul deopotrivă statistic, dinamic uman și nonuman.

Rămîn de urmărit variațiile în timp: o societate trăiește și moare, vîrsta sa poate fi determinată. Acesta este un principiu de căpătîi pe care l-a enunțat Durkheim pentru prima dată și care a rămas încă destul de necunoscut. O societate poate muri din cauza morții tuturor membrilor săi (de exemplu, tasmanienii); ea poate fi chiar „pulverizată" la

[1] MAUSS (M.) *Essai sur les variations saisonnières des sociétés eskimos*. Année sociologique 1904-1905.

un moment dat (de exemplu, Lobi în Africa Occidentală) şi să se reconstituie pe baze diferite; sau se alătură altor societăţi, pentru a forma un ansamblu. Roma era un ansamblu de mai multe oraşe: alpine, latine, etrusce şi greceşti. Ierusalimul, cetatea purităţii semite adăpostea pe vechii cannaneeni, istraeliţi şi hitiţi. Descrierea Cartaginei din *Salammbô* este insuficientă în această privinţă.

Mişcările populaţiei trebuie să fie studiate din punct de vedere istoric: istoria migraţiilor, care sînt adesea de mare amplitudine (de exemplu, migraţiile polineziene). Căutarea unei lumi mai bune va împinge, în acest caz, o întreagă populaţie să emigreze.

Se va studia în detaliu procedeul de emigrare şi de imigrare, această mişcare de la o societate spre alta. Atingem, astfel, cea mai mare problemă colonială care este, fără îndoială, problema mîinii de lucru.

În ce priveşte deplasările pe uscat, ele sînt condamnate pe timp de război şi pe timp de pace de popor, de mijloacele tehnice, de fenomenele naturale şi, în particular, de cele bio-sociologice. Ceea ce domină istoric poporul african este prezenţa muştei ţeţe şi sosirea pachidermelor ce au adus această muscă. Echilibrele naturale, vegetale şi animale, epidemiile sînt în legătură cu ultimele probleme puse de acest subiect.

Ancheta statistică şi demografică propriu-zisă va completa, în final, studiul morfologiei sociale. În această perioadă va trebui să se alcătuiască o statistică pe case, care să se desfăşoare în timp; pe familie (să se noteze absenţele), pe clan, pe trib (deoarece societatea cuprinde mai multe triburi). Vom măsura astfel fertilitatea şi natalitatea pe sexe, morbiditatea şi mortalitatea, făcînd distincţie între mortalitate prin accident sau prin moarte violentă şi mortalitatea din cauze naturale.

Pentru tot ceea ce înseamnă morfologic şi adaptarea la sol, vom lua ca bază harta geologică a ţării pe care vom trasa imediat problemele legate de apă. Se obişnuieşte să se spună că prezenţa unei surse de apă este indispensabilă unei aşezări. Dar ce înseamnă o sursă de apă? Un loc în care apa iese la suprafaţă în mod natural? Nu neapărat: cei mai buni fîntînari ai lumii sînt cei din sudul Algeriei şi din sudul Tunisiei, care amenajează adevărate rezervoare subterane alimentate de conducte subterane. În acelaşi fel, numai tehnicile agriculturii în terasamente şi, adesea, irigaţiile pot să amelioreze plantaţiile. Pigmeii, aceşti

«primitivi», au culturi terasate în Filipine. Această problemă de adaptare a terenului la necesităţi şi a vieţii unei societăţi potrivit unui tip de sol are un interes capital. Orice societate trăieşte într-un mediu mai vast decît ea însăşi şi anumite elemente fundamentale ale vieţii sociale se explică, în mod firesc, prin prezenţa la frontierele unei societăţi a unei alte societăţi. Chiar şi la australieni şi la tazmanieni există «noi» şi «ceilalţi». Deci, să se evite explicaţiile individuale: observatorul străin nu va şti niciodată care este cauza unui fenomen; sarcina sa se limitează la înregistrarea acestui fenomen.

În toate acestea, relaţiile între fenomenele materiale şi cele spirituale intervin în fiecare clipă: de exemplu, activitatea lui M. Hoernlé privind clasificarea apei la Nama Hottentoţi.

Nu vom şti niciodată ce proporţii poate să ia un fenomen social: o societate îşi va face bagajele şi va emigra în întregime doar pentru că a auzit vorbindu-se de o lume mai bună.

Aşadar, să nu uităm niciodată morala în timp ce studiem fenomenele materiale, şi invers.

4. TEHNOLOGIA

Istoria tehnologici este una recentă. Studiile întreprinse de enciplopediști aveau să fie abandonate. Pitt Rivers Museum din Oxford, Horniman Museum de la periferia Londrei și museul Cologne oferă excelente exemple de istorie tehnică.

Tehnicile se vor defini ca fiind *acte tradiționale, grupate în vederea obținerii unui efect mecanic, fizic sau chimic, sau actele cunoscute sub acest nume.*

Va fi destul de dificil să se distingă tehnicile:

1) de arte și arte-frumoase, activitatea estetică fiind creatoare în aceeași măsură ca și activitatea tehnică. În artele plastice, este imposibil de stabilit o distincție, alta decît cea care există în mentalitatea autorului.

2) de eficacitatea religiei. Toată diferența constă în maniera în care indigenii concep eficacitatea. Trebuie deci să se dozeze proporțiile respective, ale tehnicii și ale eficacității magice, în spiritul indigenilor (exemplu: săgețile otrăvite).

Totalitatea tehnicilor formează industria și meseriile. Ansamblul (tehnici și meserii) formează sistemul tehnic al unei societăți. O observație corectă a sistemului va trebui să respecte diferitele proporții.

În observarea tehnicilor este indispensabilă o *precizie absolută.* Un obiect cît de mic va fi numit și localizat: cine îl manipulează, unde îl găsim, cum se manevrează, de către cine, dacă utilizarea sa este generală sau specială (de exemplu, folosirea unui cuțit); el va fi fotografiat în timpul folosirii, la fel și obiectul pe care se aplică; fotografiile trebuie să arate diferite stadii de fabricație. Vom nota în ce sistem industrial se folosește obiectul; studiul unui singur obiect presupune, în mod normal, studiul întregului meșteșug.

Poziția meseriilor, unele în raport cu altele, condiționează poziția socială. Eroarea lui Karl Marx este aceea de a fi crezut că economia condiționează tehnica, cînd fenomenul este tocmai invers.

Ancheta și colectarea obiectelor vor merge mereu împreună. Această prezență dublă este indispensabilă. De exemplu, aceeași țesătură poate fi cercetată din punctul de vedere al texturii, al firului, al broderiei și al decorațiunilor.

Ancheta și clasificarea se pot face din unghiuri diferite etc. Din punct de vedere logic, vom tinde să construim serii privind studiul tipului și al stilului. Punctul de vedere tehnologic va conduce, de exemplu, la studierea securii și a tuturor armelor, fără distincție.

În sfîrșit, perspectiva asupra industriei și meseriilor va permite o descriere vie a societății: descrierea unui serviciu de masă va cuprinde istoria fabricării sale și condițiile de folosire.

Tehnicile corpului[1]

Unele tehnici nu presupun altceva decît prezența corpului uman, ale cărui acte comportă o anumită semnificație și care nu sînt mai puține decît actele tradiționale, experimentate. Ansamblul habitudinilor corpului presupune o tehnică care se învață și a cărei evoluție nu se sfîrșește. Tehnicile de înot se perfecționează în fiecare zi. Tehnicile corpului vor fi studiate cu ajutorul fotografiei și, dacă este posibil, cu ajutorul cinematografiei (secvențele reluate cu încetinitorul).

Vom împărți tehnicile corpului în funcție de vîrstă:

– nașterea (poziția de naștere, prinderea copilului, tăierea cordonului ombilical, grija care i se acordă mamei etc...);

alăptarea (cum este hrănit și felul în care este purtat copilul). Înțărcarea este un moment important care adesea marchează separația fizică definitivă între mamă și copil.

Studiul tehnicilor corpului la copil va cuprinde observarea leagănului, apoi a întregii copilării; educația vederii, auzul, eliminarea

[1] A se vedea în acest sens MAUSS (MARCEL). *Les techniques du corps*, Journal de Psychologie, 1935, pp. 271-293.

anumitor postúri ale corpului, impunerea sau nu a folosirii cu dexteritate a ambelor mîini, studiul utilizării mîinii stîngi; în fine, deformările pe care le suferă copilul (deformări craniene, sacrificii, extracția dinților, circumcizia sau excizia, etc...).

La adulți se vor studia succesiv tehnicile următoare:

– repaosul în starea de veghe: repaosul în picioare, pe un picior, culcat. pe o bancă în fața unei mese

– repaosul din timpul somnului: în picioare, culcat pe o bancă; folosirea pernii sau a altui obiect de sprijinire a capului (care s-ar plasa la 15^{0} 30^{0}); plapuma sau obiectul cu care se acoperă corpul în timpul somnului.

Studiul mișcărilor corpului va cuprinde mișcările întregului corp: se tîrăște sau se cațără? Merge în patru labe? Mersul va varia adesea în funcție de veșminte, care pot fi cusute sau drapate pe corp...

Suflul și respirația diferă în timpul alergării, dansului și magiei; vom nota ritmul respirației, precum și mișcările de întindere a brațelor și a picioarelor care o însoțesc. Alergarea va permite studierea mișcărilor picioarelor și rezistența alergătorilor. Se studiază dansul și saltul: în lungime, în înălțime, cu prăjina, etc... cum se ia startul. Cum se poate cățăra cineva: cu centură, cu crampoane, sau tîrîș?...

Înotul este în întregime tradițional. Cum se ia avînt pentru săritură, cum se plonjează; și se înoată cu ajutorul unei scînduri sau al unei grinzi. De pildă, cursele pe spatele unei broaște țestoase există în întreg perimetrul Pacificului.

Vom avea în atenție cum se efectuează mișcările de forță (cum se împinge, se trage, se ridică și cum se lansează ceva?) Vom mai nota utilizarea degetelor de la mînă și picior; formele de prestidigitație și scamatorie (pe la subsuoară, pe lîngă obraz...) Gimnastica și acrobația vor putea face obiectul unei anchete detaliate.

În legătură cu grija față de corp, vom nota dacă spălarea se face, sau nu, cu săpun sau ceva asemănător; procedeele de excreție (cum vomită, cum urinează, cum defechează cineva). Nu va fi omis nici studiul parfumurilor și cosmeticelor, ceea ce presupune culegerea de eșantioane care vor fi identificate și catalogate.

Repartiția vieții indigenilor potrivit unui orar va da rezultate interesante: unele societăți cunosc nopțile de veghe, altele nu. Nopțile cu lună plină, de exemplu, sînt aproape întotdeauna nopți de sărbătoare.

Studiem în final metodele de reproducere şi complicaţiile cauzate de deformările artificiale[1] În această privinţă, vom nota prezenţa sau absenţa sodomiei, lesbianismului, a bestialităţii... etc.

Tehnici generale de folosinţă generală

Tehnicile propriu-zise sînt marcate, în mod general, de prezenţa unui instrument. Instrumentul denumeşte întreaga categorie a instrumentelor. În această situaţie, clasificarea fundamentală rămîne cea a lui Reulcau care împarte instrumentele în:

– *unelte*. Unealta, pe care o confundăm în general cu instrumentul, este întotdeauna simplă, compusă dintr-o singură bucată (o daltă, un ic, un levier)

– *instrumente*. Un instrument este compus din mai multe piese. Exemplu: o secure, în afară de fier, cuprinde o parte formată dintr-un levier; un cuţit cu mîner este un instrument, spre deosebire de o daltă; o săgeată este un instrument.

maşini. O maşină este compusă din instrumente. Exemplu: arcul care este format din lemn, coardă şi săgeată.

Din paleolitic, umanitatea se împarte cu uşurinţă în funcţie de epoci. Astfel, tazmanienii nu cunoşteau securea pe care o cunoşteau, în schimb, australienii. Ei realizau lovitura prin forţa pumnului.

Trecerea de la obiect sau piesă la instrument, de la paleoliticul inferior la epocile următoare constituie un salt considerabil care avea să ajute umanitatea.

A treia epocă a umanităţii este cea a maşinii formată din instrumente. Un arc, o capcană, o barcă înzestrată cu vîsle (precum cea a eschimoşilor – *umiak*) sînt maşini. Paleoliticul superior este perioada în care are loc evoluţia maşinii.

În concluzie, ansamblul tehnicilor care presupune utilizarea unor maşini diferite conduce la acelaşi rezultat, adică la naşterea industriei sau a meseriei: vînătoarea presupune existenţa unei bărci şi a unor instrumente de pescuit.

---

[1] VILLENEUVE (Annie de), *Étude sur une coutume somalie: les femmes cousues*. Journal de la Société des Africanistes, VII, fasc. 1, 1937, pp. 15-32.

Unele industrii pot atinge un grad de complexitate extraordinar (farmacopeea sau cîteva tehnici agricole); folosirea peştelui în alimentaţie este un semn de perfecţionare a tehnicii, iar prepararea maniocului presupune a se fi pus la punct mai multe tehnici de dezintoxicare.

Repartiția tehnicilor

Tehnici generale de folosinţă generală
- Fizico-chimice (focul)
- Mecanice
  - unealtă
  - instrument
  - maşină

Tehnici speciale de folosinţă generală
sau
Industrii generale de folosinţă specială (1)
- Negoţ cu coşuri împletite
- Olărit
- Confecţionarea frînghiilor şi a împletiturilor din fibre vegetale
- Vopsele şi cleiuri

Industrii specializate de folosinţă generală (2)
- Consumul (bucătăria, băutura)
- Achiziţie simplă (cules, vînătoare, pescuit)
- Producţie
  - creştere de animale;
  - agricultura;
  - industria extractivă
- Producţie şi confort
  - locuinţă;
  - îmbrăcăminte
- Transport şi navigaţie
- Tehnici pure. Ştiinţa (medicina)

(1) Se folosesc numeroase meserii bine definite, ale căror procedee şi forme sînt păstrate prin tradiţie.

(2) Toate industriile implică o diviziune a muncii: mai întîi sînt îndeplinite toate necesităţile, de către un individ; mai tîrziu, oamenii se specializează

Tehnici mecanice

Principii generale ale observației – Orice obiect trebuie să fie studiat: 1^0 prin el însuși; 2^0 în raport cu oamenii pe care-i servește; 3^0 în raport cu întregul sistem observat. Modul de fabricație va fi cercetat printr-o anchetă profundă: dacă materialul are o proveniență locală sau nu. Cîteva tipuri de rocă au putut fi transportate la distanțe considerabile. Căutarea zăcămintelor de silex este caracteristică întregii ere paleolitice și neolitice, în timp ce mai multe triburi australiene vor căuta ocrul la șase sute de kilometri depărtare. Se va cerceta dacă obiectul este din lemn de esență moale, sau de esență tare. Uneori însă obiectul urmează o întreagă fază de fabricație. Se vor studia diferitele momente ale fabricației, de la materia brută pînă la obiectul finit. În continuare, vom analiza în aceeași manieră folosința și producția fiecărui obiect.

UNELTELE – În istoria omenirii, încă de la începutul său, nu cunoaștem exemple de oameni care să nu posede unelte. *Sinanthropus* însuși este legat de imaginea unor unelte. Omul intră echipat în istoric; acolo unde există un om, există și unealtă.

Uneltele principale se clasifică în:

Uneltele cu greutate și uneltele de șoc: ciocan, mai, baros (în timp ce unealta din piatră sfărmată, caracteristică Polineziei, este un instrument, iar lancea australiană, lansată cu ajutorul unui propulsor, este o mașină). Lovitura unui pumn chellean este adesea o unealtă cu greutate și imprimînd un șoc, adesea puternic.

Uneltele de răzăluit: răzuitoare.

Uneltele pentru perforat: cuțit, coarbă, etc.

INSTRUMENTELE – Ciocanul este un instrument, la fel și securea. Un instrument, fiind compus din două sau mai multe elemente, va trebui să se studieze fiecare element în parte, apoi raportul diferitelor elemente între ele.

Putem distinge între elemente în ansambluri solide și unitare (exemplu: un cuțit cu mîner) și separabile (exemplu: piulița și pisălogul). O piatră de moară cuprinde, în realitate, două pietre abrazive; o nicovală izolată este o jumătate de instrument. Trebuie, deci,

să se izoleze elementele pentru ca mai apoi să le apropiem. Un cui, un cep, o canelură, un şurub sînt obiecte care fac parte dintr-un instrument.

Deoarece părţile nu sînt separate, problema fundamentală este cea a îmbinării şi potrivirii: acesta este şi locul care necesită maximum de rezistenţă şi care are, de fapt, mai puţină. Se pot face cîteva ansamblări numai din liane şi pîrghii. Acesta este şi cazul adaptării malaeziene în materie de structură; la fel, provizoriile noastre schele de dulgherie sînt un important mod de ajustare şi îmbinare. Tot centrul australian foloseşte răşinile. Marocul este destul de sărac în cazul tehnicilor de îmbinare: singurele procedee cunoscute sînt cele care folosesc cleiul de oase şi amidonul, fără să se realizeze însă o asamblare de calitate a tîmplăriei. Tot în Maroc există un tip de pluguri primitive care nu au decît un singur piron. Asemenea observaţii de detaliu pot caracteriza o întreagă civilizaţie.

Clasificarea instrumentelor reproduce, puţin cîte puţin, pe cea a obiectelor pentru că partea utilă folosită într-un instrument este o unealtă.

Instrumente cu greutate şi instrumente contondente.

Exemplu: securea (mîner şi fier îmbinate). Modurile de îmbinare a unei securi sînt multiple; în principal, se foloseşte un mîner curbat, legat foarte puternic cu o sfoară, dar există şi alte procedee mai complicate, precum îmbinări cu întredeschidere, îmbinări elastice. În comunităţi, tesla este mult mai prezentă în comparaţie cu securea propriu-zisă: întregul Pacific nu cunoaşte decît tesla. Nivelul maxim pare a fi atins în India unde vom găsi securea confecţionată dintr-o singură piesă, în Haut Dahomey (observaţie făcută de Graebner).

Foarfecele şi cleştele. Istoria foarfecelui este foarte bine redată la Muzeul din Nürenberg.

Instrumente de rezistenţă. Nicovala, piuliţa şi pisălogul, pivotul şi cepul. Lipiciul şi răşinile (vezi mai sus).

O pilă poate fi o simplă unealtă; ea mai poate fi, de asemenea, şi un instrument cu forme complicate; o pilă funcţionează, în mod normal, pe o altă pilă.

MAȘINILE – Una dintre mașinile cele mai primitive, dacă se poate spune astfel, cu propulsor, ar fi capcana[1] Capcanele pentru elefanți, din India, sfidează imaginația cea mai prodigioasă. Capcanele eschimoșilor, în care blana nu trebuie să se deterioreze, sînt extraordinare. Înlocuirea capcanelor cu jocul unor resorturi, reducții, mase de echilibru presupune, pe de o parte, cunoștințe de mecanică, dar și alte cunoștințe, neformulate, care însă existau!

Arcul este, fără îndoială, mai vechi decît capcana. Felurile în care se asamblează lemnul și sfoara (coarda) într-un arc sînt multiple; ele pot servi ca bază de clasificare. Forma cea mai simplă a praștiei, care este cocoloșul, este chiar foarte sofisticată.

Un ansamblu de mașini poate forma singur obiectul unei industrii (de exemplu, navigația). Barca, prevăzută cu vîsle sau cu vîsle scurte mînuite de om, este o mașină. În același fel, toate șarpantele (structurile) pentru clădiri sînt mașinării. O problemă importantă aici este cea a aparatelor de ridicat. În cazul șarpantelor (structurilor) pentru clădiri, odată ridicate, mecanica și dinamica se transformă în statică.

Aceasta se întîmplă uneori și în cazul unor lucrări de detaliu din care s-au dezvoltat mașini foarte complicate. Factorul timp nu intervine în confecționarea acestor mașini care sînt necesare în executarea unor lucrări de ajustare sau străpungere foarte fină (exemplul unui vilbrochen care este folosit pentru a face monezi; burghiul, pump drill, se regăsesc în tot Pacificul și, mai ales, la Maori).

Trebuie să studiem toate industriile generale de folosință generală din punctul de vedere al materialului de construcție (tehnicile pietrei, ale lemnului – a se înțelege și ale hîrtiei –, ale pielăriei, ale cornului ...), observînd proporțiile fiecărei tehnici în interiorul vieții sociale și ținînd cont nu numai de concordanțe, dar și de absența lor. Vom găsi destul de rar în satele franceze un țăran care să știe să repare un cazan; locuitorii satului așteaptă trecerea țiganilor. Studiul ariilor de civilizație, plecînd exclusiv numai de la alegeri arbitrare și care nu explică nici prezența, nici absența unui fenomen este un studiu incomplet și prost.

---

[1] Despre capcane în general, în MERITE(E). *Les Pièges*, Seuil, Paris, 1942.

Focul[1]

Focul este un veritabil instrument de protecție nu numai prin faptul că degajă căldură, dar și prin faptul că ține la distanță animalele, fiarele. În timpuri foarte străvechi, focul a trebuit să fie, înainte de toate, vegheat. Vom studia deci, procedeele de conservare a focului: șomoioage aprinse, torțe, unelte de acoperit focul. Pescarii din Concarneau mai transportă încă focul în coarnele de bou închise la o extremitate și care conțin paie sau rumeguș care mocnește sub cenușă; pescarii suflă în cenușă pentru a-și aprinde pipele.

Amplasamentul focului. Vatra este așezată cînd la intrarea în locuință, cînd în centrul ei. Locuitorii insulelor Fuji își grupează colibele în jurul unui foc comun. Hornul nu a apărut decît tîrziu, deoarece fumul nu a fost socotit ca fiind dezagreabil.

Studiul *procedeelor de obținere* a focului prezintă un interes considerabil, deoarece descoperirea acestora corespunde apariției primelor mașini. Focul se poate obține prin frecare, prin compresiune, sau prin ciocnire. Prin *frecare* sistematică și puternică a unei bucăți dure de lemn în canalul unei alte bucăți de lemn moale. Frecarea se face după diferite modele: foraj (drilling), tăiere (sawing), arătură (ploughing). Forajul poarte fi simplu, efectuat între două bețe, bucăți cilindrice, uneori mînuite de doi oameni. Indienii obțin focul prin astfel de procedee în mai puțin de douăzeci de secunde. Forajul este folosit în India de brahmani pentru a reaprinde focul sacru; la Roma, focul vestalelor nu putea fi aprins decît prin acest mijloc. O formă mai perfecționată este cea a forajului cu ajutorul sforii (o sfoară, rulată și derulată alternativ în jurul unui lemn de esență tare este o practică întîlnită în Madagaskar și la eschimoși). La eschimoși, coarda sau sfoara unui arc se rulează în jurul lemnului armei. Operatorul imprimă arcului o mișcare de dute-vino pe un plan orizontal, menținînd în același timp lemnul cu ajutorul unui dispozitiv din os pe care-l ține între dinți. Folosirea acestui procedeu este întîlnită și la indienii americani. În Malaezia, focul este obținut din două bucăți de lemn, una bărbătească și alta femeiască, care

---

[1] LEROI – GOURHAN (A.), *L'homme et la matière*, Paris, 1934, pp. 203-213.

se plasează în planuri perpendiculare. Ferăstrăul rigid este adesea un lemn de bambus secționat, iar ferăstrăul flexibil este o liană. În fine, prin *arătură*, singurul procedeu cunoscut de polinezieni, o bucată de esență tare este frecată înainte și înapoi de-a lungul unei crestături practicate într-o bucată de lemn moale.

Focul mai poate fi obținut prin *compresiune*. după sistemul brichetei pneumatice, cînd un piston prevăzut cu iască este înpins cu putere într-un cilindru unde obținem imediat focul. Bricheta pneumatică descoperită în Europa la începutul secolului al XIX-lea era folosită cu mult înainte în Indochina și Indonezia. În sfîrșit, *ciocnirea* este cunoscută de popoare destul de înapoiate, precum populația ona din America de Sud, care lovește două bucăți de rocă, una în alta, de pirită și de fier. Amintim, de asemenea, că chibriturile sînt folosite de un timp nu prea îndelungat.

Studiului procedeelor de obținere a focului i se va alătura cel al diferitelor tipuri de iască (mîțișor de salcie, mușchi de mesteacăn, puf de bumbac, etc.).

În continuare, vom observa diferitele utilizări ale focului. *Procedeul de încălzire*: pietre înroșite aruncate într-un recipient cu apă rece; încălzirea pe un ciob; cuptoare (diferite forme de cuptoare; cuptorul este, sub forma lui de la țară, generalizat în toată lumea. *Procedee de iluminare*: jar sau cărbuni aprinși, torțe, lămpi (din piatră, cochilii, lut sau din fier ...) Focul mai poate servi la spargerea pietrei, pentru a subția sau mlădia lemnul, sau pentru a-l întări. De asemenea, el este folosit în tehnica olăritului și metalurgiei.

Mituri despre foc[1] În numeroase societăți, fierarii joacă rolul eroului civilizator.

Forja și fierarul. Fierarii, oamenii care posedă secretul focului, cel al transmutării metalelor, sînt, foarte adesea, vrăjitori și magicieni. Ei ocupă în acest caz o poziție aparte în societate. În întreaga Africă neagră, fierarul, etichetat și disprețuit, joacă totuși rolul de pacificator.

Vom adăuga diverselor obiecte din fier (creuzet, foale, gură de vînt, etc.), eșantioane de mineral brut conservat în hîrtii groase și

[1] FRAZER (SIR JAMES GEORGE), *Mythes sur l'origine du feu*, trad. française. Payot, Paris, 1931.

păstrate cu grijă; lingouri în diferite stadii ale fontei și, în fine, produse din fier (obiecte agricole, arme, bijuterii, etc.).

Diferitele operații ale modelării (ale filării, baterii, călirii, nielării, oxidării, polisării, încrustării în fier și nichelării sau gravării metalelor), vor putea fiecare forma obiectul unei anchete aprofundate. Vom distinge, dacă este cazul, între bronz, cupru, alamă, cositor și zinc. Vom studia tehnicile metalelor prețioase: după Elliot Smith și Perry, peste tot unde există urme ale unei industrii megalitice, găsim aur.

Anchetatorul va culege cu grijă toate miturile care vorbesc despre diferite metale și aliajele lor (influența asupra alchimiei și asupra metafizicii), cît și rețete tradiționale de prelucrare a fierului.

În concluzie, studiul metalurgiei va antrena studiul industriilor ce-i succedă: industria lemnului și a hîrtiei, a pietrei, a olăritului, tehnicile de prelucrare a oaselor sau coarnelor.

Perfecționarea instrumentelor poate ajunge foarte departe. Printre cei mai buni fierari ai lumii figurează goldzii și alte triburi siberiene. Metalurgia germanică este cu mult superioară celei romane.

Tehnici speciale de folosință generală

de rînd industrii generale cu folosință specială

Aici începe să-și facă apariția noțiunea de diviziune a muncii, adică cea de profesie. Țăranul francez își cîștigă existența prin intermediul unor profesii sezoniere.

Diviziunea muncii există încă din momentul existenței tehnicilor generale cu folosință specială: punerea în funcțiune a unui instrument reclamă o tehnică care nu este în mod necesar răspîndită în aceeași măsură în toate societățile.

În general, diviziunea muncii se face pe sex sau pe vîrstă. De asemenea, ea se face în mod obișnuit pe localități, în funcție de prezența materialelor: un sat de olari se va afla, în mod natural, în apropierea unui depozit de argilă[1]

---

[1] Pornind de la absența olăritului într-o bună parte a Pacificului, unii au arătat caracterul primitiv al civilizației studiate, fără a înțelege că este vorba de absența argilei în regiunea respectivă.

Tehnicile nu sînt răspîndite în unanimitate în mod egal: cele mai bune coşuri împletite sînt cele din Extremul Orient şi America, iar cele mai bune obiecte de dogărie se găsesc la annamiţi. Trebuie, deci, să studiem fiecare meşteşug în parte, fără să-l considerăm primitiv.

Rezultatele nu sînt întotdeauna proporţionale cu calitatea maşinilor utilizate. Astfel, în Maroc, ţesăturile fine sînt făcute în războaie de ţesut primitive.

Oricare ar fi tehnica studiată, vom colecţiona toate produsele fabricate şi vom studia toate stadiile de fabricaţie ale maşinilor.

Tehnica împletirii coşurilor

Cele mai bune împletituri nu sînt cele realizate în Europa şi cu atît mai puţin în Franţa, ci acelea ale ţiganilor. Cei mai buni împletitori îi găsim în Extremul-Orient şi în America – Centrală şi, în mod cu totul deosebit, la populaţiile pueblo. Săpăturile efectuate la *cliff dwellers*, adică la locuitorii falezei Americii Centrale, au dat rezultate interesante: cea mai frumoasă împletitură este cea întîlnită în straturile arheologice cele mai profunde. Se vor culege eşantioane corespunzînd diferitelor etape.

Pentru a respecta principiile descrierii, ne vom servi de indicaţiile date în *Handbook of American Indians*. O bună clasificare o vom găsi în *Notes and Queries on Anthropology*.

În cadrul acestui meşteşug, se va studia mai întîi materia primă (se va consemna denumirea indigenă şi cea ştiinţifică), toate formele sub care ea se prezintă, menţionîndu-se în ce fel se trece de la o formă la alta. Se vor strînge eşantioane care vorbesc despre diferitele stadii de prelucrare.

Meseria de împletire se compune din două serii de elemente care se îmbină în mod regulat. În împletitura *ţesută*, cele două elemente se întretaie ca într-un război de ţesut, numai că elementele cu care lucrează împletitorul sînt materiale relativ rigide şi late, ca de exemplu frunzele unui cocotier, sau ale unei specii asemănătoare cu palmierul, ramurile de răchită sau de salcîm. Al doilea tip de împletitură din ramuri, *spiralată* este de fapt cusută. Pe un schelet din ramuri sau iarbă, artizanul

face niște împunsături cu ajutorul unui instrument din os sau din metal. Fără schelet, împletitura spiralată nu se deosebește de un năvod.

Fiecare dintre aceste tipuri principale se subdivizează în numeroase categorii. Nu vom enumera decît numai cîteva forme ale împletiturii țesute. Cînd fiecare element al bătăturii se încrucișează cu cel al urzelii, rezultă un fel de *tablă de șah* (*check work*). Odată obiectul teminat, este imposibil să distingem urzeala de bătătură. Dacă elementele bătăturii trec în mod regulat peste mai mult de un element al urzelii, tehnica se numește *marchetărie* (*twilled work*); ea se pretează în mod deosebit aranjamentelor decorative. *Cleionajul*[1] *(wicker work)* diferă de tabla de șah prin aceea că urzeala sa este mai rigidă. În fine, împletitura *răsucită* (*twined work*) prezintă două sau trei elemente de bătătură care se împletesc în jurul unei urzeli rigide.

Împletiturile se fac, în general, numai cu mîna și aproape fără nici un instrument. Ele necesită o mare dibăcie. Acest joc al mîinilor va trebui descris, fotografiat, filmat dar, înainte de toate, trebuie făcută o schiță. Vom colecționa modelele fiecărui împletitor aflate în trei sau patru momente esențiale ale fabricației.

Toate formele sînt derivate ale formelor elementare. Forma primitivă a plasei este firul, apoi vine forma împletită. Împletirea a trei sau patru fire este o formă superioară.

Confecționarea părții de fund a coșului este adesea destul de dificilă. Coșul este conic sau prezintă o bază. Partea de jos poate fi simplă, dublă, sau triplă. Coșurile rotunde prezintă adesea un fund pătrat format din patru triunghiuri dispuse față în față. Este vorba de un raport între diferite forme geometrice. Prin confecționarea coșurilor (această îndeletnicire este în general atribuită femeilor) în întreaga antichitate, un mare număr de teorii ale geometriei plane și în spațiu au fost rezolvate, fără a fi nevoie să fie formulate conștient.

În funcție de baza coșului, vom studia felul cum sînt montate părțile laterale, adică cum se ajustează aceste cadre cu baza. Vom studia apoi închizătorile și, dacă este cazul, capacul.

---

[1] Clayonnage (cleionaj) numește o construcție destul de rigidă din nuiele împletite, menită a consolida ceva (o coastă de deal sau rîpă) sau un țarc (n.n).

Fiecare moment trebuie să fie menţionat utilizînd descrierea sa în termenii indigenilor şi, dacă este cazul, simbolistica şi mitologia fiecărui moment.

În fine, urmează studiul decoraţiunilor. Acestea sînt reluate prin prezenţa unor elemente de culori diferite. Efectele obţinute pot fi deosebite.

În continuare, vom clasifica diferite tipuri de coşuri. *Panere* de toate tipurile, pentru orice folosinţă: panere simple, sau duble; panere cu toartă; prevăzute sau nu cu sfoară. Marginile panerului trebuie studiate cu grijă.

Vînturătoarea. Rogojina joacă un rol important în cazul cîtorva civilizaţii: întreaga coastă a Pacificului cunoaşte rogojina, iar în Orient se foloseşte covorul. Inventarea covorului a fost posibilă peste tot unde a fost cunoscută, mai întîi, rogojina. În fine, coşurile *impermeabile* unde se conservă lichidele servesc drept model în olărit.

Împletiturile mai pot avea diferite întrebuinţări: ca teacă pentru săbii, precum şi ca platoşă în Micronezia, în partea de nord a Asiei şi în America de nord-vest. Mînerele securilor de piatră micronezienc sînt din împletituri. Pe de altă parte, împletiturile vor servi aranjării cosiţelor pe cap, confecţionării benzilor sau obiectelor de legat la cap, pentru brăţări, inele şi, de asemenea, vor folosi la confecţionarea funiilor.

Vom studia apoi raportul împletiturilor cu alte arte şi, în particular, cu olăritul. Urmează problema *ţesăturilor din fibre.* Putem considera că acoperişul din paie sau din frunze late împletite este un exemplu de împletitură. Observaţiile lui Cushing prezente într-o scurtă lucrare intitulată *Manual Concepts*, privind tehnica împletitului ca fundament al geometriei, au fost decisive în această privinţă.

Olăritul

Olăritul pare mai puţin primitiv decît tehnica împletirii din care provine, parţial. Într-un mare număr de cazuri, pentru a fi impermeabil tiparul sau forma vasului, există o împletitură peste care se aşază lut înmuiat şi se lasă la soare pentru a se usca. La origine, olăritul trebuie să fi fost, pe de o parte, un substitut al tehnicii împletirii, iar pe de altă

parte, un substitut al recipientelor şi vaselor din piatră, acestea din urmă fiind foarte grele.

Din punct de vedere arheologic, olăritul este semnul neoliticului, sau cel puţin al unui paleolitic deja superior. El este absent complet în Australia şi Ţara de Foc şi îl regăsim destul de puţin în toate ţările pygmee. Ansamblul polinezian nu posedă, propriu-zis, astăzi tehnica olăritului. Totuşi în aceste regiuni se regăsesc urme ale unei existenţe anterioare a acestei tehnici: ca avea să fie abandonată în parte sub influenţa preparării alimentelor prin coacerea la cuptor. Acest mod de preparare nu necesită un recipient care să reziste la proba focului. Unul dintre principalele începuturi ale olăritului este de a confecţiona vase necesare la fierberea alimentelor; în unele cazuri, vasele împletite impermeabilizate, iar în altele obiectele de dogărie pot să înlocuiască tehnica olăritului. Aceasta se întîmplă într-o regiune lipsită de teren argilos, la populaţiile ale căror industrii au înregistrat altă dezvoltare. Mai putem găsi la populaţii foarte primitive admirabile obiecte din lut, de exemplu enormele amfore din America de Sud. Unele dintre cele mai frumoase obiecte de olărit sînt cele cunoscute în Toukala din Maroc, făcute pe un suport identic cu cel din Djerba, în Tunisia, care este unul dintre cele mai vechi.

Vasele se probează după sunet. Răspîndirea olăritului se explică prin prezenţa depozitelor argiloase. Comerţul cu vase se face aproape peste tot şi la distanţe destul de mari.

Vom începe ancheta asupra olăritului printr-un inventar al obiectelor domestice şi religioase. O plimbare prin piaţă va putea avea rezultate neaşteptate. Astfel, se poate afla de unde vin vasele, cine le-a fabricat, dacă soţul poate să vîndă vasele făcute de soţia sa. B. Malinovski a făcut o descriere a tîrgului de oale la trobiandzi.

Fabricarea – Cine face sau confecţionează vasele? În general, există o specializare locală pe sexe. Foarte adesea, olăritul este practicat de femei (de exemplu, vasele kabyle).

Se va culege un eşantion de pămînt, iar pentru ca argila să rămînă umedă, se înveleşte într-o cîrpă umedă şi în tafta elastică. Se vor menţiona numele indigen şi numele stiinţific al argilei, locul de

extracţie, prepararea şi amestecul. Există şi mine de argilă. Întreaga Americă de Sud vehiculează un mit al caolinului.

În studiul diferitelor sortimente de vase vor intra mai întîi piese simple, uscate la soare. Chirpiciul este şi el făcut din lut, iar ansamblul de fortificaţii din Marrakech nu este altceva decît un imens vas uscat la soare. În întreaga umanitate, răspîndirea cărămizii nearse este considerabilă. Toate grînarele nu sînt decît nişte simple vase. Toate casele în trepte din Africa, Peru, Mexic sînt din lut.

Apoi vin vasele arse afară, sau în cuptor. Vasele făcute cu mîna vor fi, după caz, obţinute prin procedeele *mulajului, modelajului* sau *montajului*. În fiecare caz, dificultatea cea mai mare constă în a trece de la bază la părţile laterale, mai ales cînd vasul are un picior de o formă deosebită.

În cazul *mulajului*, artizanul se serveşte de un obiect precum cel din împletituri sau din fuctul uscat al tigvei pe care îl îmbracă în argilă, prin interior sau prin exterior. Tiparul poate fi confecţionat în mod expres sau nu, se poate deteriora la ardere, sau poate fi recuperabil.

Artistul care-şi *modelează* vasul pleacă de la un anume volum de pămînt căruia îi imprimă forma dorită fără nici un instrument sau ajutîndu-se de obiecte destul de simple (lopăţica de lemn, cuţitul de bambus, cochilii sau fragmente de tigvă ce servesc la netezire, etc).

În fine, *montajul* este procedeul cel mai răspîndit: artizanul prepară un fragment de argilă sau caltaboş pe care îl curbează apoi prin presiune. Uneori, un singur fragment spiralat va furniza întreg materialul pentru vas. Urmele îmbinării sînt şterse înaintea arderii.

Foarte adesea vom găsi tehnica mulajului, modelajului şi montajului folosită succesiv pentru fabricarea aceluiaşi vas.

Roata olarului a avut la origine suportul fix pentru masa de argilă pe care artizanul o amesteca, făcînd-o să se învîrtă între degete. Acest suport (din lemn tăiat, cu margini largi, prevăzut cu crestături a devenit turnant cînd a fost fixat pe un pivot) s-a transformat într-o roată veritabilă, simplă sau dublă, mişcată cu mîna sau piciorul olarului, sau de un ajutor al său.

Pe parcursul întregii activităţi în care artizanul se poate sau nu servi de roată, vom studia mişcarea degetelor şi, în cazul folosirii roţii, mişcarea picioarelor; se va nota folosirea tuturor şiretlicurilor şi artificiilor.

Uscarea poate avea loc în aer liber sau în interiorul locuinței, la soare sau la umbră. Arderea se face în foc în aer liber, într-o gaură săpată în acest scop în pămînt, sau într-un cuptor veritabil. Să se noteze natura și administrarea combustibilului, mijloacele folosite pentru a crește sau diminua cantitatea de aer care pătrunde în foc sau vase pentru a modifica starea hidrometrică, etc.

Decorarea se face înainte sau după ardere, sau și înainte și după. Ea poate să depindă numai de alegerea materiei prime și de condițiile de ardere (de exemplu, de adăugarea carbonului pulverizat); poate să fie rezultatul netezirii cu ajutorul unui instrument din lemn, corn, os sau din cochilii sau al lustruirii; poate să poarte amprenta degetului mijlociu, a unghiei sau a unei sfori (mulajul sau tiparul din împletituri explică frecvența decorului împletiturii sau a ornamentelor înlănțuite) sau a unei bucăți de țesătură, a unui alt obiect sau a unei ștampile pregătite din timp. Decorarea mai poate fi și rezultatul unei incizări sau extirpări. Modelul imprimat sau gravat este pus în valoare folosind pămînt alb sau colorat, înainte sau după ardere. Vasele mai pot fi decorate prin crestare; prin aplicarea de ornamente de suprafață, prin aplicarea unei cuverte sau angobe ușor trecute prin argilă albă sau colorată, sau a unei spoieli, grund, unsori precum hematitul, varul, grafitul; prin lăcuire cu ajutorul unei rășini sau a unei gume, după ardere; prin aplicarea unei glazuri minerale sau a unui email opac, colorat sau nu; prin picturi din argilă colorată sau cu ajutorul altor coloranți.

Pentru a descrie întreaga fabricație, mișcările mîinilor, toate decorațiunile în termeni indigeni, se va folosi metoda filologică.

Colectarea – Clasificarea vaselor este una dintre cele mai dificile etape.

Vom putea să grupăm vasele ajutîndu-ne de inventarul făcut la fața locului, în raport cu utilizarea lor. O altă clasificare va permite împărțirea lor după forme, dimensiuni, decorațiuni. Aici intervine noțiunea de tipologie pe care o vom regăsi și în cazul artei. Unele forme se întîlnesc foarte rar. Foarte dificil de realizat sînt, în mod firesc, vasele cubice. Se va nota mitul și ideologia care corespunde fiecărei forme sau motiv decorativ. Se mai pot clasifica după caracteristicile tehnice: o primă perioadă celtică posedă doar vase cu cioc, cu

sau fără torți și picioare. Un studiu al decorațiunilor va putea servi drept bază pentru a realiza o clasificare.

O colecție completă va cuprinde toate seriile, fiecare serie conținînd toate eșantioanele aceluiași tip. Să se menționeze dimensiunile între care evoluează acest tip.

Pentru modelele în relief se va folosi ștanțarea. Se vor avea în atenție simbolistica decorațiunilor, raportul cu sculptura și modelajul, sculptura fiind modelajul unui volum.

În final, se va studia raportul olăritului cu alte arte. Nimic nu este mai inegal decît olăritul, chiar și în Franța; și nimic sau aproape nimic nu este mai trecător decît acesta.

Nivelul maxim al olăritului a fost reprezentat de ansamblul Americii Centrale, Peru și America de Nord-Vest, unde un vas din lemn se întîlnește alături de un vas împletit din nuiele și de un vas din pămînt. În Africa, unele populații posedă o tehnică foarte savantă de olărit și de sculptat în pămînt ars; altele nu cunosc decît olăritul obișnuit, aproape deloc ars. Nimic nu este mai tradițional decît olăritul care este deopotrivă artă și industrie și care este perceput ca o artă eminamente plastică.

Olăritul cu ajutorul roții nu este un mod necesar superior unui olărit realizat fără această tehnică, aceasta depinzînd în mod esențial de artist. Iar perfecțiunea roții nu este neapărat direct proporțională cu cea a vasului.

Olăritul are în mod normal o ideologie. Problema trepiedului, pentru a nu lua decît un exemplu, poate să fie foarte complicată. Aproape toate vasele posedă o valoare simbolică, așa cum în cafenelele noastre un pahar de porto nu are aceeași formă cu o halbă de bere.

Foarte adesea vasul are un suflet, are o personalitate. Vasele sînt păstrate adesea într-un loc anume și pot corespunde adesea unui element religios important. *Reku* (vasele) în Japonia variază după anotimp. În Indii, Africa și în America de Sud, se povestește că ulcioarele aduc moarte. Vom studia destinația fiecărui vas și ce se face cu cioburile.

Împletituri din fibre vegetale și fabricarea frînghiilor

Diferența dintre obiectele împletite și frînghii, dintre obiectele împletite și împletiturile din fibre vegetale este destul de mică. În cazul

împletiturilor din fibre vegetale, se lucrează numai cu trestie sau numai cu frunze (este cazul Papuaşiei şi al Melaneziei, dar meşteşugul în sine este acelaşi).

La baza oricărei ţesături se găseşte noţiunea de fir şi de şnur sau tresă.

Împletiturile din fibre vegetale vor consta, de exemplu, în a lucra încălţăminte din nuiele de răchită sau în producerea unei ţesături din frunze uscate. În cazul împletiturilor din fibre vegetale, vom obţine obiecte destul de asemănătoare cu cele obţinute prin împletituri (de exemplu, teaca pentru sabie).

Întotdeauna se va studia fibra oricărei ţesături sau împletituri. Toronul este format din fibre, iar firul poate fi compus din mai mulţi toroni. Pentru a vedea clar, se utilizează un instrument folosit în ţesutul pînzei, numărătorul de fire, cu care se numără firele pe decimetru pătrat. După studiul fibrei şi al firului, va veni rîndul procedeelor de împletire şi de ţesut.

Frînghiile se disting de obiectele împletite prin aceea că nu cuprind decît firul frînghiei. Se vor studia probleme legate de răsucirea corzii, de rezistenţa sa la răsucire, de felul în care se alunecă pe ea. Esenţiale în fabricarea frînghiilor sînt *nodurile*. Vom descompune ornamentele împletite din fire, notînd jocul degetelor mîinii pentru realizarea acestor ornamente împletite. Importanţa nodului este considerabilă: francezii ştiu să facă cel puţin o sută de noduri, iar un eschimos cunoştea, în mod obişnuit, două sute de noduri.

Adezive şi răşini

Adezivele şi răşinile pot fi studiate aici la fel de bine ca obiectele şi instrumentele (a se vedea mai sus). Adezivele, răşinele, ceara şi lacurile sînt instrumente de rezistenţă.

Nu există nici o lucrare de anvergură pe acest subiect. Adezivele şi răşinele sînt foarte folosite în Australia. Prezenţa tencuelii de acest fel permite înţelegerea ipotetică a modului de folosire a unui anumit număr de obiecte preistorice pe care nu le-am putut explica altfel.

Unul din adezivii cei mai întîlniți este *sîngele*. Nu vom uita nici *ceara* (de albine sau de alt gen) și diferitele sale utilizări. Lacurile sînt folosite pentru obiectele împletite și la olărit, în funcție de compoziția și modul lor de folosire.

Armele

Armele pot fi studiate ca formînd o industrie generală de folosință specială – același cuțit se va folosi pentru vînătoare, pentru război, pentru măcelărie; sau în funcție de activitatea în care se folosesc: arme de război, de pescuit, de vînătoare. Se mai pot distinge arme de aruncare și arme de șoc, precum și arme de lovit (ghioage, bîte), arme tăioase (de tăiat și străpuns).

Arme de lovit...	bîtă (din lemn, piatră sau fier); măciucă; ciocan; lovitură de pumn; țepușă de vînătoare; săpăligă
Arme contondente...	cuțit și pumnal; spadă (iatagan, pumnal); pumnal
Arme de aruncare...	suliță, suliță lungă și subțire; praștie; cocoloș; lasou; arc și săgeți; sarbacană (țeavă de suflat proiectile mici)
Arme de protecție...	scut cască armură

Arme de paradă
Arme de foc

Indiferent care ar fi arma studiată, ancheta se va face succesiv asupra numelui său, asupra materiei prime și asupra diferitelor momente ale fabricației, asupra utilizării sale, a modului cum este mînuită, a felului său de acțiune, a purtării și eficacității sale; cine are dreptul să o poarte (bărbați, femei sau amîndoi; este o armă strict individuală sau poate fi împrumutată și de către altcineva etc.); în fine, se va insista asupra indeologiilor, a raporturilor armei cu religia și magia.

Inventarul armelor dintr-un sat, făcut pe familii, va arăta gradul și planul de înarmare al localității. El va fi făcut pe case și notîndu-se numele fiecărui posesor de arme.

Arme de lovit și arme contondente.

Vom nota pentru fiecare armă:

– *numele său*, general și particular (acesta din urmă poate fi destul de frecvent; este important de știut, de pildă, că spada lui Ronald se numea Durandal) și mitul acestuia;

– *materialul din care este confecționată*: o secure poate fi din fier, din piatră, din jad sau obsidian;

– *forma sa*: dacă este o secure propriu-zisă, o teslă sau tîrnăcop.

Ținută în mînă, lancea este o armă de lovire; aruncată, ea devine suliță; un vîrf detașabil este în fapt un harpon care poate fi lansat sau ținut în mînă și tras (vînătoarea de cetacee în strîmtoarea Torres).

Arme contondente

În cazul spadei, pumnalului sau cuțitului, vom studia mînerul, garda, teaca cu același interes cu care analizăm și arma. Spadele romane erau, de fapt, celtice: mulți fierari din Roma erau celți.

Arme de aruncare

Studiul arcului va cuprinde mai multe momente:

Arcul propriu-zis, adică din ce este format și cum se pregătește. Arcul compus este întîlnit începînd cu lumea mongolă și pînă în centrul Americii; or, un arc compus poate fi făcut din trei pînă la șapte bucăți de lemn. Secțiunea arcului în elipsă, în lentilă. Pigmeii din Filipine au un arc enorm cu secțiuni pe toată lungimea sa.

Coarda şi modul său de fixare la arc. Ea poate fi fixă sau mobilă. În cazul unui arc foarte puternic, este necesară o crestătură de oprire în care se agaţă coarda în poziţia de repaos. Se studiază crestătura de oprire şi nodul care fixează coarda.

Săgeata (tijă, vîrful, aripa săgeţii, crestătura); săgeata este otrăvită (compoziţia otravei, modul de obţinere, efecte, etc.).

Cum se trage cu arcul? Poziţia trăgătorului, poziţia degetelor pe coardă.

Una dintre formele cele mai primitive de aruncare pentru armele de aruncare este cea furnizată de propulsor. El este întîlnit încă într-o parte a Africii, a Americii şi aproape în toată Australia. Propulsorul este un bastonaş lung, în jur de 0,50 m, şi înarmat cu un cîrlig; după caz, cîrligul se introduce într-o cavitate situată la baza lăncii (propulsor «mascul(in)»); sau bastonul canelat se termină printr-un călcîi scobit pe care se aplică baza lăncii (propulsor «femel»); o lance aruncată cu mîna are o rază de acţiune de 20 sau 30 m, iar aruncată cu ajutorul unui propulsor atinge 50 sau 70 m. Propulsorul este frecvent întîlnit în centrele preistorice.

O altă formă primitivă de lansare cu ajutorul unei corzi este *praştia*.

Sarbacana pare să fie legată de marile păduri ecuatoriale. Existenţa sa este aproape de civilizaţia cuprinsă între 5^0 şi 15^0 latitudine, în Pacific şi America. Tubul, după caz, este simplu sau dublu (vînătoarea de elefanţi la sakaii din Malacca, unde animalul trebuie să fie străpuns în ochi) sau cu mai multe segmente calibrate; interiorul este unit, sau are ramificaţii. Armele ascuţite cu care se aruncă prin aceste tuburi sînt aproape totdeauna otrăvite.

Arme de protecţie

Armele de protecţie sînt platoşele, căştile, mănuşile sau apărătoarele pentru mîini.

Istoria scutului este lungă. Primul scut va fi fost un simplu baston care putea să pareze loviturile adversarilor. În Australia nu sînt cunoscute decît scuturile din lemn, foarte înguste. Zuluşii din Africa de Sud

au un scut din piele lunguieț, al cărui mîner este făcut dintr-o baghetă verticală; bucata de piele a scutului care este pe axul baghetei preia șocul și face astfel să devieze săgeata de la traiectoria sa. Se va urmări și istoria mînerului scutului.

Scutul poate fi din lemn, din piele, din metal, din împletituri de fibre vegetale. El va fi, după caz, circular, lunguieț, oval, rectangular, sau pentru umeri.

În general, scutul este o armă personală care nu poate fi împrumutată. Decorațiunile sale, într-o societate fie ea și războinică, pot indica rangul exact pe care-l ocupă posesorul. Decorațiunea scutului corespunde în special blazonului. Scuturile mari, din piele, ale populațiilor kwakiutl din America de Nord-Est sînt veritabile blazoane. Vechea Americă de Nord, folosea *grumăjere* făcute uneori din bronz.

Mult mai rară decît scutul, casca este cu certitudine de origine orientală; ea este din piele, împletită din nuiele, sau din metal.

Armură completă există în Micronesia (din nuiele împletite), în Africa (din nuiele împletite, piele, zale în Tchad; armură de paradă, din bumbac împletit cu lînă sau cîlț, sub care dispar calul și cavalerul, în Niger).

Arme de paradă

Cele mai frumoase sînt armele de paradă, ostentative. Exemplu: securea de jad din Noua-Caledonie.

În unele cazuri, arma de paradă este o monedă atît de prețioasă, încît este folosită în schimburi prilejuite de ocazii sărbătorești, solemne. Exemplu: scuturile din Nord-Estul Americii.

Cunoaștem două societăți pentru care lancea este un veritabil obiect de cult: Roma și Africa neagră.

Industrii specializate cu folosință specială

Industriile studiate pînă aici, focul, împletiturile din nuiele, olăritul etc. cuprind o anume serie tehnică, adică activitățile și obiectele care corespund unei meserii.

O tehnologie pură precum cea din Reuleau are toate drepturile să se oprească asupra studiului tehnicilor mecanice – toate celelalte împărţiri nu fac, de fapt, decît să regrupeze elementele date în tehnicile mecanice: o ţesătură nu este altceva decît un sistem de rezistenţă; o fierbere într-un foarte frumos email intră în rîndul fenomenelor fizico-chimice. Acestea sînt tehnici inginereşti.

Mai există aici o alta, care este tehnica istoricului civilizaţiei. Noi nu am clasificat lucrurile numai în raport cu logica internă a mecanicii, fizicii sau chimiei, ci le-am grupat, de asemenea, după ansamblul social cărora ele îi corespund.

Din acest punct de vedere, o industrie se defineşte ca un *ansamblu de tehnici ce concură la satisfacerea unei dorinţe* – sau, mai exact, la satisfacerea consumului. Necesitatea este elastică în om, dar ideea de consum conduce la apariţia industriilor, sistemelor, tehnicilor, care corespund cerinţelor. Astfel, vînătoarea şi pescuitul formează fiecare un sistem de tehnici generale de folosinţă specială a obiectelor şi tehnicilor speciale.

Am studiat mai întîi tehnicile şi le-am clasat plecînd de la folosinţa pe care o au. De acum înainte, momentele tehnice nu mai sînt singurele momente importante, deoarece scopul urmărit dictează pînă şi aspectele tehnice: armele de pescuit nu mai sînt aceleaşi ca armele de vînătoare, şi în cazul pescuitului, pescuitul de păstrăv diferă de pescuitul de „goujon" („goujon" (fr.) = porcuşor – comun, pietroşel, murgoi, petroc).

Intrăm aici într-un domeniu care nu este numai ştiinţific, ci este, de asemenea, şi al unei practici conştiente. Inventatorul îşi are propria sa logică teoretică, dar soluţia practică a problemei este cea dictată de tehnician.

Confundăm destul de des cuvinte precum: administraţie, economie şi tehnică. Deoarece mai multe tehnici slujesc acelaşi scop, trebuie, fără îndoială, ca toate să fie adaptate. Există deci o categorie de administrare a mişcărilor, o coordonată a administrării mişcărilor, există o administraţie de ansamblu a tehnicilor aceluiaşi individ, adică unele în raport cu altele. Dar omul nu este numai un *homo economicus*, el este, de asemenea, şi tehnician. O mare parte din timp, ţăranii francezi şi-o consacră unor meserii de scurtă durată, adică tehnicii. Cîteva populaţii

au arătat o ingeniozitate impresionantă, total absentă la vecinii lor, la care se remarcă o totală lipsă de spirit. Aceştia din urmă nu vor putea nici măcar să adopte instrumentele care funcţionează deja. Ei nu vor împrumuta nimic, nu vor copia nimic, din neîndemînare sau din simplă nepăsare.

Studiul tehnicilor pe care noi le abordăm pune de îndată mai multe probleme: diviziunea muncii (după timp, loc, populaţie, sex etc.), probleme legate de consum în raport cu producţia, în fine, raportul tehnicilor cu tehnomorfologia, adică problema plasării industriilor şi problema comerţului adesea pe distanţe lungi.

Aceasta înseamnă că în această categorie, pe care germanii o numesc *wirtschaftliche Dimension*, tot ansamblul de fenomene economice se situează nu ca infrastructură, ci numai ca suprastructură.

Vom clasifica industriile specializate de folosinţă specială, plecînd de la ceea ce este mai material şi mai aproape de corpul uman:

Industria de consum
Industria de achiziţie
Industria de producţie
Industria protecţiei şi a confortului
Industria transportului

Consumul

Studiul consumului alimentar este destul de des neglijat de către achetatori. O lucrare de acest gen reclamă o atenţie susţinută. Ea trebuie să fie făcută măcar pe parcursul unui an: baza hranei folosite în cantităţi normale în anumite luni ale anului poate să se reducă, în perioade de foamete, la raţii pentru perioadele de foamete. Anchetatorul va mai recurge aici la metoda inventarierii. El va nota, în cazul mai multor familii-tip din societatea studiată (familie bogată, medie sau săracă), hrana folosită, de exemplu, în timpul ultimei săptămîni a fiecărei luni: cantitatea şi modul de preparare; cine şi ce mănîncă. Raportul dintre ciclul de consum şi ciclul de producţie.

Consumul este aproape întotdeauna domestic, adică familial. La papuaşi, masa se ia în comun. Cele care prepară mîncarea şi o aduc la

masă sînt femeile. Chiar dacă masa şi mîncarea sînt în comun, bucătăria este o problemă familială.

Masa

Vom studia fiecare masă făcînd inventarul complet, inclusiv băuturile. Cine mănîncă, cu cine, unde se mănîncă? Care sînt orele de masă? Este o situație excepțională ca bărbații și femeile să mănînce împreună?

Natura hranei – Materia primă și culegerea ei. Alimentele consumate pot proveni din regiuni îndepărtate şi obținerea lor poate să întrețină un important comerț: sarea, în Africa; mirodeniile?; în centrul australian. De exemplu, cîteva triburi au trimis de mai multe ori expediții militare pentru a căuta un condiment la cîteva leghe distanță; comerțul cu ilex; extinderea cactusului peyotl în tot centrul Americii. În cazul canibalismului, vom distinge între endocanibalism şi exocanibalism: există societăți (australiene) unde obiceiul este de a se mînca părinții morți; în altă parte, un trib concurent va lua din populația cucerită sclavi care vor fi consumați la sărbătorile solemne. Aceasta mai este încă valabil la populațiile babinga din Congo.

Ordinea felurilor de mîncare – Să se noteze cu atenție ce bucată va fi special rezervată şi cărui membru al grupului.

Instrumente folosite în consum – Instrumentul cel mai important este mîna; dar ce mînă? şi ce deget? Recunoaştem un musulman la masă prin aceea că el nu se serveşte decît de mîna sa dreaptă, utilizarea mîinii stîngi fiindu-i interzisă. Furculițele sînt mai rare decît cuțitele; prima furculiță a aparținut canibalilor. Furculițele antropofagilor sînt adesea veritabile opere de artă (de exemplu în Noua Guinee). Utilizarea lingurii este mai frecventă, fără a fi însă foarte răspîndită. Întreg Nord-Vestul american posedă o veselă din lemn. Se urmăreşte folosirea rogojinei şi a mesei, ultima avînd o apariție destul de rară.

Bucătăria. Pentru fiecare tip de carne vom studia prepararea ei din momentul în care animalul a fost tăiat pînă cînd carnea este mîncată; vom proceda la fel pentru fiecare elemenet al mesei: peşte, făinoase, legume verzi, etc.

Prepararea alimentelor. Aceasta cuprinde şi studiul pietrei de moară, a morii, a procedeelor de dezintoxicare, de exemplu cu manioc. Vom nota dacă alimentele care sînt mîncate sînt crude, afumate sau uscate. În cazul alimentelor fierte, vom distinge între carne fiartă în supă (procedeu obişnuit în bucătăria chinezească), coaptă (cuptorul este mai mult răspîndit decît frigarea), sau friptă. Nu trebuie uitate aici ustensilele de gătit.

Conservarea alimentelor – În general, indigenii sînt mai prevăzători decît s-ar crede: eschimoşii ştiu foarte bine să treacă de la un anotimp la altul. Se vor studia hambarele şi rezervele ascunse în pămînt. Kalmaţii din Oregon îşi ascund grînele în sol împreună cu frunzele unei plante al cărei miros îndepărtează urşii. Se va semnala prezenţa cărnii uscate, a peştelui afumat, uscat şi sărat. În Insulele Marchize fructele arborelui de pîine sînt păstrate în puţuri adînci de 10 m. cu diametrul de 5 m. şi tapiţate cu frunze de bananier şi de cocotier. O asemenea rezervă poate fi păstrată cincizeci de ani. Vor fi menţionate toate varietăţile de varză acră din regiunile nordice.

Ideologia hranei

Ea constă în raportul fiecărui fel de mîncare cu religia, cu magia, cu totemismul, vîrsta şi sexul, cu morţii şi cu viii.

Interdictele pot fi sezoniere: un evreu nu are voie să mănînce pîine dospită în timpul Paştelui. Unele interdicte privesc perioada unei expediţii de război. Să se menţioneze cu minuţiozitate lista mîncărurilor şi tabuu-rilor, avînd grijă a nu se face confuzie între interdictele religoase şi simple reguli de prudenţă. Mai întîi, să nu se uite că nevoile ce se cer satisfăcute sînt, în primul rînd, de ordin social: tabuu-rile alimentare cărora trebuie să li se supună un neiniţiat din Australia, îi rezervă acestuia un regim de foamete.

Condimentele

Acesta este un studiu deosebit de important. El explică întregul comerţ de sare (în Africa), de piper, de mirodenii, diferite uleiuri, grăsimi,

untul animal, untul vegetal (untul dintr-o specie de arbori exotici). Societățile se împart cu ușurință în cele care mănîncă unt proaspăt și cele care-l preferă rînced; acestea din urmă sînt mai numeroase. Tot aici se mai studiază drojdia, fermenții, sosurile, alimentele pe care le lăsăm să se altereze.

Băuturile

Studiul întreprins asupra alimentelor va fi repetat și în privința băuturilor. Unde, cine, cînd, pentru cine, pentru ce? Metodele de băut care trebuie studiate sînt: cu mîna, cu frunza, cu paiul. Se va avea în atenție ideologia fiecărei băuturi și, în mod special, a celor fermentate, probleme de epurare, modalitățile de transport și de conservare a lichidului. În întreaga Australie mari farfurii din lemn constituie singura modalitate cunoscută de transport al apei. Transportul este facilitat de ploscă, tigvă, de nuca de cocos. O parte din Australia trăiește tăind trunchiurile arborilor care produc guma.

Studiul *băuturilor fermentate* ne va trimite direct la religie. Problema etichetei este aici foarte importantă: cînd se bea, ce se bea (bere de mei, vin de palmier, alcool de orez, de ilex, de chicha). Vița de vie ar fi de origine indochineză.

În sfîrșit, se studiază *narcoticele* și *otrăvurile* și toate lucrurile care se mestecă: tabacul, piperul, guma, cînepa din care se face o băutură în Nord-Vestul Americii și care face ravagii în lumea arabă. Opium-ul. Tabacul a fost precedat de altceva în America? Vom culege în final mitul băuturilor fermentate, mitul tuturor alimentelor toxice.

Industria de achiziție

Simpla achiziție (cules, vînat, pescuit) se distinge de producție (creșterea animalelor, agricultură), fapt ce arată că ea constă în recoltarea obiectelor materiale care vor putea fi folosite așa cum sînt, fără o altă preparare. La drept vorbind, distincția dintre achiziție și producție este o chestiune secundară: producătorul nu este niciodată un creator, ci numai un administrator; nu există o producție umană, ci o

simplă rearanjare a producției: a face un cuțit nu e tot una cu a produce fierul și a-l transforma, perfecționîndu-l succesiv. Germanii disting, pe bună dreptate, între *Sammler* și *Produzenter*.

Pe de altă parte, obișnuim să distingem trei vîrste ale umanității: la început vînător și pescar, omul va deveni apoi crescător de animale, înainte de a atinge starea sedentară în agricultură. Omul paleoliticului inferior ar fi fost exclusiv culegător, vînător, pescar, adică exploatator direct. Eu nu sînt sigur pe deplin de aceasta. Se pare că începuturile agriculturii au fost foarte timpurii.

În concluzie, trebuie să se dozeze: vînătoarea și pescuitul se întîlnesc adesea cu perioada de început a agriculturii sau cu o agricultură ocazională. Nu există o opoziție între păstori și agricultori, ci mai degrabă un schimb de produse: populația din Africa Occidentală nu poate fi decît una de păstori deoarece ea cumpără grîne de la vecinii săi negri, agricultori.

Culesul

Culesul simplu sau cel animal și vegetal se va studia făcînd o colecție a tuturor lucrurilor culese de indigeni, împreună cu inventarul complet a tot ceea ce s-a adunat și a tuturor obiectelor care au fost folosite. O eroare gravă constă în a nu acorda destulă importanță producției naturale pe care se sprijină producția umană.

Indigenii cunosc foarte bine ce se mănîncă, ce se bea și ceea ce este util. Ei cunosc obiceiurile insectelor și ale animalelor. Un studiu bun despre cules va fi început cu o anchetă asupra etnobotanicii și etnozoologiei.

Culesul de animale – Este mai răspîndit decît am crede noi: patrupede moarte, viermi, omizi, melci, șobolani, lilieci, șopîrle, termite, lăcuste, muște (în Africa de Est).

Culesul de vegetale – Invențiile Europei în acest domeniu sînt slabe în compartație cu cele ale Americii sau ale Asiei: 45% din speciile cultivate în Africa sînt americane. Australienii cunosc 300 de plante din care mănîncă fructele, rădăcinile sau tuberculii.

Vom studia, în primul rînd, exploatarea pădurilor: cum se cațără cineva: cum se traversează pădurea; cum se scoate pămîntul pentru a dezgropa tuberculii. În Australia, femeile sapă pămîntul cu ajutorul unei țepușe pentru a dezgropa ignamele sălbatice. Pigmeii din Congo le dezgroapă cu ajutorul unei sonde foarte lungi, prevăzută la extremități cu palete din lemn fixate cu o liană; după ce se afînează pămîntul cu un capăt, se înfige cornul acolo unde este el tasat, iar apoi se retrage cornul cu ajutorul unei baghete. Culesul este dezvoltat la indienii din America care își vor găsi prin el principala bază a alimentației lor. Indienii din California adună de toate, nuci, grăunțe, rădăcini, bulbi și mai ales ghinde pe care le mănîncă fierte sau fripte; la est de Siera, fructul de pin înlocuiește ghinda; fiecare trib posedă propria zonă cu pini ale căror limite nu trebuie depășite. Indienii mai dezgroapă încă tuberculii și rădăcinile; făina este mîncată în supă, în fiertură sau în plăcintă coaptă pe cenușă. Ei sînt excelenți împletitori din nuiele și ignoră olăritul. Indienii kalmath din Oregon culeg fructele unui nufăr alb, woka, prin mlaștini, de la mijlocul lunii august pînă la finele lui septembrie; recoltarea se face din pirogă (luntre), de către femei.

În Indochina, vînătoarea cu camfor determină folosirea unui limbaj special. Vînătoarea se mai face cu ajutorul esențelor și a uleiurilor rare.

Apicultura cea mai perfecționată era cea din vechiul Mexic. Cine se ocupa de aceasta?

Urmează apoi fructele de mare și scoicile de coastă. Studiul aglomerărilor de cochilii, kjoekennmödding, care formează unul din elementele cele mai importante în studiul paleoliticului european.

Uneltele necesare culesului vor fi formate din bastoane necesare pentru a săpa sau scormoni pămîntul, prăjini pentru a bate fructele coapte, saci de recoltat, coșuri din nuiele prinse în spate cu corzi, etc.

Vînătoarea

Vinătoarea își găsește punctul de plecare în cules: un grup social determinat posedă propriul său teren de vînătoare ale cărui limite nu pot fi încălcate nici chiar de către nomazi. Indigenii își cunosc propriul

teren: punctele de apă, plantele, natura, numărul şi comportamentele animalelor; ieşiţi de acolo, ei se simt adesea pierduţi. Vînătoarea se va împărţi în mica vînătoare, sau vînătoarea individuală, şi marea vînătoare, sau vînătoarea colectivă (vînătoarea cu foc în Africa).

Vînătoarea se poate studia în două maniere principale: după armele folosite şi după vînatul urmărit (arme, tehnică, momentul anului, etc.). Individul nu merge «la vînătoare»; el merge la vînătoare de iepuri, şi nu la orice vînătoare de iepuri, ci la vînătoare de anumiţi iepuri pe care el îi cunoaşte bine. Trebuie, deci, făcut un clasament în funcţie de oamenii care vînează, de vînat şi de instrumentul cu care el se vînează.

Vînătoarea cu *capcane* mai este numită vînătoarea pasivă, pentru că omul rămîne pasiv o dată ce capcana este pusă, deoarece capcana este un mecanism care funcţionează automat. Toate populaţiile ştiu să sape o groapă unde va cădea vînatul; pigmeii nu cunosc capcane prea savante, iar australienii nu au decît plase sau baraje pentru peşti. Folosirea capcanelor pentru vînatul mare reclamă noţiuni de mecanică care le depăşesc gîndirea. Unele palisade asiatice, pentru elefanţi spre a-i dirija spre o groapă, ating dimensiuni enorme. Marile baraje irocheze pentru vînătoarea de karibul-american se întind pe mai multe zeci de kilometri. Amintim şi marile plase de păr pentru vînătoarea de lilieci din Noua-Caledonie. Capcanele se pot împărţi în:

– capcane unde animalul poate să intre fără a fi rănit, dar din care nu poate să mai iasă (plasele ţinute orizontal sau vertical în formă de stelaj; pentru homar; plasă pentru prins păsările);

– capcane unde animalul se răneşte şi este prins; există adesea o momeală care va aduce animalul pentru a se declanşa mecanismul capcanei (capcane pentru şoareci, capcane pentru elefanţi);

– capcane cu resort, resortul putînd să se declanşeze sub efectul unei tracţiuni (capcanele pentru păsări, în Indochina) sau a unei presiuni (capcane pentru cerbi, în Sumatra); capcanele cu resort mai pot fi dispuse după exemplul unei arbatele (capcana de şobolani, în Madagascar);

– capcane cu clei, folosite în Hawai pentru a prinde penele unei păsări;

– capcanele cu noduri cursive (vînătoarea de papagali la Maori; de veverițe în Alaska; de ciocîrlii în satele noastre; capcane în puncte radiale pentru antilope, în Africa).

Fluierele de momit păsări permit vînătorului să cheme vînatul; folosirea lor se dublează adesea cu un camuflaj grație căruia vînătorul își va apropia victima de bătaia cuțitului. Eschimoșii se deghizează pentru vînătoarea de reni, iar boșimanii pentru vînătoarea de struți (vînătorul ține un cap de struț deasupra capului său și imită mersul păsării). Sudanezii se deghizează pentru vînătoarea de cocori. Indienii din California, la vînătoarea de cerbi – lopătari, se îmbracă în pielea cerbului și își pun pe cap coarnele lui, avansînd în patru picioare în calea vînatului și imitînd sunetele pe care le scot masculii în perioada împerecherii. Tătarii manciurieni acționează la fel în perioada rutului, cînd cerbii se caută pentru a se încăiera; vînătorul imită strigătul vînatului cu ajutorul unui fluier, cerbul dă năvală expunîndu-și pieptul unde vînătorul își va înfige lancea sau sabia.

Dreptul de vînătoare poate să varieze în funcție de vînat, sol și sezon.

Folosirea *cîinilor* în vînătoare. Cîinele prepelicar reprezintă un auxiliar secundar; numai cîinele bun alergător poate să ofere servicii utile.

Ideologia vînătorii, vînătorului și vînatului. Vînătorul trebuie să cunoască numele zeilor vînători, ai pădurii, el trebuie să poată să descînte vînatul, să cunoască semnificația semnelor prevestitoare. Întreaga Americă de Nord trăiește după mitologia cerbilor – lopătari. Un vînător australian nu pleacă la vînătoare fără să țină în gură o bucată de cuarț.

Consumul vînatului este, în general, ritual și sezonier.

Conservarea vînatului, craniul și osemintele. Aici se studiază dacă trebuie să se spargă oasele și să se mănînce măduva. Ce părți pot fi fripte și care este utilizarea resturilor: blană, păr, intestine. Cu animalele *în parte vînate, în parte crescute* pe lîngă locuință (fazanii), se intră în zona domesticirii și creșterii animalelor. Porcul este doar pe jumătate sălbatic în Indochina, Melanezia, în Polinezia și la papuași. Se va specifica dacă există țarcuri de animale (capra a fost domesticită în astfel de țarcuri).

Pescuitul

Vînătoarea şi pescuitul înfierbîntă spiritele şi ocupă un loc important în preocupările indigenilor. Miturile vînătorului şi ale pescarului sînt printre cele mai importante. O parte din obiceiurile şi credinţele care sînt asociate totemismului sînt, în realitate, povestiri de vînătoare sau de pescuit. Întreaga Africă Neagră trăieşte din mitul vînătorului, iar Melanezia îşi reprezintă zeii sub forma rechinului.

Pe de altă parte, pescuitul s-a dezvoltat mai devreme decît vînătoarea. El se regăseşte în tot sud-estul Australiei. Aici există rîuri întregi care au fost împînzite cu năvoade.

Pescuitul se va studia, la fel ca şi vînătoarea, urmărindu-se armele folosite, precum şi speciile ce sînt pescuite. Astfel, apare tridentul care are o folosinţă foarte largă şi este adesea adaptat în funcţie de peştele ce urmează a fi pescuit. Plasele şi năvoadele sînt calculate în raport cu mărimea peştelui.

Pescuitul cu mîna este practicat de femeile fuegiene cu ajutorul unei tije de care atîrnă o piatră. Femeile se aşază pe vine în luntre, ademenesc prada cu o moluscă, lasă băţul să cadă şi prind cu mîna peştele care trage la momeală. O astfel de metodă mai este încă practicată în Africa Occidentală, în perioadele de reflux. În zona bazinelor de apă, pe braţele fluviilor sau în terenurile mlăştinoase, unde este întreruptă orice comunicare cu restul lumii, sate întregi practică un pescuit miraculos.

Pescuitul cu năvod este, în general, destul de puţin studiat. Trebuie menţionat că fiecare năvod îşi are propria sa metodă de fabricaţie (fir, ţesătură, dimensiune a ochiurilor, mod de folosire a suveicii, etc.), propriul său mod de folosire şi corespunde unui anume loc. Năvodul poate fi pentru ape stătătoare, de mînă sau uşor, cu greutate sau plutitor, poate fi triunghiular, crîsnic de pescuit, sau năvod cu trei rînduri de ochiuri, etc.

Pescuitul cu undiţa se practică cu o tijă de pescuit. Trebuie să se studieze toate elementele undiţei: firul (trebuie să fie diferit în funcţie de peştele urmărit); cîrligul care poate fi compozit (cîrligele polineziene sînt printre cele mai frumoase); momeala şi prinderea sa; pluta şi plumbul, dacă este cazul, şi fluierul de momit.

Pescuitul cu undița și pescuitul cu năvodul sînt relativ rare. *Pescuitul cu lancea* apare mult mai des. El se practică cu ajutorul unui arc cu săgeți, cu o cange, sau cu un harpon. Harponul apare, cu siguranță, o dată cu paleoliticul superior. Există populații care nu cunosc încă această armă. Cum se folosește însă harponul? Pescuitul cu lancea se practică, în general, cu ajutorul unor platforme de pescuit. Plasat într-un spațiu de observare situat la înălțime, pescarul străpunge peștele de la o înălțime considerabilă. Platforma de pescuit este aceeași în unele zone ale Indochinei, în Polinezia, Papuașia și în toată America de Sud.

Pescuitul cu capcane este important prin marea varietate a tipurilor de capcane observate: baraje (simple, cu copci, din căpriori), diguri și obstacole mari, o întreagă varietate de plase, adesea de foarte mari dimensiuni; capcane plutitoare cu sau fără momeală; capcane mecanice, etc.

În sfîrșit, *pescuitul prin otrăvirea apei*, practicat pe numeroase cursuri de apă africane, presupune aplicarea ulterioară a unui procedeu de dezintoxicare a peștelui. Nu am exagera dacă am aminti despre importanța pescuitului de perle și de tripang*[1] în istoria raporturilor dintre India Orientală și China Orientală, pe de o parte, și insulele Polineziei, pe de altă parte.

Deoarece pescuitul se poate face și din barcă, nu numai de pe mal, studiul său implică, în mod evident, și studiul bărcii de pescuit, problemele legate de navigație.

Se vor studia locurile de depozitare a peștelui, barajele și dreptul la pescuit.

Ritualul pescuitului poate fi foarte important. În Australia, se cunosc ritualuri foarte complicate, în special pentru invocarea balenelor pe care indigenii pretind că reușesc să le facă să eșueze.

Raportul pescuitului cu organizarea socială – În general, triburile se împart în fratrii de pescari și alte fratrii. Pescarii locuiesc pe coastă și practică schimburi cu ceilalți, care trăiesc în interior. Astfel, unele sate nu sînt locuite decît de pescari. Aceasta este una dintre primele

[1] Tripagul este o specie echinodermă comestibilă în Extremul – Orient.

forme ale diviziunii muncii. Pescuitul comportă un element de regularitate. El s-a pretat de timpuriu unei exploatări judicioase.

Pescuitul mai poate fi şi sezonier, depinzînd de migraţia peştilor. Este şi cazul somonului, care ocupă în mare parte existenţa locuitorilor nord-vest americani. Migraţia peştilor determină, în cazul pescarilor, fenomenul unei duble morfologii care se răsfrînge la nivelul întregii populaţii. În acest caz, satele de pescari, construite pentru cîteva luni ale anului, cuprind totuşi bazine pentru peşte, depozite pentru prelucrarea şi uscarea peştelui.

Satele de pescari sînt adesea construite pe piloni, pentru a rezista creşterii apelor sau furtunilor. Construcţia pe piloni a fost utilizată mai întîi în scopul apărării, dar mai apoi existenţa ei avea să-i îndemne pe oameni să practice cu succes pescuitul.

Prepararea şi conservarea peştelui - el se poate mînca crud, uscat, macerat, putred, sau afumat.

Utilizarea produselor anexe acestea pot fi: uleiul, icrele, condimentul din peşte putred şi pisat, băşica înotătoare etc.

Industrii producătoare

Aşa cum am văzut deja, nu a existat pînă aici în realitate o producţie realizată de om, ci o simplă administrare a naturii, o economie naturală. A creşte un porc nu este tot una cu a-l crea.

Omul este un animal care trăieşte în simbioză cu anumite specii animale şi vegetale. Ele trebuie să se deplaseze în funcţie de locul unde acestea abundă. În felul acesta se explică amploarea migraţiilor unor popoare precum hunii sau peulii.

În timp ce industriile de achiziţii (culesul, vînătoarea, pescuitul) corespund unei exploatări directe, industriile pe care le vom studia presupun o diferenţă importantă de subliniat.

Studiul unei societăţi determinate cuprinde, în mod obligatoriu, intervenţie asupra naturii şi studiul animalelor şi plantelor cunoscute acestei societăţi: elefantul african, pe jumătate sălbatic, a fost domesticit din antichitate; nu vom cunoaşte şi înţelege suficient de bine populaţia din Dahomey dacă nu vom avea cunoştinţe precise despre şerpii

pentru care locuitorii de aici au un adevărat cult. Scara de şa a fost introdusă în Europa în secolul al XI-lea o dată cu invazia popoarelor de păstori venite din Orient. Înainte, arma cavalerului era obligatoriu sulița, armă de aruncare, şi nu lancea, o armă grea. Întreaga istorie a migrațiilor polinezicne este legată de istoria plantelor şi animalelor cu care bărbații şi femeile au plecat în bărci, fapt pentru care au dezvoltat pentru acestea un adevărat cult.

Pe de altă parte, asupra fiecărui animal, a fiecărei plante s-a intervenit într-un mod deosebit. A se vedea, în acest sens, exemplul celor două specii de porumb de origine americană; nu sîntem decît la începutul creației.

Indigenii posedă un simț ascuțit al specificării fiecărui animal şi a fiecărei plante. Un maori cunoaşte fiecare cartof dulce de pe lotul său şi îl distinge pe toate celelalte, aşa cum un grădinar francez îşi cunoaşte fiecare trandafir în parte. Este important ca observatorul să dobîndească acest principiu de specificare a fiecărui animal sau a fiecărei plante.

Creşterea animalelor domestice

Creşterea animalelor nu apare decît în ultimele perioade ale paleoliticului. Ea survine, în mod sigur, o dată cu olăritul şi hominizii cu un creier bine dezvoltat. Aceştia au adus în Europa, pe lîngă olărit, creşterea animalelor şi agricultura. Domesticirea animalelor ar fi apărut mai întîi pe versanții Himalayei. Toate animalele domestice, sau aproape toate, vin din această regiune.

Definiția animalului domestic este una antropomorfică: omul a domesticit cîinele, dar pisica a fost aceea care l-a domesticit pe om. Pe de altă parte, anumite animale sînt îmblînzite nu din necesitate, ci din plăcere (greierele, în China).

O problemă importantă în domesticire este cea a reproducerii. Unele specii nu pot să se reproducă în captivitate. Ele rămîn pe jumătate sălbatice (elefantul, fazanul, porcul melanezian).

O anchetă realizată asupra creşterii animalelor se va face prin studiul individual asupra fiecărui animal domestic luat în parte: vîrstă, sex, denumire, fotografie, istoria animalului, termenii pentru părțile corpului.

Etnozoologia fiecărei specii va cuprinde studiul habitatului acestei specii, a originii sale (teoria sufletelor animalelor reproducătoare) și a selecției. Se cunoaște un manual de hipologie al unui prinț hitit, care datează din sec. al XVII-lea înaintea erei noastre. Un trib arab cunoaște genealogia cailor săi, cu care se mîndrește la fel de mult ca și cu propria genealogie. Cercetarea asupra corciturilor este adesea remarcabilă. La curtea Chinei, la curtea Faraonului și la curtea marelui Mogul se făceau încrucișări pentru ameliorarea raselor și speciilor.

Cum sînt hrănite animalele? – Furaje, pășunat și migrațiile care determină epuizarea acestor pășuni; transhumanța și vasele din care vitele sînt adăpate.

Cum sînt păzite animalele? Se studiază adăpostul animalelor. La băștinașii din Africa de Sud, cercul format de locuințele acestora are un spațiu în mijloc unde pot să intre toate animalele. Aceasta este caracteristic întregii lumi bantu. Se va studia păstorul și relația sa cu animalele: strigăt, gesturi, atitudini. În Africa Orientală păstorul se odihnește într-un picior, ca cineva care s-ar folosi de picioroange. Se va ține seama dacă păstorul a dat sau nu un nume fiecărui animal și de prezența sau absența adăpostului.

Creșterea animalelor cuprinde: castrarea, fătarea, lăuzia, precum și cunoștințele pe care le posedă indigenii privind selecția și felul cum își tratează fiecare animal după vîrstă.

Utilizarea animalelor. Se va urmări dacă ele sînt folosite ca mijloace de transport (vezi în continuare), dacă sînt mîncate (dacă da, în ce condiții, ce părți sînt cunoscute și cine are dreptul la ele). Tăierea unui animal este aproape întotdeauna sacrificială la popoarele de păstori din Africa Orientală: animalele sînt ucise cu lancea sau cu o săgeată trasă de foarte aproape. De asemenea, se va observa utilizarea sîngelui. Consumul de sînge cald este, de cele mai multe ori, ritualic. Oasele sînt sfărmate sau nu? Ce se face cu ele (raportul acestora cu credințele grupului)? Se va urmări dacă măduva se mănîncă și ce se face cu intestinele sau cu pielea. Prelucrarea pielii este una dintre cele mai vechi industrii cunoscute. Ca mărturie stau marile cuțite de răzuit. Se notează rețetele culinare; dacă se cunoaște prepararea untului sau a brînzei și cum se fac acestea.

Arta veterinară a apărut de foarte demult la populația sakalavă. Ea cuprinde noțiuni de patologie privind apariția bolilor la animale, terapeutică, chirurgie, obstetrică, magic veterinară.

Decorarea și deformarea animalelor. De exemplu, colții unui porc sînt torsionați în spirală în Malaezia, Papuașia și în întreaga Indonezie; prelucrarea cornului este cunoscută în Madagascar și în întregul Ocean Indian. Vom studia însemnul de proprietate marcat pe animale: cui aparține însemnul și mitul acelui simbol[1]. Se vor nota toate particularitățile animalelor (deformări, însemne) și, clasificîndu-le riguros, se va ajunge la delimitarea familiilor și clanurilor cărora ele aparțin.

Credințele. Trebuie să se studieze toate ceremoniile legate de cultul animalelor, noțiunile mitologice și științifice asupra originii animalelor, teoriile referitoare la sufletul animalelor reproducătoare, trofeele animalelor sacrificate. Un sat malgaș este un osuar de animale.

Drept și economie. Animalele reprezintă o monedă de schimb în întreg estul afican. Ele au constituit prima monedă a lumii indo-europene (*pecunia* vine de la *pecus*). Pe de altă parte, despădurirea Africii de Nord, cu toate modificările economice pe care le presupune, coincide în regiune cu începerea creșterii oilor.

Agricultura

Agricultura este o parte a etnobotanicii, așa cum creșterea animalelor este o parte a etnozoologiei.

Întreaga lume neolitică cunoaște agricultura. Găsim această tehnică în toate coloniile franceze. Agricultura există în stadiile sale incipiente la triburile din centrul și nordul Australiei. Ea este cunoscută de un mare număr de pigmei, în special cei din Filipine. Iar astăzi ea nu este ignorată decît de fugenieni și de populațiile arctice, clima acestor regiuni interzicîndu-le practicarea agriculturii.

Teoria conform căreia femeile ar fi fost inventatoarele exclusive ale agriculturii pare excesivă. Pe de altă parte, este inutil de cercetat dacă

[1] Referitor la marcarea animalelor ca posibilă origine a scrierii, a se vedea VAN GENNEP (Arnold), *De l'héraldisation de la marque de propriété et des origines du blason*, Paris, 1906.

agricultura marchează sau nu un stadiu superior de civilizație celui pe care-l reprezintă creşterea animalelor. Unele civilizații pur pastorale au fost mari civilizații (de exemplu, imperiul mongol al secolului al XII-lea). Totuşi, este intersant de ştiut dacă fiecare crescător de animale sau agricultor are sau nu un statut superior în interiorul ocupației sale.

Instrumentele agricole derivă din instrumente de cules; în special bastonul de scormonit sau de săpat, a devenit din simplă țepuşă, hîrleț sau săpăligă. Culturile pot să se împartă în culturi obținute cu săpăliga, cu hîrlețul şi cu ajutorul formelor primitive sau evoluate de plug. Dar plugul presupune folosirea animalelor domestice, deci cunoştințe de creştere a animalelor. În multe regiuni, plugul a rămas foarte primitiv, adică o simplă săpăligă trasă. Semănătorile, atît de răspîndite peste tot, au fost redescoperite în Europa destul de recent. Anumite pietre, prelucrate într-un anumit fel, au constituit, fără îndoială, brăzdarele plugului primitiv.

Observatorul va trebui să identifice tipuri de agricultură care să corespundă, fiecare în parte, speciilor de plante cultivate. Pentru fiecare plantă pe care o va studia, se vor nota termenii indigeni, denumirile tuturor părților sale, evoluția sa de la sămînță pînă la fruct. Produsele fiecărei plante pot fi foarte numeroase şi foarte diferite. Unele dintre acestea sînt de cea mai mare importanță, folosindu-se pînă în zilele noastre: untul de karite[1] şi uleiul de palmier nu sînt invenții europene.

În continuare, anchetatorul trebuie să facă istoria fiecărei plante, fapt ce reprezintă o parte importantă a studiului său. Este vorba despre naşterea, viața şi moartea plantei; despre raporturile sale cu vegetația, cu Pămîntul-mamă, cu cerul şi cu ploaia.

Se va studia în continuare ecologia şi economia plantei: cum se amenajează terenul, cum se etalează (tehnica gardului sau a terasei ...). Unele defrişări masive au fost posibile prin intervenția obiectelor din metal. Marele obstacol al umanității în epoca pietrei era pădurea, pe care omul nu putea s-o învingă decît cu focul. Cu toate acestea, rădăcinile mari rămîneau la locul lor. Odată terenul pregătit, el trebuie utilizat, adică semănat, răsădit, plantat definitiv şi întreținut. Se va observa cum este irigat terenul (canale, fîntîni, canciog cu balansor, noria, etc.),

---

[1] Karite este o specie de arbore exotic.

îngrăşămîntul şi, în general, lupta contra paraziţilor. Apoi, vin secerişul, treieratul, înmagazinarea: adesea este interzis să se depoziteze în acelaşi hambar două plante din specii diferite.

Studiul *miturilor agrare* nu va fi neglijat. Istoria sufletului orezului, în ţările cultivatoare de orez, este fundamentală în raport cu cultura orezului, şi nu invers.

Pentru studiul propriu-zis al tehnicilor înseşi, poate fi utilă distincţia: *agricultură; horticultură* (grădina corespunde, în general, unei proprietăţi individuale, în opoziţie cu cîmpul care este o proprietate colectivă); *sivicultura* (de exemplu, cauciucul, plantă sălbatică, întreţinută şi cultivată în pădure de proprietari) şi *arboricultura* (de exemplu, cocotierul, măslinul). Un mare număr de locuitori din coloniile noastre sînt mai degrabă horticultori decît cultivatori.

Studiul diviziunii muncii pe sexe, a mărcii de proprietate şi a tabuurilor nu trebuie uitate.

Se va observa în continuare raportul între culturile individuale şi culturile colective. Acelaşi teren poate fi cultivat colectiv, ca un cîmp, şi individual, ca o grădină, în funcţie de momentele anului. Se va observa şi influenţa acestor moduri de cultivare asupra raporturilor sociale ale indivizilor între ei şi a fiecărui individ în parte cu ansamblul clanului.

Raporturile dintre agricultori şi vînători, dacă este cazul, trebuie menţionate.

În fine, unele regiuni reclamă un studiu al producţiei industriale: şeful polinezian este un fel de antreprenor general al lucrărilor agricole.

Industriile de protecţie şi confort

Depăşind nevoile naturale, protecţia şi confortul se analizează, de obicei, ca necesităţi care vin din obişnuinţă. Toate noţiunile pe care le vehiculăm de la Adam Smith încoace, de producere a unui bun, de punere în circulaţie a acestuia pentru a atinge un anumit consum, sînt abstracţiuni. Noţiunea de producţie este deosebit de vagă în ceea ce priveşte industriile-tip, precum cele răspunzătoare de protecţie şi confort. Este vagă nu în raport cu noţiunea de piaţă, ci în raport cu noţiunea de creaţie.

Nevoile umane au o elasticitate absolută: la limită, am putea trăi şi într-o închisoare. În materie de producţie şi confort, nu există altă scară de valori decît cererea socială.

Or, ieşind din limitele civilizaţiei noastre, ne aflăm imediat în prezenţa unor oameni care posedă o scară de valori, o raţiune – *ratio*, o manieră de calcul, diferite de cele ale noastre. Ceea ce noi numim producţie, în Paris, nu este în mod necesar producţie în Africa sau la polinezieni.

Este absurd ca sub cerul ecuatorial un musulman de culoare să se îmbrace cu atîtea rochii cît poate suporta, însă acumularea de veşminte este un însemn al bogăţiei sale. Vestimentaţia este, în acelaşi timp, un fapt estetic şi un mijloc de protecţie.

Caracterul arbitrar a tot ceea ce ţine de protecţie şi de confort este remarcabil. Este vorba nu numai de arbitrariul «economic» ci, în anumite locuri, şi de arbitrariul aproape exclusiv social. Oamenii se pot adapta la cerinţa socială la maximum, sau, din contra, aproape deloc. Astfel, eschimoşii sînt perfect organizaţi pentru lupta contra frigului, dar şi contra căldurii. Vestimentaţia lor este semnul unei foarte vechi civilizaţii neo-paleolitice. Asemeni eschimoşilor, întreaga lume arctică este bine echipată. Totuşi, fugenienii nu sînt prea bine înarmaţi pentru această luptă, aşa cum nu erau nici tasmanienii, astăzi dispăruţi. Unii ca şi ceilalţi treceau prin iarnă extrem de dur, avînd drept îmbrăcăminte o biată togă din blană nelipită de corp.

Este, deci, esenţial ca să nu se facă niciodată judecăţi apriorice, ci să se observe fără să se tragă nici o concluzie. Dacă dorim, putem face aprecieri, dar mai întîi trebuie să învăţăm să nu avem încredere în simţul – comun, deoarece el nu este natural. Omul este un animal care face lucruri rezonabile plecînd de la principii absurde şi care, plecînd de la principii de bun simţ, ajunge la acţiuni absurde. Totuşi, aceste principii absurde şi conduite nesăbuite sînt, probabil, punctul de plecare al marilor instituţii. Acestea nu se întîmplă în producţia propriu-zisă care constituie motorul unei societăţi. Însă haina este deja lux, iar luxul este marele promotor al civilizaţiei. Ea vine totdeauna din exterior. Pentru a se produce confort, societatea a făcut eforturi imense la nivelul tehnicilor necesare producţiei. Veşmîntul este la baza întregii industrii textile, iar aceasta, la rîndul ei, a contribuit din plin la diviziunea muncii.

Îmbrăcămintea

Haina, obiect destinat unui consum pe perioadă îndelungată, reprezintă un veritabil capital. Ea va servi pentru protecție în timpul mersului, în fața unui atac, va apăra de mărăcini, de ploaie. Vom distinge între hainele de zi și cele de noapte, hainele de lucru și cele de ceremonie, deși deseori acestea sînt prea numeroase. Materia primă din care sînt confecționate va fi determinată de mediu, climat, etc.

Ca obiect de protecție, haina poate fi studiată după partea corpului pe care o acoperă.

Încălțămintea este destul de rară în istoria umanității. O mare parte a lumii este desculță; o altă parte este foarte bine încălțată. Începuturile folosirii încălțămintei sînt de natură magică (se evită punerea piciorului în contact cu solul și cu ceea ce el emană) și de natură militară: sandalele australiene permit ștergerea urmelor unei expediții de atac. Vom studia toate formele de sandale, cum stă piciorul în ele, formele de cheutori. Sandala este o încălțăminte imperfectă, inferioară mocasinului din care derivă pantofii noștri și care, destul de apropiată de încălțămintea chineză, caracterizează întreaga civilizație a Asiei și a Americii nordice și centrale. Corporația cizmarilor avea să se constituie printre primele. Îi cunoaștem rolul important pe care-l joacă în toată Africa.

Jambierele iau adesea forme militare.

În țările cu palmieri, corpul este protejat de haine de ploaie. Hainele de ploaie se regăsesc din centrul asiatic pînă în America de Sud și o parte a Americii de Nord. Studiul sarongului și al bucății de pînză pe care indienii și negrii și-o înfășoară în jurul coapselor este dificil, dar foarte util. Cum se aranjează centura? Maniera în care se poartă pînza, felul de a saluta cu ea descoperind bustul, toate acestea pot să constituie un veritabil limbaj. Pe de altă parte, caracterul războinic al unei societăți va conduce la dezvoltarea aparatului de protecție al trunchiului: platoșe din bumbac, din împletituri și, mai ales, din piele, zale.

Cămășile cu mîneci ar fi de dată destul de recentă.

Pălăriile, destul de des întîlnite, sînt repartizate inegal. Germanii purtau o tichie din împletituri, pe cînd, după cît se pare, galii purtau capul descoperit; doar soldații foloseau casca militară. Să se studieze toate formele de căciuli, turbane, căști, pălării cu boruri largi, etc. Purtarea unui anumit tip de acoperămînt al capului poate fi însemnul unei poziții sociale.

Pot fi protejate în mod deosebit și alte cîteva părți ale corpului, precum penisul (toc pentru penis, infibulație), și alte orificii ale corpului, din motive magice[1]

După formă, vom distinge *îmbrăcămintea drapată* și *îmbrăcămintea cusută*. Nasturii noștri nu au nimic de a face cu antichitatea, găsindu-se în schimb la eschimoși și, probabil, în toată lumea arctică. Butonierele sînt cu certitudine de origine asiatică. Înainte de introducerea lor noi nu cunoșteam decît fibula, adică un fel de ac de siguranță. Îmbrăcămintea cusută presupune folosirea șablonului, adică ceva cunoștințe de geometrie descriptivă...

Decorarea îmbrăcăminții. Decorația și vopsitul au jucat un rol important în dezvoltarea costumului prin căutarea materiilor prime la care ele se pot potrivi. Materia primă trebuie să se adapteze la procedeul de vopsire dorit. Influența modei, în materie de îmbrăcăminte, este imensă. După caracteristicile hainelor se fac clasificări foarte sigure. Astfel, hainele irocheze sînt practic identice cu cele chineze. Aici joacă un rol important vîrsta, sexul, epoca etc...

În funcție de materia primă folosită, hainele se pot clasifica în:

– *haine din piele*, dintre care cea mai simplă este reprezentată dintr-o singură piele legată, atît de cunoscută în rîndurile fuegienilor. Și hainele arctice sînt de asemenea din piele, dar ele sînt cusute în întregime. Tăbăcăritul este foarte dezvoltat în întreaga lume arctică și, de asemenea, în Sudan. Această enormă cantitate de cuțite pentru răzuit pe care le-am descoperit și erau folosite cu certitudine la prelucrarea pieilor. Să se studieze toate modalitățile de prelucrare a pielii (sacii de piele, recipientele etc.).

---

[1] Cf. MURATZ (G.). *Les Cache-sexes du Centre Africain*. in «Journal de la Société des Africanistes», 1932, pp. 103-112.

– *veşmintele din frunze* se întîlnesc în toată Polinezia şi în Indonezia. Papuaşii kiwaii şi marindzii amin cunosc mantoul de ploaie din frunze de palmier.

– *scoarţa de smochin, bătută.* Tapa este folosită în Oceania şi în Africa neagră. Unii fachiri din India mai sînt încă îmbrăcaţi cu veşminte din rădăcini de banian.

– *veşmintele din paie* se disting greu de cele din frunze. Aproape toate veşmintele de petrecere în Melanezia şi în Africa sînt făcute astfel.

Îmbrăcămintea din împletituri din fibre vegetale, din rogojină reprezintă forme primitive şi ca material şi ca utilizare.

Dintre ţesăturile propriu-zise vom distinge *pîsla* unde fibrele care se întretaie în ţesătură sînt pur şi simplu presate, strivite şi lipite. Fabricarea pîslei este cunoscută în toată Asia de Nord şi în toată America de Nord. Nu a atins însă rezultate remarcabile decît China şi Tibet. În mod normal, pîsla nu este foarte rezistentă: ea se deşiră într-un vas cu apă.

Ţesăturile – Ţesutul este o invenţie importantă a umanităţii. Prima stofă ţesută a marcat debutul unei noi ere.

Studiul oricărei ţesături presupune studiul *materiei prime* din care este făcută. Textilele animaliere sînt din lînă (ţinută pentru impuri sau desfrînaţi, la egipteni), din păr de capră sau cămilă; cele din păr de cal au dat cămăşile de pocăinţă şi crinolinele. Apariţia mătăsii este înregistrată de China mileniului III înainte de Hristos, însă ea nu a fost introdusă în Grecia decît de Alexandru cel Mare şi, în Roma, de Cezar. Printre textilele vegetale amintim inul care era atît de apreciat de celţi şi germani şi a cărui cultivare în Europa a fost zădărnicită în tot Evul Mediu prin cultivarea cerealelor. Gustul pentru voalul de in nu s-a dezvoltat decît o dată cu secolul al XV-lea. Istoria cînepii şi a bumbacului este destul de puţin clară. Bumbacul este originar din Abisinia; de ce nu a fost valorificat în ţara-mamă, constituind, în schimb, baza unei industrii de prim ordin în India? Iată un lucru greu de înţeles. Amintim aici că primele fabrici de bumbac din Anglia datează numai de la mijlocul secolului al XVII-lea.

Studierea unei ţesături anume presupune studierea firului din care este făcută. Acesta, la rîndul lui, este alcătuit din scame. Prima materie primă care a fost toarsă pare să fie părul. În toată Australia se cunoaşte

acest procedeu. Să se noteze dacă fibra textilă este dintr-un fir sau mai multe, dacă este răsucită (*twisted*) sau împletită (*twined*). În Birmania, firul se răsuceşte pe coapsă. Să se studieze mişcarea degetelor şi, mai ales, prin ce procedeu se continuă firul cînd acesta se rupe.

Se vor studia fusul şi furca de tors. Vîrtelniţa a apărut mult mai tîrziu. Să se fotografieze şi, dacă este posibil, să se filmeze cu încetinitorul mişcările degetelor.

Torsul poate fi extraordinar de fin: de exemplu, firele destinate ţeserii voalului pe care îl întîlnim, în egală măsură, în lumea arabă, egipteană şi hindusă.

După tors, vine ţesutul propriu-zis. Ţesutul este răspîndit aproape peste tot, mai puţin acolo unde lipseşte materia primă (Polinezia, Melanezia, Australia). Unele civilizaţii, astăzi dispărute, au creat ţesături admirabile.

Pentru a studia ţesutul, se vor observa instrumentele de ţesut, notînd cu meticulozitate modul de ansamblare a diferitelor piese. În studiul războiului de ţesut, vom acorda o mare atenţie pauzelor din timpul funcţionării şi fiecărei mişcări care leagă două pauze. Toate mişcările tehnice ating un timp final. Este necesară descrierea acestui punct de sosire şi plecare spre un altul. Vom nota, de fiecare dată, poziţia fiecărei mişcări a războiului de ţesut, poziţia tuturor părţilor corpului ţesătorului, dar şi a degetelor picioarelor la ţesut. Fotografiile şi desenele vor arăta toate mişcările şi toate momentele ţesutului.

Studiul bobinelor, suveicilor (formă şi mod de lansare) şi, dacă acestea nu există, cum se suplineşte absenţa lor. Cum războaiele de ţesut pot avea uneori forme extrem de complicate, necesitînd mai mulţi ţesători care trebuie să lucreze simultan, schimbîndu-şi uneori locul între ei, să se analizeze cum se face această trecere.

Să se noteze toate procedeele de realizare şi de tensionare a urzelii. Tehnica de echilibrare a urzelii cu ajutorul piedicii nu a dispărut din Norvegia decît la începutul secolului al XIX-lea. Acest procedeu este întîlnit în mod regulat în întreaga lune arctică, americană. Urzeala trebuie să fie întinsă, astfel încît să permită trecerea suveicii. Se urmăreşte cum se prezintă firul bătăturii şi al urzelii la mînă şi la bătut, procedeele de încheiere, adică chenarele.

Este destul de dificil să se lucreze pe războaie foarte late. Cele mai frumoase țesături peruane au fost executate pe războaie foarte înguste, prin tehnica panglicilor.

Clasificarea țesăturilor. Ele pot fi: țesături simple, țesături cu fire încrucișate, țesături împletite, țesături dărăcite. Dintre țesăturile compozite, de exemplu țesăturile cu puf pe gherghef, distingem între țesăturile foarte dese și cele care formează o broderie. O catifea, în mod justificat, poate fi comparată cu o tapiserie. Toate varietățile de țesături au fost realizate încă din sec. al II-lea î.c.n. de către chinezi și mongoli. Voalurile n-au ajuns în Europa decît în secolul al IV-lea e.n., prin intermediul iranienilor.

Vopselele și apretul. Decorarea țesăturii se face prin culoarea firelor cînd acestea au fost vopsite anterior. Vom distinge între vopsirea firelor și vopsirea țesăturii în întregime, cînd intervine adesea procedeul rezervei (vopseaua nu va atinge decît o parte din stofa lucrată). Vom deosebi între vopselele naturale, din plante, și cele chimice, din produse minerale. Cine vopsește? În Africa vopsirea este apanajul femeilor de cizmar care, în felul acesta, formează o castă.

Țesătorul -- Cine țese? Unde și cînd? Se va urmări ritualul țesutului și, dacă este cazul, a animalului filator (viermele de mătase, în Orient, păianjenul ....) sau țesător. Maorii, la fel ca și Berberii, au un veritabil cult al țesutului.

Locuința[1]

Fenomen esențialmente arbitrar, locuința spune despre o civilizație mai mult decît ar face-o teritoriul determinat. Arhitectura apare ca o artă tip, creatoare prin excelență. Astfel, locuința se va studia în cadrul industriilor confortului și ale protecției, și nu în cadrul geografiei umane, nici în istoria generală a civilizației, oricare ar fi interesul acestor studii. La rigoare, locuința ar putea fi percepută ca un mod de consum.

Anchetatorul nu va cerceta de la început casa-tip, pentru că fiecare casă își are sensul său. Este absurd să clasifici o societate printr-un mod

[1] Cf. LEROI-GOURHAN (A.) *Milieu et Technique*, Paris, 1945, pp. 245-320.

de locuire unic. Trebuie văzute toate modelele acestei societăți, cu toate variațiile individuale și locale: case cu utilizare generală sau cu utilizare specială, folosite de oameni sau nu. Numai la sfîrșitul acestui studiu vom putea distinge noțiunea de casă-tip, fără riscul de a confunda casa unui bogat cu casa unui sărac.

Tipuri și materiale – Casa, la rîndul ei, se poate găsi într-un adăpost. Numeroase case primitive sau semi-primitive se găsesc în Franța: pe valea rîului Cher, la Ferté-Milon la Ferté-sous-Jouarre locuitorii s-au folosit de vechile cariere de piatră. Cavernele au fost locuite în Provența pînă în epoca bronzului. În alte locuri, civilizația primitivă ca cea din centrul Americii (Arizona, o parte din Noul Mexic, Mexicul de Nord) sau cliff dwellers pune o mare problemă arheologică.

Primitivii își puteau face și adăposturi din lut: locuința putea fi săpată în pămînt, ceea ce forma un gen de pivniță.

Simpla împărțire în case rotunde și case pătrate pare insuficientă. Galii, care aveau case rotunde, construiau grînare pătrate. Ei nu erau incapabili de a le concepe pe amîndouă. În întreg nordul Franței, în Flandra, Artois, observăm unele lîngă altele case din cărămidă și grajduri din chirpici.

Tipul cel mai simplu de locuință, după cavernă, ar fi reprezentat de locuința – paravan. Locuitorii ona din Țara de Foc se protejau împotriva frigului cu un ecran de piele pe care îl întindeau pe baghete pe care le înfigeau în pămînt, în formă de semicerc, în jurul focului. Tasmanienii nu cunoșteau altă locuință, dar utilizau fîșii de scoarță pe care le utilizau ca pe niște panouri.

Cortul conic este frecvent mai ales în regiunile de stepă. Îl întîlnim în Asia și în nordul Americii, pînă în Texas. Materialul din care este făcut variază în funcție de regiuni. După Siberia, pielea de ren face loc înspre sud fîșiilor de scoarță de mesteacăn, apoi de pin și zad. Locuitorii de la șes folosesc țesătura de postav[1]

În cazul *locuinței în formă de stup*, nu se poate delimita clar acoperișul de peretele construcției. La indienii de pe coasta Atlanticului,

[1] În ce privește beduinii, BOUCHEMAN (A. De.). *Matériaux de la vie bédouine*. Damas, 1935.

prăjinile înfipte în sol își au extremitățile curbate și legate de alte prăjini transversale, iar peste acestea se așezau rogojini, iarbă sau scoarță. Același tip de construcție, sub formă circulară sau ovală, se regăsește la pigmeii din Congo, la hotentoți și la zuluși. Principiul construcției colibei din gheață, la eschimoși, este cu totul diferit.

Cînd armătura cilindrică a locuinței este acoperită cu un acoperiș conic distinct, obținem o locuință de tip mongol, acoperită cu pîslă, sau de tipul colibei siberiene, cu acoperișul din piele de ren. Un tip asemănător se găsește în Africa, însă din materiale diferite: pereții din argilă sau lut, acoperișul boltit, din împletituri acoperite cu iarbă îi dau aspectul unei mari ciuperci.

În fine, *casele lungi*, unde bîrna din creasta acoperișului este susținută de mai mulți stîlpi bifurcați, se găsesc atît cu o formă simplă (de exemplu, în Chaco), cît și cu o arhitectură complicată. Casele Columbiei britanice, ale Oceaniei și Indoneziei sînt din lemn, avînd acoperișul în două ape și streașină adîncă. Casele lungi din Africa își au pereții din scoarță, în vreme ce Muongii din Indochina preferă împletiturile din nuiele. Zidul din chirpici cere adesea un acoperiș în formă de terasă. Este și cazul populației hopi din America de Nord, unde blocuri de gresie sînt cimentuite cu ajutorul argilei. Accesul din casă pe acoperiș se face cu ajutorul unei scări. În felul acesta, retragerea pe acoperiș este un mijloc de protecție. Acoperișul în formă de terasă permite continuarea construcției și cu alte etaje, cu suprafețe diminuate față de cele interioare. Se trece de la o terasă la alta, de la o casă la alta prin intermediul teraselor. Principiul este același ca în arhitectura arabă și un oraș din Maroc, cu casele în terase, seamănă cu un pueblo din America de Nord.

Studiind locuința, nu vom omite posibilitatea unei duble morfologii. Un tip de locuință nu este caracteristic exclusiv unui teritoriu determinat. În Asia de Nord se locuiește în două feluri: într-o locuință conică, o parte a anului, și într-o colibă rotundă, restul timpului.

Va părea normal ca în unele cazuri casele din lut să fie înălțate pe stîlpi. Aceasta depinde nu numai de sol (nisipos sau argilos), ci și de tehnică. Astfel, uneori, o proastă adaptare la condițiile exterioare vine din partea acelor oameni care rămîn atașați de o metodă care își avea

propria sa rațiune de a fi, dar o dată cu schimbarea locuinței sau a unei migrații, ea se relevă ca inadecvată. Vechile metode pot, de altfel, să se adapteze unor scopuri noi. În Oceania, spațiul cuprins între stîlpi servește ca adăpost pentru porci, iar construcțiile pe piloni sînt excelente grînare. Iar ciudățeniile acelea care, văzute de departe, seamănă cu niște morminte mari, nu sînt decît adăposturi pentru fîn, așa cum mai pot fi văzute prin munții noștri. Din Indochina și pînă în Franța, căbănuțele acestea sînt înălțate pe temelie de piatră, pentru ca șobolanii să nu aibă acces înăuntru. Un amănunt de acest fel poate fi găsit într-un număr considerabil de fenomene geografice și istorice.

Studiul exhaustiv al diferitelor tipuri de casă întîlnite pe un anume parcurs va permite aflarea limitelor unei civilizații anume. Mai întîi, trebuie să privim cu circumspecție toate aceste limite. În Africa de Sud, locuințele sînt dispuse în formă de cerc înconjurînd vatra. Este vorba de kraal. Dar sînt băștinași care nu-și dispun colibele în cerc; nu trebuie deci generalizat, spunîndu-se că toată populația bantu cunoaște kraal-ul și nici că kraal-ul este specific populației bantu.

Studiul funcțional și morfologic – Pentru a studia locuința, procedați ca un arhitect. Dacă este posibil, stabiliți cu ajutorul dulgherilor locali modelele diferitelor tipuri de construcții, la scară redusă. Pentru fiecare tip, trebuie cel puțin trei modele care să arate fundația, înălțarea casei și acoperișul. Este esențial să se studieze raporturile între diferitele părți ale locuinței.

Alegerea amplasamentului este adesea determinată de rațiuni de ordin magic sau religios. Dacă terenul este în pantă, trebuie să fie nivelat, să se pregătească terasamente. Cine construiește? În unele societăți, dulgherul este, de regulă, fratele soției proprietarului. În Insulele Fuji, Melanezia și în Polinezia, găsim veritabile corporații de dulgheri. Să se noteze fiecare moment, fiecare detaliu, fiecare stadiu al construcției. Să se urmărească tehnologia construcției și ideologia acesteia. Construcția este colectivă sau individuală? Să se noteze toate îmbinările (cepuri, noduri, scoabe sau balamale, cuie, căpriori, proptele sau șpraițuri), ponderea lemnului în construcție sau dacă bîrna de susținere formează o streașină sau nu. Forma acoperișului poate fi tipică în comparație cu cea de susținere a casei. O casă cu zidurile circulare poate fi acoperită cu un acoperiș pătrat,

dar un acoperiş rotund pe o casă pătrată, aşa cum face populaţia bamoum din Camerun, pune probleme dificile de construcţie.

O casă poate fi la fel de bine construită pentru o durată limitată (de exemplu, casa de gheaţă a eschimoşilor). Deci, nu vom acorda o atenţie exclusivă solidităţii materialelor. Sînt case din pămînt uscat care pot să dureze foarte mult timp. Vom nota însă diferitele adăposturi în funcţie de momentele existenţei omului, urmărind vîrsta, epoca, anul... Astfel, sînt frecvente casele pentru adolescenţi. Deoarece fiecare familie neagră are casă şi o fermă la cîmp, foarte adesea toată populaţia trăieşte în perioada lucrărilor agricole departe de oraş, în cîmp.

Tipul de proprietate în dreptul roman este reprezentat de proprietatea funciară şi, în mod deosebit, de proprietatea construită. Dar, în aproape toate tipurile de drept african, casa este trecută la tipul de proprietate mobiliară.

În ţările în care grupul de bază este familia nedivizată sau familia extinsă, ar trebui numită «casă» un grup de locuinţe. Să luăm o fermă norvegiană: ea cuprinde cîte o clădire pentru fiecare destinaţie; casa tatălui, casa fiilor, adăpost pentru potcovărie, grajd pentru cai şi vite, coteţ pentru porci, hambar, bucătărie, grînar, adăpost pentru unelte... Toate formează casa. Acesta este şi cazul caselor de maori sau al celor sudaneze.

Planul casei va indica orientarea sa, care de multe ori este foarte importantă: casa betsileo joacă rolul de cadran solar. Vom urmări ce se află în fiecare colţ, amplasementul fiecărui lucru şi al fiecărei persoane, locul rezervat musafirilor. Studiul în detaliu al mobilierului (mod de folosire, credinţele legate de fiecare obiect) va fi însoţit de un plan la scară redusă. Vom observa bucătăria, vatra şi focul; cum iese fumul (coşul de fum nu a apărut decît tîrziu); credinţele şi practicile domestice în ce priveşte focul; relaţiile casei cu grădina şi cîmpul; sistemele de împrejmuire, ulucii, gardurile.* Împrejmuirile din piatră sînt rare.

Se va studia întreţinerea casei (dacă retencuirea se face la momente fixe; cînd şi de către cine); amplasarea morţilor, dacă este cazul (distrugerea casei, de exemplu, în caz că moare cineva).

Studiul decoraţiunilor presupune studiul tuturor detaliilor casei. Vom cere proprietarului explicaţii asupra fiecărei decoraţiuni. O astfel

de anchetă va releva imediat, prin prezența blazonului, existența unei aristocrații.

Destinația construcțiilor – Alături de casele de folosință privată, vom studia în mod deosebit casele publice și, în particular, casele bărbaților; dacă este posibil, casele societăților secrete care pot să fie adiacente templelor. Satele papuașe sînt împărțite în 2 fratrii, și fiecare dintre acestea are cîte o casă destinată bărbaților. De altfel, construirea unei case pentru bărbați este un act la fel de important ca și înălțarea unui palat regal. Aceste case ale bărbaților pot fi semnul emancipării celor care le locuiesc, pot fi locul în care se iau decizii asupra sacrificiilor ce trebuie făcute, a războaielor iminente sau asupra proiectelor viitoare de construcție.

Există case ale patriarhilor, ale femeilor lor, ale fiicelor lor, ale fiilor căsătoriți, ale adolescenților; case ale femeilor aflate la menstruație, grînare, ateliere etc.

Doar la sfîrșitul acestui studiu anchetatorul va putea face geografia tehnologică. Odată stabilite diferitele tipuri de locuințe, va trebui extrasă noțiunea de canon arhitectural. Dar aici, ca în fața oricărui fenomen social, vom distinge regula, idealul, media observată.

Așezările – În mod normal, casa nu are o existență singuratică, mai puțin în țările unde habitatul este esențial dispersat (dar astfel de cazuri sînt rare). Studiul locuinței nu va fi complet fără studiul unui sat sau oraș, dacă este cazul. Această problemă, prea de multe ori studiată în termenii pur geografici, se pune din ce în ce mai puțin în termeni statistici și tehnici.

Foarte adesea satele sînt fortificate sau construite pe un amplasament militar. Amplasamentul satului ligur, a satului kabyl și a satului maori sau a celui betsileo este același: așezare construită pe țanc (pinten) de deal, de unde locuitorii dominau regiunea, și care nu este accesibilă decît pe o parte. Aceasta este poziția vechilor *oppida*.

Nu este obligatoriu ca un sat să nu-și fi schimbat niciodată amplasamentul. Așezările galilor au fost alternativ în șes sau pe culme, fortificate sau nu.

Să se studieze taberele provizorii, cavernele de refugiu, puțul; toate serviciile colective. Locul grămezii de gunoi poate fi ales în funcție de convingerile religioase; se va urmări și utilizarea gunoiului.

Vom studia în continuare poziția satului, din punct de vedere geografic, în raport cu culturile, mijloacele de transport, drumurile și podurile. Studiul unei așezări este o mare problemă de istorie a civilizației.

Alături de așezări fortificate, sînt altele lipsite de apărare. În acest caz, așezările fortificate ar putea corespunde unui oraș imperial sau regal. Astfel, orașul regelui se distinge net în țările mosi, pînă pe coasta Guineei.

Industriile transportului

Industria transportului este mult mai dezvoltată decît am crede în mod obișnuit. Din punct de vedere tehnologic, popularea globului s-a făcut datorită mijloacelor de transport. Așa cum Sahara și Arabia nu sînt locuibile decît de cei care cresc cămile, unele părți ale Americii de Sud nu sînt accesibile decît indienilor care știu să se servească de bărci. Mai există, totuși, societăți foarte sărace în acest domeniu: australienii nu au ca mijloc de transport decît mici plase (filets), în timp ce Asia de Nord cunoaște „cupeurile", adesea de mari dimensiuni.

Căile de comunicație – Vom observa mai întîi amenajarea solului: pistele, drumurile, rutele. Vom marca pe o hartă numele lor indigene. Foarte utilă va fi folosirea avionului, mai ales în țările din savană, sau în cele din deșert. Uneori, și în pădure drumurile pot fi văzute din avion. Între sate, pot exista legături pe foarte lungi distanțe, pentru că relațiile intertribale nu sînt deloc rare. Vom nota, dacă este cazul, metoda de protecție a potecii. Tehnica aceasta de protecție este întîlnită în întreaga Indochină, prin existența capcanelor, fortificațiilor; uneori, protecția este asigurată de interdicții religioase, prin tabu-uri.

Podurile apar mai frecvent decît drumurile. Ele pot fi poduri de frînghii; poduri de liane, în Africa și în America; poduri suspendate, în întreaga Asie, Oceania și în America de Sud. Apașii din America de

Nord își transportau caii de la un capăt al canionului la altul cu ajutorul unui sistem de transbordare.

Transportul efectuat de hamali – Pe toate aceste drumuri, se cară. Bărbatul și, cel mai adesea, femeia a fost prima vită de povară: bărbatul ținea lancea și scutul; dacă purta el greutatea, atunci nu mai putea să-și apere femeia.

Cum și cu ajutorul căror instrumente se făcea transportul? Trebuie să fie observate cu minuțiozitate procedeele de distribuție a poverii pe corp.

Una dintre asemănările dintre Asia și o parte din Oceania și America este transportul poverilor pe creștet, cu ajutorul unei legături petrecute în jurul frunții. Caravanele tibetane coboară din Nepal și urcă pe Himalaya pentru a coborî în India, transportînd totul pe cap, cu ajutorul unei benzi purtate pe frunte. Astfel, se cunoaște transportul pe cap, transportul cu prăjina pe umeri, transportul pe băț. Să se studieze, de fiecare dată, mersul celui care cară, mai ales în ținuturile cu forme de relief accidentate.

În continuare, vin *vehiculele*. Primul mijloc de transport pe uscat a fost probabil de tipul tărgii: este vorba de două prăjini remorcate, ale căror capete se unesc, purtînd în mijloc greutatea de transportat. Procedeul mai poate fi observat în America de Nord.

Probabil că sania este, dacă nu preistorică, cel puțin la fel de veche ca actuala civilizație nord-americană. Sania eschimoșilor este cea mai performantă.

Roaba, care presupune descoperirea roții, este foarte veche în toată Asia. În cazul roabei chineze, roata era în interiorul ciubărului. Teoria lui Mason și Pawell asupra originii carului pare justă: ea presupune că o platformă este trasă de doi cai și la ea se adaugă o roată, în centrul de greutate. Un lucru foarte important este acela că indienii, deși cunosc roata, nu au pus-o niciodată în relație cu targa trasă de cai. Putem deci presupune că, la venirea lor în America, băștinașii cunoșteau targa și roata, dar nu avuseseră ideea de a le face să funcționeze împreună.

Folosirea la transport a animalelor (animale cu șa, dobitoace de corvadă, de tracțiune) a modificat hotărîtor condițiile. Aici se pun aceleași

probleme ca şi pentru transportul efectuat cu spinarea omului: cum se transportă, ce se transportă, etc...

La o dată destul de îndepărtată, renul trebuie să fi fost un animal de povară, însă în altă parte decît în America. Eschimoşii au urmat renul sălbatic, însă nu l-au domesticit. Aceia dintre ei care trăiau alături de indienii din America de Nord, deţinători de reni domestici, nu au ştiut să îmblînzească aceste animale. Dar asta nu face ca eschimoşii să nu aparţină unei civilizaţii ritmate de existenţa renului[1]

Animalele de povară există cîte puţin peste tot. Urmărind regiunile, vom găsi lama, iacul, calul. Lama din America de Sud, aparţine aceleiaşi familii cu lama din Tibet. Apariţia calului în America de Nord a transformat întreaga regiune.

În ceea ce priveşte animalele de tracţiune, să se studieze hamurile şi atelajul. Cele mai perfecţionate atelaje ale antichităţii au fost cele asiatice şi, printre acestea, cele mongole.

Istoria carului şi a roţii este una dintre cele mai importante.

Observînd maniera de transport, nu vom omite să menţionăm cu grijă date despre animalele care efectuează transportul.

Transportul pe apă – Apa nu a fost niciodată un obstacol, ci un mijloc de transport. Fluviile nu au constituit niciodată o piedică în faţa comerţului, ci o facilitate.

Forma cea mai primitivă de transport pe apă este, fără îndoială, lemnul plutitor. În toate lagunele de pe coasta Guineei, indigenii se menţin pe apă ţinîndu-se de bucăţi din lemn. Mai multe trunchiuri reunite vor forma o plută de formă simplă pe care o folosesc încă indigenii din Amazonia. Indienii maricopa nu se servesc decît de două trunchiuri paralele, legate prin transversale şi pe care le fac să avanseze cu ajutorul unor prăjini. Mănunchiul de stuf sau de joncă legat în formă de ţigară se numeşte balsa. La fel ca pluta, balsa pluteşte ca urmare a greutăţii sale specifice, însă nu este etanşă. Chiar şi tasmanienii o cunosc. Balsa mai este încă în uz pe Tchad şi pe lacurile Americii de Sud.

Plecînd de la burduful din piele folosit ca plutitor, s-au dezvoltat bărcile din piele; kayak-ul şi umiak-ul eschimoşilor, barca rotundă în

[1] LEROI GOURHAN (A.) *La Civilisation du renne*, Paris, 1936.

Irlanda, aceasta din urmă făcută dintr-o piele de bou întinsă pe o carcasă din ramuri în formă emisferică.

Pirogile din scoarță sînt atît de ușoare, încît pot fi cărate cînd se trece de căderile de apă. Cea mai răspîndită dintre toate ambarcațiunile primitive este piroga făcută dintr-un simplu trunchi de arbore, scobit cu ajutorul unei tesle și a focului. Ea vine din neolitic și este comună Africii, celor două Americi și Oceaniei. Construcția acestei bărci nu este posibilă decît atunci cînd se dispune de un lemn adecvat. În Oceania, indigenii aveau în același timp piroge dintr-o singură bucată de lemn cu marginile înălțate cu scînduri și bărci duble, detașabile sau unite printr-o procedură care să dea durabilitate.

Melanezii își parcurg rîurile cu ajutorul unor bărci simple făcute dintr-un trunchi scobit pe care-l fac să avanseze slujindu-se de pagaie. Pentru mare, ei dispun de o ambarcațiune echipată cu un balansier (prăjină lungă situată paralel cu barca). Piroga cu balansier este caracteristică Polineziei și Indoneziei, de unde acest tip s-a răspîndit pînă în Madagascar. Marile ambarcațiuni oceanice măsoară mai mult de treizeci de metri lungime, iar pirogile populației fidji pot căra o sută de pasageri și mai multe tone de încărcătură.

Polinezienii sînt admirabili navigatori. Patria lor de origine ar fi fost în Asia meridională. Pe parcursul timpului, ei s-au răspîndit de-a lungul Pacificului, pînă în Insula Paștelui.

Studiul bărcii nu va putea fi întreprins decît de un marinar. El va studia bordajul, pupa, prora. Chila este o invenție recentă, care datează cel puțin din secolul al VII-lea sau secolul al VIII-lea e.n. Invenția cîrmei este foarte recentă, deoarece ea presupune existența chilei. Normanzii sînt cei care au contribuit la această evoluție, între secolele al IX-lea și al XII-lea e.n. Invenția cîrmei a schimbat întreaga artă a navigației.

Studiul decorațiunilor bărcii va da întotdeauna rezultate foarte interesante. Vasul este o ființă vie; el vede și simte. Foarte adesea, are ochi, uneori gît, alteori dinți, de unde și numele de „drakars" (dragoni) norvegieni; el mușcă. Iar vasele melaneziene, polineziene și papuașe (popous) au dinți.

Vasul este o mașină pusă în mișcare de un mecanism bine determinat. Modelul de transmisie cel mai simplu este cu ajutorul prăjinilor,

vîslelor sau ramelor. Să se studieze sincronismul vîslitorilor, cîntecul lor. Se vor nota, de asemenea, toate credințele, riturile referitoare la vîslit. Este curios de observat că indienii din America, care vin în contact cu eschimoşii, nu au învățat de la aceştia utilizarea ramelor, aşa cum femeile eschimos le manevrează în marile lor umiak.

Vela sau pînza corabiei a fost o mare invenție. Vela triunghiulară, mai întîi lipsită de catarg, este cunoscută în tot Pacificul, în timp ce jonca chineză este prevăzută cu o velă în patru laturi, în general din rogojină. Să se noteze toate sistemele de prindere şi toate nodurile velelor.

Vom mai urmări cum se face orientarea, navigarea după stele, dacă indigenii ştiu să determine pe hartă poziția vasului, dacă au hărți, viața pe mare, locuințele de pe vas.

5. Estetica

Fenomenele estetice formează una dintre părţile cele mai mari ale activităţii umane sociale, şi nu numai individuale: un lucru este frumos, o activitate este frumoasă, un vers este frumos deoarece întreaga lume de bun gust îl recunoaşte ca fiind frumos. Aceasta este ceea ce noi am numi gramatica artei. Toate fenomenele estetice sînt, în grade diferite, şi fenomene sociale.

Este foarte dificil de distins fenomenele estetice de cele tehnice şi aceasta dintr-o raţiune precisă: o tehnică este întotdeauna o serie de acte tradiţionale, adică o înlănţuire organică, destinată să producă un efect care nu este numai *sui generis*, ca în religie, ci un efect psihic. Or, foarte adesea, opera estetică însăşi constituie un obiect. Distincţia între tehnică şi artă nu este deci decît o distincţie ce ţine de psihologia colectivă, deoarece este vorba de artă creatoare. Într-un caz, obiectul a fost fabricat şi gîndit în raport cu scopul său fizic, iar în celălalt caz el a fost fabricat şi gîndit în raport cu studiul senzaţiilor estetice. Străinul va cunoaşte distincţia între cele două (artă şi tehnică) înţelegînd, mai întîi, actorul sau autorul. Există tehnică în artă şi există şi o arhitectură tehnică, obiectul estetic recunoscîndu-se însă prin prezenţa unei noţiuni mai complexe decît simpla noţiune de utilitate.

Îndată ce a apărut plastica, vedem apărînd noţiunea de echilibru, deci noţiunea de ritm şi, o dată cu apariţia ritmului, apare arta. Din punct de vedere social şi individual, omul este un animal ritmic.

Noţiunea de utilitate caracterizează noţiunea de tehnică; noţiunea (relativă) de absenţă a utilităţii caracterizează noţiunea de estetică. Faptul estetic este întotdeauna reprezentat în gîndirea omenirii sub forma jocului, a adăugirii, a luxului.

Unde putem vorbi de estetică? În primul rînd, în cazul ansamblului tehnicilor şi, în mod particular, în tehnicile superioare: vestimentaţia este mai mult un ornament decît o formă de protecţie, casa sau locuinţa este o creaţie estetică; ambarcaţiunea este adesea foarte decorată. La toate populaţiile care ne interesează pe noi, decorarea face parte din tehnică, la care se adaugă elemente şi reprezentări religioase... Estetica are o eficacitate la fel de mare ca şi riturile (numărul de obiecte pur laice este destul de restrîns). Invers, există întotdeauna un element de artă şi unul tehnic în orice obiect de cult.

Unul dintre cele mai bune criterii pentru a distinge partea estetică într-un obiect sau act este distincţia aristotelică: obiectul estetic este un obiect pe care-l putem contempla. Există în faptul estetic un element de contemplare, de satisfacţie în afara satisfacerii nevoii imediate, o bucurie senzuală, dar dezinteresată. Găsim în toate aceste societăţi o înclinare spre dezinteres, o sensibilitate pură şi un simţ al naturii.

Estetica poate fi foarte dezvoltată: estetica jocului, dansul, estetica activităţii însăşi. A studia fenomenele estetice înseamnă să se studieze înainte de toate o parte a obiectului şi a unei activităţi. Putem deci să măsurăm în fiecare obiect activitatea estetică sau partea estetică.

Am definit fenomenele tehnice ca acte ce vizează un scop fizic sau chimic determinat. Vom defini fenomenele estetice prin prezenţa noţiunii de frumos. Este imposibil să obţinem o definiţie non subiectivă a frumosului. Va trebui deci să enumerăm toate jocurile şi activităţile creatoare corespunzînd frumosului, de la vopsire pînă la pictură.

O altă formulă va permite definirea frumosului prin noţiunea de plăcere şi de bucurie (o bucurie pentru bucurie) căutate uneori cu o foarte mare intensitate. Entuziasmul şi catharsis-ul: există la populaţiile zuni din America centrală sărbători care sfîrşesc prin purgaţie şi vomă.

O altă definiţie este cea a ritmului, aşa cum l-a studiat Wundt şi, cu el, toată Völkerpsihologia[1] Boas, în lucrarea sa *Primitive Art* leagă întreaga artă de ritm, deoarece acolo unde este ritm este, în general, estetică; acolo unde există tonuri, variaţii de tuşe şi intensitate există, în general, estetică. Diferenţele de ton, tuşă, de sensibilitate formează ritmul şi toate acestea sînt artă.

---

[1] WUNDT (W). *Elemente der Voelkerpsychologie*, Leipzig, 1912.

În concluzie, într-o mare parte din societățile pe care le studiază etnografia, există un fenomen important, acela al amestecului artelor. În cazul celor mai multe arte, artiștii sînt oamenii care au simțul operei unitare: o decorație este întotdeauna făcută în raport cu obiectul căruia îi este destinată.

Importanța fenomenului estetic, în toate societățile de care am amintit pînă acum, este considerabilă. Din acest punct de vedere, societățile noastre sînt într-o regresie puternică în raport cu civilizațiile precedente. O frumoasă observație este cea a lui Robert von Smith, asupra caracterului trist al religiilor post-iudaice și asupra bucuriei din păgînism.

O a doua formă de studiu al esteticii va consta în studierea cu precizie, în societatea observată, a repartiției noțiunii de frumos. Ea nu se găsește repartizată în toate clasele sociale în aceeași măsură, ci se aplică la obiecte diferite.

Estetica comportă mereu o noțiune de plăcere senzorială. Nu există frumos fără această plăcere senzorială: un mare *corroboree* australian se numește „cel ce dezleagă burta" Deci, trebuie să observăm în întreg fenomenul estetic problema amestecului artelor: într-un *corroboree* găsim de toate, chiar și pictură (de oameni și obiecte).

Acest fapt ne va convinge să studiem fiecare artă, fiecare sistem de arte din toate punctele de vedere și, mai întîi, din punct de vedere psiho-fiziologic și al sesizării nuanțelor. Vom observa apoi contrastele, armoniile și dezarmoniile, ritmurile și raporturile între diferite ritmuri și reprezentări. Studiul artei grafice este dificil, dar interesant. Mult mai complicat este însă cel ce privește artele sonore.

Va trebui să analizăm finețea senzațiilor în societate: unii indivizi sînt foarte sensibili, alții rămîn mai insensibili mai bruți. Vom studia în continuare toate emoțiile: emoția autorului, a actorului, a auditoriului, a spectatorului, și, de asemenea, toate acestea amestecate, ținînd cont de principiile generale ale psiho-fiziologiei.

Se vor studia facultățile creatoare, misterele intuiției și creației *ex nihilo*; cum a fost descoperit un cîntec. În general, se știe cui a fost el revelat sau în ce condiții, dacă s-au făcut modificări unui vers vechi sau unui cîntec vechi.

Se remarcă astfel aspectul sociologic al fenomenelor estetice, rolul sărbătorii în viața publică. Aceasta este noțiunea de tîrg, de bucurie, de joc. Toate acestea coexistă în fenomenul estetic, într-un melanj adesea inextricabil. Importanța religioasă a fenomenelor estetice, conexiunile acestora cu fenomenele religioase au condus la teoria reprezentărilor colective ale artei.

Vom întîlni astfel o mare teorie căreia îi subscrie, în mod deosebit, doctrina lui Preuss asupra originii comune a religiei și a artei: originea religioasă a artei și originea artistică a religiei.

Fiind astfel definite și delimitate fenomenele artistice, vom studia în final aspectul lor etnografic, adică istoria civilizației artistice. O marte parte din istoria civilizației noastre este făcută, pur și simplu, de istoria artei, deoarece aceasta se află deasupra intereselor noastre.

Cartografia artelor plastice se prezintă ca o necesitate absolută: partea aparținînd tipografiei nu este suficient studiată. Or, forma unor obiecte caracterizează o societate: de exemplu, vasul cu cioc inventat de celți. Tocmai ansamblul de contacte tipologice permite descrierea unor civilizații în ansamblu, sau așezările succesive și filiațiile civilizațiilor. Totuși, trebuie să se cerceteze în același timp ceea ce singularizează o epocă sau o societate: studiul elementelor comune și a elementelor divergente sau singulare trebuie să fie în echilibru.

Imaginea artei unei societăți trebuie să fie construită clar și întreagă, cu propriile sale caracteristici. Deci, trebuie să se facă un portret individual al acesteia.

Acestea fiind spuse, vom studia fiecare fenomen estetic și, mai întîi, obiectele. Studiul esteticii va consta pentru mulți în simpla colectare a obiectelor. Vom culege tot ceea ce este ușor de adunat și, în mod deosebit, bijuteriile. Acestea, chiar dacă sînt primitive, sînt artă; o podoabă este și ea artă. La fel, vom studia toate obiectele de ceremonie: broderiile, decorațiunile din pene, etc... Un mare număr de arte își fac apariția în cadrul ceremoniei, unde este îndelung căutat efectul de bogăție și valoare. Materia poate ascunde senzualitate și ea trebuie pusă în valoare: jadul pentru aceasta este folosit. O vestimentație este aproape întotdeauna o vestimentație de ceremonie sau de gală. Impresia de lux joacă un mare rol în noțiunea de artă.

Urmează apoi sculptura şi pictura. Sculptura cuprinde şi multe alte lucruri pe care noi le înţelegem prin aceasta. Definiţia sculpturii o asimilează pe aceasta naşterii statuilor, dar şi un stîlp decorat sau o pipă decorată este o sculptură în relief.

Pe de altă parte, materialul nu este singurul care face ca obiectul să fie unul de artă; un obiect din marmură poate să nu fie un obiect de artă. Va trebui să studiem tot ce se poate, pe loc. În lipsa obiectului de artă, se poate utiliza o fotografie sau o matriţă (cazul picturilor corporale, de exemplu, desenul după fotografie).

Va trebui să luăm toate obiectele uzuale, unul cîte unul, şi să întrebăm un informator dacă sînt socotite ca fiind frumoase. Fluierul este un obiect de artă în America. O formă dată oferă un anumit simbol, deoarece întotdeauna obiectul de artă ascunde o semnificaţie. Anchetatorului îi va aparţine sarcina de a găsi semnificaţia exactă a acestui simbol. Studiem simbolismul plecînd de la noţiunea de simbol pur, de tip matematic; dar ceea ce caracterizează simbolul este mijlocul de a gîndi forma unui lucru într-un alt lucru. Este vorba de a gîndi lucrul pe care-l semnifică obiectul de artă. Aici există un întreg limbaj care trebuie descifrat.

Multe obiecte de artă prezintă o valoare religioasă, altele o valoare economică. De ce?

Vom studia cu minuţiozitate toate circumstanţele în care se află fiecare obiect sau eveniment artistic: unde, cine, cînd, cum, ce, pentru cine, pentru ce. Un obiect de artă este recunoscut de către un grup ca fiind astfel. Va trebui deci să analizăm senzaţiile indivizilor care utilizează acest obiect.

În această anchetă, mai mult decît în toate celelalte, observatorul european trebuie să nu ia în considerare impresiile sale personale.

Forma trebuie să fie analizată în întregime de indigeni prin propriul lor punct de vedere.

După analiza întregului, vom purcede la analiza fiecărui sistem de motive, dar întotdeauna prin intermediul indigenilor.

Odată studiat detaliul diferitelor subiecte din care obiectul este compus, vom trece la studiul tipului, adică a ansamblului de obiecte. Un

obiect estetic este întotdeauna recunoscut ca atare de către un grup. Vor fi studiate, prin urmare, reacțiile indivizilor care folosesc acest obiect.

Toate fenomenele estetice se divizează în două grupe: fenomene artistice pure și jocuri. Toate fenomenele estetice sînt și forme de joc, dar nu toate jocurile sînt, în mod necesar, și fenomene estetice. În fenomenul artistic, noțiunea de divertisment, de plăcere relativ dezinteresată se adaugă senzației de frumos. Putem chiar destul de bine să distingem arta de joc prin caracterul serios al primeia. Activitatea agreabilă aparține jocului, iar activitatea serioasă artei. Jocurile fac parte din estetică, ele sînt mijlocul de a crea o bucurie dezinteresată, fiind în general acte tradiționale, făcute în colectivitate.

Clasificarea artelor după Wundt distinge între artele plastice care cuprind muzica și dansul, și artele ideale, unde, atît în cazul autorului cît și în cazul spectatorilor, guvernează o idee. Totuși, eu nu văd aici decît expresia pedanteriei noastre actuale în materie de artă. Japonezii nu văd nici o diferență între o pictură și un machiaj.

Jocurile

Jocurile sînt activități tradiționale, avînd ca scop o plăcere senzorială cu valențe estetice. Jocurile sînt adesea la originea meșteșugurilor și a numeroaselor activități elevate (rituale sau naturale) ce sînt probate mai întîi în activitatea gratuită pe care o constituie jocurile.

Ele se repartizează pe vîrste, sexe, generații, timp și spațiu.

O anchetă asupra jocului va debuta printr-un studiu psiho-fiziologic al activității jocului: scopul jocului, oboseala, destinderea, plăcerea jocului. Vor trebui studiate aici raporturile între corp și spirit, precum și tot ceea ce ține de psiho-fiziologie și, de asemenea, de psiho-sociologie: oamenii care joacă sînt sau nu din aceeași familie. În jocurile de îndemînare, intervin toate tehnicile corpului.

Culin a împărțit jocurile în: rituale și nerituale, jocuri de noroc și jocuri care nu-l presupun, jocuri care se adresează corpului și jocuri care se adresează mîinilor. În ciuda acestei clasificări, noțiunea de agonistică lipsește. Jocurile pot să devină, sau nu, confruntări care opun două tabere sau doi indivizi.

Aceste distincții se vor întîlni din nou în: jocuri rituale și nerituale, jocuri manuale și jocuri orale. Un joc manual sau oral poate fi sau nu ritual. Vom mai distinge jocuri publice sau private, acestea din urmă beneficiind, de altfel, de minimum de publicitate.

Jocurile manuale se împart în jocuri de îndemînare, de noroc sau nu, jocuri divinatorii sau nu și în jocuri de noroc propriu-zise care sînt aproape întotdeauna jocuri de îndemînare.

O altă clasificare va distinge jocurile după jucători: sex, vîrstă, clasă socială. Un anumit joc se joacă într-un anumit sezon și într-un anumit loc; multe jocuri sînt nocturne. Jocurile au loc adesea în piețele publice și amplasamentele sacre, unde pot antrena întreaga populație.

Pentru fiecare joc, vom studia amestecul dintre artă și joc, religie și joc, dintre dramă și joc, manualitate și oralitate. Unele dintre ele, foarte simple, au ca singur scop declanșarea rîsului și un efect surpriză. Altele pot fi mult mai complicate, asemenea jocurilor dramatice. O dramă presupune folosirea mimicii ce poate merge foarte departe.

Vom aminti aici animalele vii, tratate ca jucării sub efectul cruzimii copiilor. Alte jocuri însă se adresează unui nivel înalt de inteligență: jocuri de calcul, cu bățul, de arșice. În America de Nord au fost constatate de către Taylor forme primitive ale jocului de șah. Jocurile cu bețișoare (marocco) sînt foarte cunoscute în America. În toate acestea intervin probleme de divinație dar și de cosmologie, alături de jocuri de îndemînare pur și simplu, precum mora sau ghicitorile.

Mai putem clasifica jocurile prin consecințele lor, prin elementul divinatoriu și reușita pe care o comportă. Foarte adesea jocul permite determinarea norocului; chiar și îndemînarea este o problemă de noroc. Titirezul sau sfîrleaza este un joc religios în America.

Jocul individual poate fi foarte serios, așa cum am putut-o constata la populațiile canace sau papuașe, unde viitorul luptător, înarmat cu o tobă, își repetă de unul singur jocul pe parcursul unui sezon.

Jocurile manuale – Jocurile manuale presupun un maximum de efort al corpului și un număr mare de obiecte tratate manual. Foarte adesea, ele sînt însoțite de jocurile orale. Nu vom separa jocurile manuale de cele materiale: cel mai mare număr de jucării îl găsim în Asia de Nord și în Asia estului extrem.

Jocul cel mai răspîndit şi atestat peste tot este cel cu sfoara. El este unul dintre jocurile cele mai dificile de descris. Anchetatorul trebuie să înveţe să facă fiecare figură, pentru ca să poată reproduce mişcările în ordinea în care ele urmează. El se va servi de cuvinte, desene. Filmul nu redă clar figurile, creează confuzii asupra figurilor. În cazul desenului, nu vom uita nici o poziţie a firului din orice moment. Firul va fi urzit, pentru a putea trece de la o poziţie la alta. Descrierea literară se va face cu ajutorul unui vocabular precis.

Tot ce se petrece pe dosul palmei se va numi dorsal, iar tot ce se petrece pe palmă se va numi palmar; deci, fiecare deget are o faţă şi o parte dorsală; mişcarea pe care o va face degetul mic se va numi radială, iar cea care vine de la degetul mare se numeşte lunară.

În fine, poziţia firului în raport cu degetul poate fi proximală, adică aproape de palmă, sau distală, adică aproape de extremitatea degetelor. Aceste denumiri se pot aplica la fel de bine în toate studiile de împletire a frînghiilor, a fibrelor vegetale sau de confecţionare a obiectelor împletite.

Jocurile materiale se împart în jocuri permanente şi în jocuri nepermanente, în jocuri de copii şi jocuri de adulţi. În jocurile permanente, intră mai întîi păpuşile, apoi toate materialele de jocuri muzicale: pocnitori şi plesnitori etc...; jocurile cu arme, jocurile cu paleta, jocurile cu mingi se găsesc în toată America; jocurile cu pietricele – şotronul (copiii din Paris care joacă şotronul «urcă la cer»).

Jocurile cu mingi practicate de adulţi sînt, în general, rituale: de exemplu, jocurile de îndemînare, jocurile de forţă, adesea colective. Ele corespund unei expresii sociale de prestigiu, indicînd tabăra care obţine victoria. Ceea ce înseamnă că cel ce cîştigă este cel mai puternic, este campion. Întîlnim aici un element de divinaţie: tabăra cîştigătoare îi are pe zei de partea sa; zeii au jucat alături de ea aşa cum în război s-au bătut alături de ea. În jocul cu mingea, vom nota amplasamentul şi termenii bătăliei. O mare parte din marile temple din America centrală sînt sanctuare ale jocului cu mingea şi multe din marile ritualuri corespund partidei de joc cu mingea.

Jocurile de îndemînare de tipul stîlpului pe care trebuie să urci au, de asemenea, un caracter ritual. Istoria familiei regelui din Siam este

legată de istoria zmeului-zburător. Întrecerile și cursele de zmei se regăsesc în întreg Pacificul și Oceanul Indian. Hopa-mitică există în epoca magdaleniană, iar astăzi îl găsim la eschimoși. Jocul cu discul, care presupune străpungerea sa în timpul ce se rostogolește, simbolizează discul solar.

În categoria jocurilor manuale, mai intră jocurile atletice care sînt individuale sau colective, precum lupta cu odronul, jocul *hoop and whoop*.

Polo a venit la noi din Persia și derivă din jocul de șah. Totuși, polo pe apă este o invenție malaeziană.

Jocurile orale. Voi fi foarte scurt în ce privește jocurile orale, pentru că le vom regăsi la capitolul despre literatură.

În jocurile orale, intră toate ghicitorile sau cimiliturile, enigmele, rimele, jocurile de cuvinte, adică toate glumele scatologice și concursurile de spus obscenități. Acestea sînt aproape în totalitate jocuri însoțite de dans.

Categoria «jocurilor de hazard» nu este valabilă decît pentru civilizația noastră: noi am inventat noi categorii ale spiritului. De altfel, peste tot jocurile de hazard (noroc) sînt și jocuri de îndemînare. Jocul cu arșice, jocul cu zaruri, mancala se regăsesc în întreaga Africă.

Artele

Artele se disting de jocuri prin studiul exclusiv al frumosului pe care ele îl implică. Totodată, distincția între jocuri și artele propriu-zise nu trebuie să fie absolut rigidă.

Pentru a studia artele, vom proceda așa cum am făcut și cu tehnicile, plecînd de la corpuri. Toate artele se pot împărți în arte plastice și muzicale. Primele se definesc prin utilizarea corpurilor sau a unui obiect temporar sau permanent. În consecință, ele cuprind toate artele corpului: ornamente, podoabe; putem înțelege prin acestea pictura și sculptura, deoarece cineva își poate sculpta corpul, deformîndu-l sau tatuîndu-l. O bijuterie este destinată pentru a fi purtată. Ornamentica este mult mai dezvoltată în societățile primitive decît la noi. După decorarea obiectelor uzuale, urmează decorarea doar de dragul decorării,

artă ideală dar care nu este decît o mică parte din artă. Aşa cum le concepe Platon, artele muzicale includ poezia şi drama.

O împărţire care ni se pare mai logică ar urma alte criterii: aş pleca, de exemplu, de la una din artele muzicale, care este dansul. El este foarte înrudit cu jocul şi este la originea tuturor artelor. Unele popoare – fujenienii, australienii – nu cunosc decît foarte puţine arte, însă întreg efortul lor artistic se exprimă în dans. Australienii au o viaţă artistică importantă: ei cunosc «spectacolele» *corroboree* care cuprind actori, decoruri, poezie, dramă

Prea avem tendinţa de a crede că clasificările noastre sînt fatalităţi ale spiritului uman. Categoriile spiritului uman se vor mai schimba şi ceea ce pare a fi bine stabilit în spirit va fi, într-o zi, complet abandonat.

Artele plastice

Voi începe cu acele arte plastice care au meritul de a urma după tehnici. Nu toate tehnicile sînt arte, dar artele plastice sînt tehnici. În activitatea unui muncitor, este destul de dificil de a găsi distincţia între cele două. Aceasta este o distincţie pe care doar indigenul o va putea explica. Vom opta deci pentru artele plastice care sînt mai estetice decît simplele tehnici. Arta este ritmică, dar nu este făcută doar din ritm.

Plasticitatea unei arte se defineşte prin realizarea unui obiect temporar sau permanent. Un mare mound, un mare tumulus sînt opere de artă, tatuajele locuitorilor Insulelor Marchize sînt opere de artă. În alte părţi, se pictează faţa sau trupul pentru o anume ceremenie. Ormanentele din pene din Matto Grosso sînt făcute numai pentru două sau trei zile.

Vom începe deci studiul artelor plastice prin colectarea tuturor obiectelor de artă, chiar şi a celor mai umile: păpuşi din hîrtie, lanterne din vezică, etc. Un arbore poate fi sculptat pe toate părţile, iar în acest caz muncitorul are simţul volumelor şi al raporturilor. O coadă de «furculiţă», la canibali, este o sculptură; un frumos model de fluier american este o sculptură.

Pentru artele plastice, la fel ca şi pentru tehnici, ne vom servi de o împărţire stabilită, plecînd de la corp. Prima artă plastică este cea a unui individ care a lucrat cu propriul său corp: dansul, mersul, ritmica

gesturilor, etc... La fel ca şi tehnicile, artele plastice se împart în arte plastice generale şi arte plastice speciale.

Tehnicile generale ale artei plastice cuprind, mai întîi, vopsirea şi forma sa derivată, pictura. Acestea două antrenează desenul care permite repartiţia tonurilor pe suprafaţa de decorat. Un desen pur grafic are rareori ca scop să cecze un efect estetic. Cu toate acestea, se poate ajunge la un efect artistic, de exemplu, graţie împărţirii hîrtiei. Nu uităm ritmica desenului care este dată de distribuţia petelor de culoare. Vom studia compoziţia materiilor prime: dacă este cretă, cărbune, ocru. Vom lua un eşantion din materia primă în diferite momente ale utilizării sale. Vom urmări care sînt amestecurile de culori şi cu ajutorul căror componente sînt realizate. Vom repeta operaţiunile în cazul lacurilor şi gumelor, notînd numele lor indigen. Vom nota cum se aşterne vopseaua: este vorba de vîrful penei, creionului sau al pensulei.

Artele plastice se împart în funcţie de lucrurile create sau decorate, exact ca industriile. Ele constituie un ansamblu de tehnici concurînd la crearea unui obiect anume, pentru anumite trebuinţe. Aici intervine noţiunea de necesitate, de necesitate estetică în particular.

Punctul de plecare este cel al decorării corporale. Primul obiect decorat este corpul uman şi, în mod special, cel masculin. Ornamentarea directă a corpului uman poate să ducă cu gîndul la *cosmetică*. Omul a căutat întotdeauna să-şi adauge în societate cîteva lucruri frumoase care să-l definească. Vom rezerva numele de ornamentică indirectă sau de *podoabă* obiectelor mobile. Apoi, urmează ornamentica obiectelor uzuale mobiliare şi imobiliare. În final, vorbim de ornamentica pură sau de artele ideale: sculptură, arhitectură, pictură, gravură.

Cosmetica – Ea cuprinde frumuseţea adăugată corpului şi poate să pară pentru străini o desfigurare. Pentru ceea ce înseamnă operă de artă pe corp, vom face o fotografie şi un desen, de preferinţă din apropiere. Societăţile care practică deformările craniene, precum populaţia mangbetu din Congo, consemnează acest fenomen.

Observatorul va distinge între cosmeticile publice şi private, permanente şi temporare, între decoraţiunile totale sau parţiale ale corpului. Acestea se pot parţial suprapune.

Vom apela la inventar, urmînd toate regulile care permit stabilirea unui inventar: unde, cine, cînd, cum, care, pe cine, pentru cine, pentru ce. Să se noteze estetica fiecărui obiect: de ce indigenii îl găsesc frumos sau nu. Pe de altă parte, ne vom strădui să relevăm simbolul fiecărei decorațiuni. Toate decorațiunile de dans sînt studiate una cîte una: decorațiunile directe ale corpului și ornamentele adăugate, precum măștile. Pentru decorațiunile temporare, vom culege toate materialele: ulciuri, urină, săpun, salivă, sînge ce servesc lipirii sau decorării, studiind fiecare efect parțial și de ansamblu. Tatuajele și picturile corporale pot să indice clanul, familia, individul, uneori ele marcînd momente grave: ceremonii dramatice, funerare, inițierea, războiul. Vom cerceta cine are dreptul să poarte o anume decorațiune, un anume blazon.

În ce privește decorațiunile permanente, vom găsi mai întîi cicatricile și deformările. Tatuajul este un semn, un simbol al rangului căpătat prin naștere sau poate indica chiar naționalitatea. Populațiile care-și deformează urechile fac acest lucru pentru a marca fiecare membru al grupului cu același semn.

Aceleași probleme apar și pentru decorațiunile temporare. În plus, vom studia întotdeauna simbolul și valorile religioase și juridice ale semnului, adică dreptul și obligația de a purta un tatuaj sau o cicatrice și cărora nimeni nu li se poate sustrage fără a suporta consecințe. Să se studieze fiecare deformare în parte, clasificînd-o după sex, vîrstă, clan și să se indice gradul de profunzime al deformării: dacă ea atinge epiderma, derma (imprimarea mulajului). Să se mai studieze și deformările care privesc osul: deformările de degete, tăierea degetului mic de la mînă sau a degetelor de la picioare, frecventele deformări ale craniului, ale urechii, umflarea sau ascuțirea nasului. Se vor face fotografii ale craniului, mulaje, se vor cerceta craniile vechi. Foarte adesea, la populațiile la care întîlnim deformările craniene, procedeul se pune în aplicare din leagăn.

Se vor căuta tendințele steatotygice ce caracterizează toată lumea musulmană și o parte din lumea neagră, potrivit cărora femeia trebuie să aibă depozite de grăsime pe fese și pe coapse. De asemenea, se va avea în atenție amputarea sînilor, ca de exemplu la amazoniene, ceea ce duce la o accentuare a pilozității. Tipul de coafură este determinat de

modă şi, de asemenea, de rang, clan, familie, vîrstă şi de poziţia socială a individului. Se va studia cum se rad în cap oamenii, cum îşi fixează părul, cum se împacă obiecte de aşezat pe cap cu coafura, împletirea părului cu perle şi, în fine, studiul epilării.

Deschizăturile corpului sînt puncte periculoase care trebuie să fie protejate: există deformări ale ochilor, ale genelor şi sprîncenelor, colorarea temporară sau permanentă a ochilor ca măsură împotriva deochiului.

Vom urmări, de asemenea, deformările gurii, ale buzei de jos, sub formă de platou. De exemplu, la marii preoţi maya din vechiul Mexic, se întîlnesc găuri sfredelite în limbă. În Australia, scoaterea incisivilor este legată de un cult al apei (apa nu trebuie să fie muşcată); alteori de un cult al vorbirii (dintele smuls este zdrobit, apoi trimis viitoarei mame-soacre care trebuie să-l înghită; din acest moment ginerele şi soacra nu pot să-şi mai adreseze vreun cuvînt).

Mai există deformări ale urechii: dezlipirea sau apropierea, extensia sau străpungerea lobului urechii; deformări ale nasului, adică perforări permanente sau nu ale septului nazal, deformări ale organelor sexuale, ceea ce înseamnă că cicatricea trebuie să dea organului frumuseţe şi curăţenie. Deformări ale organelor sexuale masculine precum infibulaţia, coaserea, subincizia, încapsularea reprezintă o marcă tribală. Circumcizia este un tatuaj şi, înainte de toate, o operaţie estetică. La fel, pentru femei se practică coaserea marginilor, excizia clitorisului, elongaţia lui sau cea a himenului. Se mai întîlnesc deformări ale scrotului şi anusului.

Ansamblul cicatrizărilor şi deformărilor poartă numele de tatuaje. Acestea sînt deformări permanente, deoarece obligă la înţepături şi străpungeri.

Tatuajul marchizian este obţinut prin introducerea sub piele, cu ajutorul unui ac, a unei vopsele permanente. Tatuajele polineziene sînt diverse ca tehnică. În Africa, tatuajul vizează formarea unor umflături sub piele, dispuse după un desen prealabil. Tatuajul există şi în societăţile noastre, altădată utilizat de gloată, astăzi este întîlnit la marinari, colonişti şi păturile de jos. Vom distinge între tatuaje generale şi cele speciale, amplasate întotdeauna cu precizie. Fiecare punct esenţial al corpului este destinat să posede ochi, să aibă vedere asupra lumii exterioare.

O mare parte din tatuaje este făcută pe locuri unde vedem pulsînd sîngele: pe glezne, pe gît, la încheietura mîinii. Un frumos tatuaj maori este un tablou viu al unei arte tradiționale de consum. Se va nota desenul în detaliu și simbolismul fiecărui motiv urmărit. Toate aceste forme primitive de scriere trebuie să fie studiate individual. Dacă simbolul este cunoscut și înțeles, el este deja o scriere.

Podoabele – Vom trece de la cosmetică la ornamentica corpului, adică la adăugarea ornamentelor pe corp.

Noțiunea de podoabă corespunde căutării unei frumuseți artificiale, dacă o putem numi așa, constantă și plină de simboluri.

Limbajul florilor în Polinezia și Melanezia este foarte complex. O parte din timp este pentru căutarea sau pregătirea podoabei pentru ceremonia împletirii părului (la populațiile marind, anim, papuașe de la gura fluviului Fly, în Noua-Guinee olandeză).

În materie de podoabe, poziția femeii s-a ameliorat mult. Femeia australiană însă este mai puțin împodobită decît bărbatul. Cît privește poziția femeii față de podoabe, este interesantă istoria chinezoaicelor, din oraș, de la curte și de la țară.

Veșmîntul este, înainte de toate, mai mult o podoabă decît o protecție. Absența veșmintelor trebuie să fie înțeleasă la fel. Veșmîntul va varia în mod considerabil în funcție de ani, sex, ceremonie. Se va recurge întotdeauna la un inventar, fără a neglija nici un detaliu. Ce efect se caută prin purtarea unui veșmînt? Acesta este, în general, un semn al bogăției, el are o valoare adesea monetară. De exemplu, nord-vestul american socotește valoarea unor bunuri în îmbrăcăminte sau acoperăminte. Toate acestea sînt închise în cufere care fac parte din proprietatea clanului și a individului. Foarte adesea oamenii poartă pe ei tot ceea ce posedă. Populațiile haoussa din Nigeria umblă astfel acoperite.

Va trebui, însă, să distingem între posesie și expunere. Toate veșmintele și bijuteriile purtate nu aparțin în mod obligatoriu celui care le afișează. Ceea ce nu este cuprins în dotă, adică dota suplimentară, este întotdeauna proprietate individuală.

Fiecare podoabă va fi studiată în ansamblul său, dar și fiecare detaliu luat în parte. Veșmintelor li se adaugă în mod normal vopsirea, broderia și desenele. Să nu uităm că țesăturile de mătase, cunoscute din

timpuri imemoriale în Asia, n-au fost introduse în Europa decît după cruciade: franțuzescul «gaze» vine de la *Gaza*.

Podoaba se plasează, în general, în punctele critice și pe orificiile corpului: inserția de *labrets* în buze, de inele în lobul urechii, în septul nazal; toate legăturile purtate pe articulații, brățările și colierele (dintre care unele trebuie să ducă și la o deformare a gîtului). Vom mai urmări istoria decorării capului (pălăria este un obiect de protecție sau de decor?) și bijuteriile sonore (zurgălăi, clopoței).

De asemenea, putem să clasificăm bijuteriile după materialul din care sînt confecționate: *ars plumaria* în America de Sud, bijuterii din os, din fildeș, inelele din dinți de mistreț, în Indochina și Polinezia, bijuterii din scoici și dinți și, în fine, toate obiectele din aur și argint ce imită adesea în metal bijuteriile din os, cochilii, fildeș etc.

În fine, *masca* nu este decît un imens ornament care completează o costumație de deghizare completă. Individul mascat este un altul decît el însuși. Putem constata evoluția măștii, pornind de la formulele cele mai elementare, în Australia. Aici, văduva își pune pe față o mască din ipsos în strat destul de gros. Doliul său nu ia sfîrșit decît atunci cînd părul văduvei și masca cad. Masca ar data tocmai din paleoliticul superior. Ea s-a dezvoltat mult în Tibet, de unde s-a răspîndit pînă în Malaezia. Măștile pot fi de multe feluri: o pictură foarte stridentă, de exemplu, și detașabilă este începutul unei măști. Măștile mai pot fi din argilă și din kaolin. Măștile din arhipeleagul Bismarck, în Melanezia de nord, reprezintă întreaga istorie a clanului și a individului care poartă masca. Unele măști au ca scop să camufleze indivizii. În Melanezia, de pildă, individul mascat dispare complet sub masca sa.

La unele populații, masca este fundamentală în ritual. Fiecare individ poartă o mască ce indică poziția sa în clan. Sosirea măștilor într-o ceremonie corespunde sosirii întregului clan, adică și a strămoșilor personificați. Ritualul *katcina*, la populațiile hopi și sunite din America Centrală, este un exemplu în acest sens. Măștile sînt cunoscute în întreaga lume; chiar și fuejienii au măști foarte frumoase.

Foarte adesea, masca nu reprezintă un om, ci un spirit, alteori ea reprezintă un anumit personaj. La populațiile marinde și anim, marea

este reprezentată într-o vastă ceremonie: oamenii sosesc acoperiți pe cap cu pene, pe care le agită pentru a simula mişcarea valurilor.

Fiecare mască va trebui studiată individual, dar se vor urmări şi relațiile măştilor între ele în dramă (deoarece ele participă la un carnaval), în religie, precum şi raporturile cu numele şi prenumele. Masca este la originea noțiunii de persoană[1] Ea poate să reincarneze un strămoş, să incarneze un spirit auxiliar. Multe măşti sînt arse după ce n-au fost purtate decît o singură dată.

Masca este o sculptură în relief, cu dimensiuni ce pot fi considerabile, cu decorul foarte complicat. Va trebui să studiem, pentru fiecare mască, materialul şi întreaga sa tehnică de fabricație, precum şi pictura, sculptura, desenul şi arta de a purta masca. Există măşti duble, triple şi cele care se deschid ca nişte obloane.

În general, masca face parte din blazon. Marele dragon chinezesc este o mască, dar şi un blazon. O parte din măştile noastre sînt blazoane. Gorgona corespunde unui blazon. În arta măştii, există o permanentă căutare a expresiei: în timpul reprezentării, individul se mişcă, dar masca rămîne imobilă. Ea este o podoabă, dar independentă de persoană.

Ornamentica obiectelor uzuale, mobiliare şi imobiliare

Ansamblul obiectelor mobiliare decorate variază extrem de mult: unele populații – nord-vestul american, o parte din Polinezia şi din Melanezia – decorează tot; altele nu decorează aproape nimic, sau deloc. Dar şi absența decorației poate fi considerată ca fiind estetică. Se pare că în societățile noastre occidentale nedecorarea obiectelor este cel mai frecvent întîlnită. Decorarea obiectelor este atestată încă din perioada *aurignacian.*

Pentru a întreprinde un studiu profund al decorării, vom începe printr-un inventar al obiectelor mobiliare decorate, urmărind regulile comune tuturor inventarelor. Acestea sînt: pentru cine; pentru ce; locul fiecărui obiect în casă; valoarea economică; valoarea individuală a

[1] MAUSS (M.) *Une catégorie de l'esprit humain: la notion de personne, celle de «moi»*, J.R.A.J., LXVIII, 1938, p. 263-281.

obiectului decorat; dacă evocă o amintire; dacă prezintă valoare magică; o eficacitate mai mare sau mai mică; dacă este sau nu animat; dacă poartă ochi, etc.

Pe parcursul studiului, vom distinge între un obiect și valoarea estetică a acestui obiect, iar în ce privește valoarea estetică, vom distinge următoarele elemente: forma, decorația și ansamblul acestor elemente, sau tipul. Ansamblul de tipuri de instrumente și de obiecte estetice folosite într-o societate determinată, într-o epocă determinată formează stilul. Astfel, putem vorbi de elemente, teme, motive, forme, tipuri și stiluri. Stilul corespunde ansamblului de caractere estetice în care o societate dorește să trăiască la un moment dat. Determinarea acestui moment este dificil de stabilit, deoarece aici intervine noțiunea de generație. Cunoaștem că lumea se schimbă o dată cu generațiile, dar nu știm unde încep și unde se sfîrșesc acestea. Astfel, lucrurile capătă un stil, îl împrumută, apoi îl abandonează, iar toate acestea se petrec la fel și în societățile primitive. Vom constata că nu există în mod necesar relație între stil și civilizație. Un stil nu corespunde obligatoriu epocii unei civilizații; stilul indică o civilizație, dar nu o definește în întregime. Nimic nu este mai periculos decît aceste inferențe.

După colectare, va urma studiul individual al fiecărui obiect. Ne vom strădui să nu plecăm niciodată de la noțiuni generale, precum imitația naturii, copie sau stilizare, geometrie. *Toate acestea trebuie studiate din punctul de vedere al indigenului*, fără a face recurs vreodată la principiile generale. Explicațiile și ipotezele vor veni la finele cercetării, însă întotdeauna va trebui să plecăm de la studiul individual al fiecărui obiect.

Pot fi întrevăzute diferite modalități de clasificare a obiectelor, în funcție de tehnică (desen, pictură, sculptură) sau după materia decorată (lemn, piatră, coșuri, țesături, metale, plumb). În mod evident, cea mai elementară artă plastică este grafica care, chiar și atunci cînd se află pe un obiect, volumul este reductibil la un desen plan. După desenul grafic urmează gravura, apoi pictura și sculptura, adică formele sculptate în relief. Totuși, fiecare obiect va putea să cuprindă toate aceste arte împreună. Artele și tehnicile întrețin o serie de raporturi și nimic nu trebuie să le izoleze. De exemplu, broderiile pot să figureze pe vasele de lut

(ceramică cu cordon). Trebuie menționată folosirea ruletei, a cuțitului, a amprentei în decorare. Mai putem împărți artele după tehnicile pe care le dezvoltă: arta olăritului, arta confecționării coșurilor, arta împletiturilor din fibre vegetale, arta țesutului, arta decorării lemnului...

Ne vom opri să spunem cîteva cuvinte despre desen, arta cea mai elementară. Orice artă, orice tip sau element al unui tip se reduce cu deosebire la proiecția unui desen. În forma unui vas există o grafie ce poate fi reprezentată: întotdeauna putem extrage un desen dintr-o formă. Or, un desen se compune din mai multe elemente, chiar și atunci cînd el nu se prezintă decît ca o linie. Orice desen se leagă de o expresie sau de o impresie: expresia celui care desenează, care se exprimă și impresia celui care primește șocul, spectatorul. Trebuie studiate două momente: lovitura de cuțit care a produs incizia și inciziile succesive care au produs o impresie.

Pe de altă parte, desenul este o formă abstractă de pictură. Orice pictură se poate reduce la un desen: două culori alăturate sînt delimitate printr-o linie. Aici, trebuie să se facă o distincție între elementele unui desen: desenul este format dintr-un anumit număr de linii care concură la stabilirea unui *motiv*. Unitatea motivului este în realitate unitatea desenului, adică vom spune că decorarea este antropomorfică, terimorfică sau florală.

Dificultatea interpretării constă, însă, în aceea că desenul semnifică ceea ce oamenii vor, fie că el este geometric sau că imită ordinea naturală.

O decorațiune geometrică importantă este zvastica. Ea este atestată din neoliticul inferior și reprezintă cînd soarele, cînd cerul, cînd steaua de mare ... Spirala necesită o tehnică și ea reclamă existența unui compas cu sfoară. Totuși, noi cunoaștem spiralele australiene desenate fără ajutorul vreunei tehnici. Deci, trebuie cunoscută istoria și natura fiecărui desen, a fiecărui element a desenului și, acolo unde este cazul, să se descrie periplul său. De exemplu, motivul dragonului cu limba atîrnîndă se întîlnește pe cele două maluri ale Pacificului: China și nord-vestul american.

Reprezentarea umană pură este rară. În general, ea apare foarte stilizată. În realitate, lucrurile apar în același timp și stilizate și naturalizate.

Ne vom feri deci, de toate explicațiile care nu aparțin indigenilor. De regulă, un desen nu se prezintă izolat. La fel, un motiv grafic cuprinde fraze grafice și decorative. Noțiunea de artă ca frază constă în aceea că artistul nu numai spune, ci și ordonează lucrurile. Frazele decorative pot fi multiplicate pe un obiect, reprezentate într-o manieră diferită în funcție de părțile obiectului.

În orice obiect decorat, vom distinge între decorul fundamental care, în general, ocupă partea cea mai mare a obiectului și cadrul între cîmp și limitele sale (frize, ancadramente, borduri). Niciodată nu se va studia un element fără a se menționa raporturile acestui element cu totul și fără a avea repartiția în tablou a altor diferite elemente.

Decorul cîmpului principal și toate motivele care se găsesc în diferite cadre ale cîmpului sînt puse în evidență și sînt acolo pentru a accentua mesajul. În afara desenului, decorul cuprinde elemente în relief și culori, opuse sau complementare. Se vor studia raporturile desenului cu materia pe care el este desenat. Este gravat linear, sau în profunzime, cu ajutorul unei rulete sau al unui bețișor.

Desenul și pictura nu dau însă singure caracterul estetic al obiectului, ci mai există și forma obiectului, aflată permanent în raport cu materia. Forma comportă un studiu al echilibrului său – obiectul trebuie să fie ținut în poziție verticală (un vas are nevoie de un picior) – și un studiu estetic. Deoarece ea trebuie să se adapteze unei întrebuințări, unele elemente tehnice o modifică: toarta unui vas, trepiedul, ciocul etc...

Dată fiind forma generală a unui obiect, decorul său va varia în funcție de dimensiunile obiectului. De exemplu, un vas mai mic poate fi reprodus într-unul mai mare. Va trebui deci să studiem toate raporturile între elementele formei unui obiect și volumele acestui obiect. Un ansamblu va da o serie, adică ceea ce, în interiorul unei forme tipice, prezintă variații de la cel mai mic pînă la cel mai mare vas.

Un obiect are o formă grafică, dar și o formă dată de volum. Raportul dintre acestea formează tipul obiectului. În interiorul fiecărui tip, vom întîlni toate seriile unui obiect.

O colecție de tipuri ale unei populații determinate dă noțiunea de *stil* și particularitățile sale estetice. Atunci cînd un element, găsit în mod întîmplător, nu este dominat ci singular, el devine tipic pentru o

societate sau chiar pentru un grup al societății. De exemplu, mîna cu trei degete la populațiile maori. Ansamblul de elemente estetice care caracterizează o societate constituie stilul acestei societăți.

Studiul acestor ritmuri și acestor echilibre care formează stilul, studiul obiectelor mici care cuprind un mare număr de desene și al obiectelor mari care înglobează un număr mic de desene, toate acestea formează studiul unei arte sau a unei provincii artistice.

Odată analizată această artă, putem urmări repartiția sa: de exemplu, cercetarea ornamentelor.

Situate la o distanță imensă de artele noastre, pictura și desenul, în societățile care ne interesează pe noi, nu sînt izolate de obiectul pe care ele îl decorează. Factorul timp nu contează. Desenul este fixat pe un obiect. Ceea ce noi am inventat este arta pentru artă, adică desenul este desprins de ceea ce el decorează. Cu toate acestea, s-a desenat destul de timpuriu pe nisip, pe roci, pe tot felul de lucruri care pot fi considerate, la o adică ca și hîrtia. În acest sens, amintim vesela din lemn din nord-vestul Americii, decorațiile pe piele, decorațiile în interiorul și exteriorul casei.

Fiecare obiect va trebui măsurat și redat cu exactitate în fotografie. Fotografia de ansamblu trebuie făcută de așa manieră, încît să putem reprezenta cu precizie caracteristicile artelor plastice al căror ansamblu formează ceea ce noi numim a fi artă. Anchetatorul se va transforma în estetician, deși la plecare i-a fost interzis acest lucru. În aprecierea sa generală, anchetatorul va include o referire de ansamblu asupra artelor plastice, în raport cu alte activități sociale: ce loc ocupă, în ce raporturi se află cu restul. În loc să vorbim de caracterul magico-religios al artei negrilor, vom menționa raporturile pe care le întreține o anumită artă dintr-o societate neagră cu magia și religia. De exemplu, un scut este inscripționat cu un blazon: ce fel de blazon?

Artele ideale – În clasificările noastre obișnuite, artele plastice cuprind artele nonideale, pe care tocmai le-am studiat, și artele ideale. În realitate, însă, toate artele sînt ideale. Inventînd hîrtia, strămoșii noștri au separat pictura de suprafețele pe care era așezată. Această separație însă nu a făcut pictura „mai ideală” Aceasta nu înseamnă că un motiv care se găsește pe un obiect de folosință este un motiv uzual, ci este la fel de ideal ca și desenul făcut pe o hîrtie.

Cele patru arte ideale sînt: desenul, pictura, sculptura, arhitectura.

Noțiunea de artă ideală, care nu ar fi decît reprezentarea ideilor și sentimentelor autorilor și spectatorilor, este o noțiune modernă. Una dintre formele extreme ale doctrinei, artă pentru artă, este un fenomen literar al secolului al XIX-lea. El a fost inaugurat de Théophile Gautier, Baudelaire, de marii romantici englezi. Nu există artă ideală, dar, pe de altă parte, arta și-a piedut valoarea decorativă simbolică și religioasă. Arta ideală indică, de fapt, o anumită concepție despre artă.

Putem întreprinde acest studiu de la un capăt sau altul: fie începînd cu arhitectura, care este arta totală, și sfîrșind cu sculptura, pictura și desenul; fie începînd cu desenul și sfîrșind cu arhitectura. Este mult mai simplu să plecăm de la desen și pictură.

Nu cunoaștem cu exactitate în ce măsură toate societățile au sculptat cu adevărat, au avut o arhitectură și, mai ales, în ce măsură au desenat cu adevărat; deși, în Australia, arhitectura era cu certitudine prezentă cînd se amenaja o poiană pentru desfășurarea unei ceremonii cu caracter inițiatic.

Am văzut deja că, din punct de vedere tehnic, pictura derivă din vopsire și apretare. Pe de altă parte, pictura trebuie să fie studiată în același timp cu desenul. Rareori vom găsi decoruri care sînt simple desene fără a fi, în același timp, și picturi. În cazul desenului, vom studia înainte de toate raportul întregii decorații cu pictografia. Problema fundamentală este cea a simbolismului. Un mare churinga, marele romb sacru al populațiilor arunta din Australia, relatează, prin decorul lor, toate marile fapte ale strămoșilor pe care îi reincarnează. Problema pictografiei este, de asemenea, o problemă tehnică; de exemplu simțul perspectivei în cazul bambușilor gravați din Noua Guinee, simțul echilibrelor. În pictură, vom studia modul de reprezentare a obiectelor spirituale sau naturale: un trandafir care decorează un vas este însuși *trandafirul*. Vom studia problema deținerii culorilor. La triburile Taonga, culorile sînt proprietatea regelui, de unde și tabu-ul asupra a numeroase culori.

Atunci cînd pictura și desenul se fac cu cuțitul, rezultatul se numește gravură. Există gravuri pe lemn, care sînt foarte vechi și picturi pe pietre ce sînt foarte moderne. Există, de asemenea, gravuri pe arbori și, aici, ne apropiem mai mult de sculptură.

Vedem astfel cum sculptura se apropie destul de mult de pictură şi gravură: un vas sculptat este deja sculptură. Vîrfurile de lance, de săgeată, pumnalul malaiez, prin grosimea şi sinuozitatea lamei, sînt sculpturi. Studiul pipelor pe care le întîlnim în acest moment în întreaga Americă de Sud dă rezultate remarcabile. Unele obiecte sînt sculptate în mod natural: tigva (vas făcut din fructul uscat al tigvei), ţeasta capului, marile vase. La unele populaţii, există obiecte care sînt întotdeauna sculptate: jilţul, suportul pentru cap. Pentru ca o figură să reprezinte o sculptură, nu este necesar ca ea să fie izolată şi tratată astfel. În nord-estul asiatic, colibe întregi sînt decorate cu păpuşi care constituie un ansamblu sculptural. Sculptura este atestată din paleoliticul superior: bizonii din Val du Roc.

În final, vorbim de *arhitectură* care domină toate artele. În fond, orice artă este o artă arhitecturală: orice artist este şi arhitect. O casă din nord-vestul Americii este decorată pînă la refuz. În America de Sud, Polinezia şi Melanezia există corporaţii de arhitecţi şi dulgheri.

Vom studia mai ales ce propune arhitectul, diferenţa între casele publice şi cele private. Casa bărbaţilor este un element important pentru orice viaţă socială. Ea este foarte decorată şi foarte semnificativă, pentru că putem vedea în ea înscrisă întreaga organizare socială. Se vor studia: arhitectura în terase şi efectul artistic în sculptură. *Cliff-dwellers* în America Centrală au o arhitectură remarcabilă.

Artele muzicale

În paginile care urmează vom studia nu numai lucrurile ţinute în mînă sau vizibile, ci mai ales stările de conştiinţă. În arta muzicală există obiecte – de exemplu, tot arsenalul folosit în dramatizări – aşa cum există obiecte economice (bani), juridice (insignă de grad), religioase (dintre care cele mai multe sînt obiecte plastice).

Artele muzicale sînt încă foarte aproape de plastică: pentru dansator, dansul este o tehnică a corpului care cuprinde o mişcare estetică. În toate artele există noţiunea de armonie senzorială. Noţiunea de arte muzicale pe care astăzi, în general, am abandonat-o, este totuşi o noţiune fundamentală în arta greacă, aşa cum se arată în dialogurile platoniciene *Fedon* şi *Republica*.

În artele muzicale găsim două elemente: un element senzorial, corespunzînd noțiunii de ritm, de echilibru, de contrast și armonie și un element ideal, *theoria*. De exemplu, dansatoarea vrea să danseze și să resimtă bucuria. Cea mai simplă din artele muzicale comportă un element de imaginație și de creație. Unii copii au instinctul dansului, ci se trezesc dansînd.

Muzica are o superioritate asupra celorlalte arte. Ea înseamnă prospețime, încîntare, excitare a entuziasmului, extaz veritabil de care a vorbit Platon, și apoi Nietzsche și Rohde.

Artele muzicale cuprind: dansul, muzica și cîntul, poezia, drama, literatura. Aceste arte sînt legate între ele, și legate și de diverse instituții.

Reprezentația dramatică este aproape întotdeauna muzicală, dansantă și impregnată de poezie. În general, ea implică eforturi de decorare individuală, de arhitectură și pictură. Aici intervine noțiunea plastică de actor și de împodobire a sa. Nimic nu este mai important în artă decît educația artistică; nimic nu este mai mult o operă de educație decît arta. Raporturile artelor muzicale cu alte arte și cu toate celelalte activități sociale sînt evidente.

Formele vieții sociale sînt în parte comune cu arta și cu artele muzicale. Retorica, mitologia și teatrul penetrează întreaga viață a unei societăți. În fine, vorbind și despre importanța ritmului, observăm că munca derivă din ritm, și nu ritmul din muncă, omul fiind un animal ritmat. Printre animalele ritmate, care sînt rare, putem cita: pasărea dansatoare, pasărea australiană care-și ritmează dansul pe care îl execută.

Ne vom ocupa în continuare de relațiile între toate artele adică între tehnica vocii și, într-o manieră mai generală, toate tehnicile corpului. Se va studia repartiția obiectelor de artă și a calendarului artistic. Există, de exemplu, marile săptămîni ale religiei și artei, epoci ale artei și jocului în Hawai, sărbători de început și de sfîrșit de an în întreaga lume asiatică. Țăranii se ruinează și se îndatorează pentru a putea participa cum se cuvine la aceste sărbători.

Opera de artă și opera muzicală ocupă un loc mult mai important în societățile exotice decît la noi. Aceste arte au o importanță deopotrivă socială, artistică, psihologică și chiar fiziologică. De exemplu, un arunta care ratează un *corroboree* – își pierde sufletul și sensul de a trăi. El se lasă pradă morții.

Dansul

Dansul este întotdeauna însoțit de cîntec și adesea este mimat în muzică. Mima prin dans a fost un factor civilizator. Saltinbancii au purtat cu ei elemente de civilizație, exact ca și religia, sau arta.

Diderot definește dansul ca fiind «muzica mișcărilor corpului pentru încîntarea ochilor». Aproape întotdeauna însoțit de cîntec, întotdeauna mimat, dansul este deopotrivă o ritmică a corpului sau a unei părți din el.

Baletul este singurul care a supraviețuit în societățile noastre, dar el este mut, este o simplă pantomimă. În societățile care ne interesează pe noi, baletul corespunde mai degrabă unei opere cîntate și dansate. Mimica, întotdeauna foarte expresivă, este citită într-o manieră simbolică de către participanții la dramă.

Un studiu al dansului va debuta în mod necesar printr-un studiu al tehnicilor corpului pe care el le presupune și de un studiu psiho-fizic al ritmului.Unele dansuri australiene se termină de regulă prin epuizarea dansatorului. Adesea dansul se află în strînse relații cu acrobația. Peste tot se întrezărește efortul dansatorului de a fi altceva decît este în realitate.

În toată această activitate a dansului vom distinge: protagonistul, însoțitorii care dansează, spectatorii animați de ritm. Protagoniștilor le reușește totul pînă la stările de extaz în care individul își părăsește corpul. Uneori se întîmplă la fel și în cazul însoțitorilor. Aceste stări extatice multiple trec la toți spectatorii, bărbați și femei. Fenomene de acest tip sînt frecvente în întreaga lume neagră, la malgași și la populațiile mali.

Procedeele de studiu cuprind analiza fiecărui dans, a procedeelor obișnuite de inventar: cine dansează, unde, cînd, pentru ce, cu cine etc... În lumea neagră, există dansul între două grupe, unde sexele se înfruntă între ele. Dansul în cerc este frecvent în America, Africa și Europa. El trebuie descris în raport cu toți dansatorii și în toate momentele sale.

Fiecare dans va trebui descompus în toate elementele sale: dansul însuși, însoțitorii și spectatorii. Se vor nota detaliile, momentele de liniște și nemișcare. Adesea, el este ca un carnaval, unde dansatorii cei mai importanți sînt mascați.

Distincția între dansurile de mimică și cele de sentiment pare insuficientă. În primul rînd, vom împărți dansurile după obiectul lor. De exemplu, dansul pune în scenă o legendă sau o poveste tragică sau comică (pe sculpturile din Angkor, actorul reprezintă un zeu). Astfel, dansul poate fi antropomorfic, teriomorfic etc...

Vom mai clasifica dansurile și după funcția pe care o au: dansuri funerare, dansuri totemice, juridice (dansul de căsătorie). Ele însoțesc luptele, o parte a vînătorilor, și pot fi dansuri războinice, de joc sau de muncă...

De asemenea, vom distinge dansatori care sînt în general profesioniști, cu mare prestigiu, și adesea grupați în trupe. Va trebui să-i întrebăm istoria dansului lor (dacă le-a fost revelat în vis de un strămoș sau de un spirit totemic) și modul de învățare.

În nord-vestul Americii, nu am găsit un ritm care să nu fie dansat. Dansatorul este în general animat de un spirit, el nu dansează decît pătruns de o forță superioară. Foarte adesea, dansul este un bun personal. Dacă dansul este cedat altcuiva, deținătorul inițial renunță de a-l mai dansa.

Muzica și cîntul – Muzica se definește ca un fenomen de magie, «o minunată plimbare într-o lume de sunete și acorduri».

Simțul muzical apare foarte inegal repartizat în diferite societăți. Ritmuri, melodii, polifonii variază în proporții considerabile de la o societate la alta și, de asemenea, în interiorul aceleiași societăți, în funcție de sex, vîrstă, clasă.

Metode de observație. Mai întîi, vom studia instrumentele. Acolo unde există, instrumentul este punctul de sprijin al muzicii. Deci, tot ceea ce vom extrage din studiul instrumentului va fi prezentat cu obiectivitate, cu condiția ca instrumentul să fi fost ținut în mîini și observat de către un artist. Deci, studiul tonometric și ritmic se face la fața locului. În afară de aceasta, se va încerca, dacă este posibil, să stăm în preajma muzicienilor. În unele societăți, ne vom afla în prezența unui cor care include toată comunitatea. Peste tot unde există o varietate de nai, există și o teorie a muzicii. În aprecierea înălțimii absolute a sunetelor și a intervalelor vom ține seama de lungimea tijelor. În Insulele Bougainville, Thurnwald a observat dispute din motive economice care erau

precedate de dialogul „contradictoriu" dintre două tabere de instrumentiști; cele două orchestre își acordează instrumentele înainte de a începe „cearta"

Muzica noastră europeană nu este decît un exemplu de muzică, dar nu este singura *muzică*. Va trebui deci, să abandonăm ideea că gama majoră este o gamă tipică și că există game radical diferite de a noastră. Ea nu este decît o opțiune printre gamele posibile, care cuprind caractere comune și diferențiate. Gama noastră majoră este doar un exemplu printre alte game și modele vechi sau exotice. Acestea sînt defective, pentru că lipsesc întotdeauna note. Deci, va trebui să surprindem noțiunea de gamă ideală.

Pe de altă parte, muzica se compune dintr-o melodie și un ritm. Nu există melodie fără ritm și ritm fără melodie. Raporturile între sunete lungi și scurte, între sunete puternice și slabe, între sunete grave și ascuțite nu sînt delimitate categoric nici în limbaj și nici în muzică. Ritmurile europene se numără printre cele mai puțin bogate. Idealul nostru este o oarecare monotonie ritmică, în timp ce muzicile extraeuropene au, în mod normal, ritmuri variate la intervale foarte scurte.

Dacă aceste ritmuri sînt variate, se datorează poate dansurilor. Ritmurile dau viață unui dans mimat care are figuri foarte diverse, fiind de aceea nevoite să se schimbe des și brusc. Alteori, raportarea la nesfîrșit a aceleiași fraze muzicale pare să însoțească un efort fizic susținut (cîntecul luntrașilor). La fel se întîmplă cu prescurtările chiar în raport cu ritmul, sincopele bruște, închcierile imediate.

Cîntecul de muncă nu este la originea cîntecului și nici a muncii, așa cum pretinde Bücher. Cîntecul de muncă este pur și simplu o formă particulară a cîntului. Cînteccle de drum sînt destul de rare, iar cele de lucru sînt mai frecvente în cazul femeilor. În toate celelalte vom găsi variații ritmice considerabile care modifică și starea pe care o dă cîntecul și cîntecul însuși. Abrevierile bruște și prelungirile sînt, ceea ce noi numim, licențe poetice și sînt lăsate libretistului.

Lumea întreagă cunoaște unison-ul și nu se poate distinge foarte bine octava superioară de cea inferioară. Într-un cor, acordurile și polifoniile sînt foarte variabile, dar melodia rămîne destul de bine conturată.

Mai trebuie notat că muzica se extinde la multe alte lucruri. În limbile cu inflexiuni, o anumită linie melodică este în permanență obligatorie, determinînd fonetica limbii. Limbile noastre sînt, de fapt, limbi care și-au pierdut muzicalitatea. În cea mai mare parte a cazurilor, este vorba de a imprima o melodie și de a ritma un limbaj; de aceea există mai multă muzicalitate decît la noi.

După ce am studiat fiecare muzică, în continuare va trebui să studiem variațiile: variațiile individuale ex-tempore și variațiile sistematice, variațiile colective.

În Australia, populații întregi sînt capabile să înțeleagă o dramă muzicală: este vorba de a face să coincidă cîntecul, drama și acțiunea în cazul membrilor unei mulțimi considerabile.

După aceste studii precise, vom putea să abordăm o chestiune fundamentală dar care nu trebuie să fie studiată decît după observații preliminare. Este vorba de originea diferitelor muzici. Nimic nu este mai impermeabil pentru o societate decît muzica altei societăți, sau muzica de la o epocă la alta. De asemenea, nimic nu este mai deschis împrumutului decît muzica sau arta. Va trebui să se studieze în egală măsură cazurile de non-împrumut precum și cele de împrumut. Nu există nici evoluție naturală, nici una supranaturală. Invenția în fiecare societate se face după modele determinate, care se schimbă în funcție de loc și de generație Problemele ce privesc invenția sînt în general rău puse. Avem tot timpul impresia că invenția este individuală. Aceasta este singura posibilitate pe care o concepem, deoarece, la noi, se presupune că inventatorul este un individ puternic care a creat totul de unul singur. Totuși în afara societăților noastre, invenția nu este în general cunoscută și înțeleasă ca fiind opera unui individ, căci ea este revelată.

Pe de altă parte, împrumuturile și aporturile la o muzică dată trebuie să fie cunoscute în felul următor: se pleacă de la muzica locului și ea se îmbogățește cu ceea ce se poate și cu ceea ce se acceptă.

Nu mai este nici o îndoială că, la origini, omul a cîntat la fel de bine cum a vorbit. O mare eroare a psihologiei este aceea de a fi separat cîntecul de vorbire. La origine, există un mare număr de cîntece care nu apar decît în dans (prin ritm) sau în melodie (prin instrument). În cîntec, instrumentul ne ajută ca să eliminăm greșelile armonice. Tot

el este cel care a separat notele unele de altele. Pauza a fost necesară de îndată ce a existat instrumentul. La fel, în materie de ritm, pauza baghetei pe tambur separă ritmul și forța, cînd concisă cînd slabă, ea fiind timpi și forță. Instrumentul este mijlocul prin care muzica a reușit să se detașeze de ea însăși.

Nu numai ritmul și melodia au fost astfel detașate, ci și scara de sunete. Plecînd de la momentul în care a trebuit să se acordeze instrumentele în raport unele cu altele, nu numai vocea a fost obligată să vină la ceea ce noi numim un diapazon normal. Tonalitatea de ansamblu s-a fixat prin faptul că am fost obligați să ne atingem scopul din punct de vedere tehnic și, mai ales, în raport cu cîntecele și cu melodia. Pe de altă parte, a trebuit să se acordeze instrumentele și vocea, și aceasta tot grație diapazonului.

Repartiția instrumentelor muzicale pune una dintre problemele cele mai importante pentru întreaga etnografie: *vina* și instrumentele care-i sînt înrudite se întind constant pe tot teritoriul care a cunoscut civilizația Indiei. Orga pentru gură se regăsește peste tot unde a penetrat civilizația chineză și indochineză. Clopotul vine din Tibet sau din India de nord.

Acolo unde există orchestră, va trebui să studiem fiecare instrument și raporturile între ele: raportul cu cîntecul, dansul și mima. Să nu se uite niciodată corul și cîntecul, care sînt fundamentale. Însăși forma instrumentului este interesantă, instrumentul rămînînd același. Să se studieze trompetele și lungimea lor, deschizătura tamburului de lemn, modurile de prindere a pielii pe tamburi. Odată studiate elementele instrumentelor muzicale, va trebui să studiem cum interacționează ele cu utilizatorii.

Să se noteze cu minuțiozitate, în timpul înregistrărilor, care sînt pasajele de dans și de mimică ce corespund fiecărui moment al partiturii. Nu este vorba de simple melodii, ci de veritabile probleme de armonie. Să se cronometreze tot timpul.

Pentru a face colecție de cîntece și muzică, vom urmări principiile următoare: să se studieze ocaziile muzicale; cîntecele religioase, magice, ceremonii șamanice, de divinație, cîntece de lucru, cîntece de masă, de drum, de război, de pace; dansurile de invocare, saluturile;

cînteccle pornografice, de rivalitate, de joc... studiul melopeei, a psalmodiei etc...

Pentru noi, cîntecul este o bucată muzicală cîntată singular. Acesta este însă un fenomen rar în afara societăților noastre. Există dansuri însoțite de cîntece izolate, dar cîntec care să fie numai cîntat pur și simplu, mai rar. În Australia, cîntecul face abstracție de orice element de dans sau mimă. Vom distinge între muzica savantă și muzica populară, muzica copiilor și muzica adulților, muzica ce acompaniază unele ceremonii și felul lor. Clasate în mod obișnuit, poezia și literatura se situează foarte departe de muzică, într-un loc unde eu personal nu le văd deloc. Idealul poeziei este o poezie cîntată și o poezie este ideală în măsura în care ea este muzicală.

Se face o deosebire clasică între proză, poezie și dramă. În realitate însă, totul a debutat prin drama muzicală, adică prin comedie. Noi sîntem cei care am divizat-o și descompus-o.

Teatrul – Teatrul există peste tot. Unul dintre rarele lucruri pe care le cunoaștem cu certitudine despre tasmanieni, astăzi dispăruți, este importanța de care se bucurau la ei ceremoniile care corespundeau *corroboree* – lui australian. Drama există la fuejieni și la pigmei. Întreg ritualul este esențialmente dramatic. Aceasta se vede în special la australieni. Carnavalul este atestat din paleoliticul de mijloc, împreună cu dansurile, corespunzînd unei reprezentări a mitului. Vîrful artei dramatice se va găsi în religie. Drama conține o mare doză de element religios și, de asemenea, de poezie. Mai adăugăm că toți participă la reprezentația dramatică: într-un *corroboree* australian, bărbați, femei și copii dansează și cîntă. Toată lumea este, deopotrivă, actor și spectator.

Munca pe care o presupune o reprezentare muzicală este imensă. Va trebui să studiem raporturile pe care drama le întreține cu mimica și planul general al compoziției. În general, subiectul îi este revelat autorului care asistă la un dans al spiritelor. Invenția este deci repetiția unei viziuni. Vom nota procedeele de înțelegere și transmitere, fie în linie directă, fie de la un trib la altul.

Vor trebui studiate confreriile dramatice și de scamatori. Marionetele există în întreaga Africă și Asie. Aproape peste tot, oamenii se regăsesc în teatru pe ei înșiși și dramele lor.

Vom studia tot ceea ce corespunde fiecărui personaj şi personajele în ansamblu. Se va stabili libretul complet al dramei. Astăzi, distingem între dramă, tragedie şi comedie. A fost nevoie pentru aceasta de toată energia romantismului german spre a pune lucrurile la punct. Această distincţie (dramă, tragedie, comedie) este o distincţie pur literară. Unitatea greacă cuprinde trei tragedii eroice culminînd cu sacrificii şi o comedie. Or, noi am scindat totul.

În viaţă, omul este susceptibil de două reacţii: reacţii de exaltare şi reacţii de rîs şi destindere. Ceea ce este comun tuturor efectelor artei este detinderea şi, în particular, destinderea după o aşteptare care a avut loc într-un univers străin, care a smuls spectatorul din cotidian.

Deci vom descoperi în dramă tot ceea ce provoacă exaltarea şi tot ceea ce este ridicol. Spectatorul – actor va atinge catharsis-ul numai cu condiţia să fi evadat din lumea oamenilor, pentru ca el să poată trăi un moment în compania eroilor şi zeilor. Astfel, drama reprezintă un procedeu de sacralizare a laicului, de eroizare a banalului. Cuprinde, de asemenea, un proces de ridiculizare a regulilor. De remarcat este importanţa obscenităţilor în cadrul dramei.

Poezia – Poezia există din momentul în care există cîntece cu cuvinte; fiind necesar ritmul, textul corespunde versului.

Literatura orală ascultă de reguli diferite de cele pe care le observăm în literatura scrisă. Ea are privilegii diferite pentru că excelează prin ritm şi compoziţie. Poezia făcută pentru a fi citită este mai puţin perfectă decît poezia compusă pentru a fi recitată.

Poezia nu este făcută doar din fraze menite să producă, prin ritm, un efect asupra auditoriului, ci şi din formule concepute astfel pentru a fi respectate, urmărindu-se astfel concentrarea publicului.

Uneori formula este săracă, dar este impregnată de un număr considerabil de alte elemente. Adesea, ele conţin mitul unei reprezentări dramatice. O poezie corespunde deseori unei rubrici: aceasta este tema pe care vom dansa. *Pantoun*-ul malaezian şi had'kad'-ul japonez sînt mult mai complicate decît sonetul nostru.

Cînd vom asculta o poveste, vom acorda atenţie momentului în care recitatorul va pronunţa unele formule, în general cîntate, pe o melodie care poate fi de-abia auzită. Trebuie să căutăm poezia peste tot,

acolo unde nici nu gîndim. Există coduri ritmate (codul *radé*) în Indochina, legea celor Douăsprezece Table).

Transmiterea prin ritm şi prin formulă este singura garanţie a perenităţii literaturii orale. Poezia colectivă se impune tuturor.

În Africa, vom găsi o poezie epică foarte dezvoltată. Populaţia din Niger (griots) poate să recite zece sau cincisprezece mii de versuri. Poezia crainicului şi poeziile de festin au ca temă «regele bea». Toate ceremoniile sînt marcate de poezie. Crainicul vorbeşte adesea în versuri, ritmîndu-şi proza. Proverbele şi declaraţiile de drept sînt ritmate.

În Indochina, alternează cîntecele fetelor cu cele ale băieţilor. În Polinezia, poezia se împarte în populară şi savantă, poezie de curte şi a castelor înalte şi cea a poporului. Tehnicile cele mai înalte de poezie sînt întîlnite în ansamblul malaez şi malgaş.

Pentru a marca ritmul, vom folosi notaţia latină a silabelor lungi şi scurte, marcînd intensitatea prin folosirea unui accent ascuţit. Se vor distinge picioarele şi se va marca cezura. De fiecare dată, cînd este posibil, se înregistrează melodia.

Prezenţa ritmului provoacă repetiţia. Forma primitivă a versului este repetarea aceluiaşi vers. Dar repetiţia poate să ofere variante prin aliteraţie şi asonanţă. O asonanţă regulată la finele versului este o rimă. Apare noţiunea de grupe de versuri, strofe şi antistrofe.

Se va nota întotdeauna instrumentul pe care este cîntată o anume poezie.

Alături de aliterări, de asonanţe, de echilibre de sunete, mai trebuie notate echilibrele semantice. Echilibrele între sunete sînt fundamentale în poezia semitică, de exemplu. În aceasta există cu claritate regula proporţiilor. Efectul poeziei nu este numai psihic, dar este de asemenea moral şi religios. Diferite părţi ale corului grec sînt cîntate în limbi specifice. Modurile sînt fraze muzicale tipice care se înlănţuie urmînd o ordine determinată. Psalmodierea ebraică a Bibliei se compune din treizeci şi două de moduri, această noţiune de mod aplicîndu-se şi poeziei la fel de bine ca şi muzicii.

Toate acestea pot fi explicate cu claritate de rapsozi, poeţi amatori şi profesionişti. Va trebui să studiem poeţii, creatorii. Poemul este revelat în general de spirite. Foarte adesea, limbajul poetic diferă de limbajul

curent. Populațiile arunta din Australia cîntă versuri într-o limbă arhaică sau într-un limbaj diferit de al lor.

Se vor nota licențele poetice: se poate schimba lungimea cuvintelor, intensitatea silabelor, dispariția de silabe sau adăugarea lor și se vor studia formele metrice. Pentru comoditatea anchetei, vom putea împărți poezia în: epică, lirică și dramatică, dar vom găsi în general un amestec constant al tuturor acestor genuri.

Proza – Literatura, așa cum noi o concepem, este una scrisă, dar în societățile pe care le studiază etnografia, literatura este făcută pentru a fi repetată. Or, cu cît repetați mai mult o poveste unui copil, cu atît o gustă mai mult. Pe de altă parte, această literatură are, în general, o semnificație extra-literară. Ea nu este lipsită de sens ca a noastră. Povestirea nu este făcută doar pentru a spori faima autorului sau spre a amuza publicul, ci și pentru a se trage din ca învățăminte. Într-o audiență juridică, aventura păianjenului sau a hienei poate să servească de precedent juridic. Să nu uităm că în Franța romanul este datat o dată cu M-me de Lafayette și nu s-a dezvoltat cu adevărat decît în sec. al XVIII-lea.

Cea mai mare parte a literaturii este versificată. Epopeea este de cele mai multe ori legată de cultul strămoșilor. Un ansamblu de istorisiri legate de o familie va da epopeea: idealul unei familii princiare din kwakiutl este de a pune mîna pe blazonul altei familii princiare, la fel și ciclul arturian și al Cavalerilor Mesei Rotunde.

Interesul literaturii este deci un interes de natură diferită de cel al nostru. Recitalul este întotdeauna jumătate religos, jumătate epic. La indienii *cherokee*, poveștile se spun iarna: «eu v-am vrăjit și noaptea a apărut mai puțin lungă». La populațiile pueblo, miturile se povestesc noaptea, și aceasta pentru a face să meargă stelele! Putem vorbi de literatură și ca de o operă pioasă, făcută pentru a lumina auditoriul.

Din momentul în care se înregistrează efortul de a spune bine ceva, de atunci există efort pentru ca zicerea să fie literară. cînd efortul este urmărit și, în general, adoptat în cercurile literare, se formează un stil. Exact așa cum putem defini stilul pictural sau muzical, putem defini și stilul literar ca fiind ansamblul eforturilor care caracterizează buna vorbire.

În general nu se acordă importanță literaturii orale și nici calităților ei de conservare. Proza este foarte răspîndită. În Australia, ea cuprinde toate poveștile și miturile legate direct de ritual sau de incidentele geografice. Limbajul de etichetă este foarte dezvoltat în America de Nord, iar în Australia sînt utilizate schimbările de voce pentru a vorbi în fața Consiliului.

Se va face studiul resurselor memoriei și a cauzelor literare ale memoriei. În Sudan există povestitori de profesie, la fel ca în Berberia și în Africa de Sud.

Un ansamblu de povestiri formează o specie de roman, un ciclu. Unele povești se grupează în raport cu cîteva cicluri și prezintă o oarecare extindere ce poate fi reprezentată pe hartă. Această repartiție a povestirilor poate să servească ca punct de plecare pentru cercetările istorice.

Povestirea se distinge de mit prin aceea că oamenii nu o iau drept un depozit de adevăruri, așa cum este considerat mitul. A recita un mit este un act religios care se săvîrșește numai în anumite condiții. A spune o poveste este mult mai puțin grav și nu poate să aibă ca scop decît distrarea auditoriului.

Pasajele de poveste în mit și de mituri din povestiri sînt constante: se sacralizează evenimentele mai ridicole și se ironizează evenimentele mai grave. Mult mai simplu este să se facă clasificarea prin cicluri.

Pentru un inventar al literaturii, ne raportăm la povestitorii profesioniști care sînt cunoscuți și, în felul acesta, și ușor de găsit. Clasamentul se va efectua după o ordine oarecare: aventuri de curte, povestiri de război, povestiri de dragoste; povestiri care se spun bărbaților, femeilor sau copiilor. Povestirile de dragoste sînt mai puțin numeroase, povestirile legate de meșteșuguri sînt mai numeroase decît am crede-o. Există povestiri ale adulților pentru copii. Nu vom căuta textul în original, deoarece *el nu există*. Povestitorul improvizează și contribuția sa poate să meargă foarte departe, ca de exemplu în *O Mie și una de Nopți*. Ne vom strădui însă să culegem toate variantele unei teme, adăugînd toate comentariile posibile. O poveste este o istorie ce se compune din mai multe teme. Fiecare dintre acestea trebuie studiată în particular. Partea literară va fi o îmbinare de teme, unele raportate la altele. Deci, va tre-

bui să împărțim povestirea într-o serie de scene care formează o mică dramă cu: introducere, diferite teme, derularea lor și încheiere.

Analiza trăsăturilor specifice permite realizarea istoriei unei teme sau chiar a unei povestiri. Povestea covorului zburător, de exemplu, vine din țara covoarelor, adică din nordul Iranului. De aici s-a răspîndit, pe o parte în Europa, și în Polinezia pînă în America de Nord pe de altă parte. Această poveste o vom regăsi în toate țările care au covoare și rogojini.

Povestirile au o autoritate morală și juridică. Ele servesc de precedent.

Anecdota se deosebește de povestire prin aceea că ea este mai prozaică și mai puțin istorică.

O literatură foarte dificil de notat este cea a sloganurilor. Ea este foarte importantă în întreaga lume neagră, unde devizele joacă un rol important. Fiecare individ, familie își are propria deviză care poate figura pe armele clanului.

Se va face și studiul reprezentărilor figurate ale fiecărei povestiri sau ale fiecărei teme.

Există și o literatură responsabilă cu ceremoniile încifrate, cu eticheta și protocolul: literatura heraldică în Melanezia, confruntarea cu tobe la eschimoși. America indiană acordă o mare importanță etichetei față de zei și bărbați. Eticheta maximă se va găsi în țările castelor (Japonia și Samoa).

Se va face studiul silogismului și al metaforei. Retorica este universală; este făcută din repetiții, aluzii la un mit, la o poveste, la o cutumă tradițională. De pildă, Mahabharata și saga nordică sînt niște culmi ale înțelepciunii umane. Evangheliile prezintă în fiecare pagină aluzii și clișee.

6. FENOMENE ECONOMICE

Dintre toate fenomenele morale, fenomenele economice sînt cele mai angajate în lumea materială. În mod obişnuit, le aşezăm în rîndul fenomenelor materiale, alături de cele tehnice; dar acestea nu sînt numai fenomene materiale, ci şi reprezentări colective care dictează atitudinea membrilor unei societăţi faţă de materie.

Prin definiţie, un fenomen economic este un fenomen social care guvernează un ansamblu de activităţi ce cuprind obiective, mai mult sau mai puţin necesare, şi numite în mod obişnuit bunuri. Latura economică a acestor fapte le distinge de un act pur tehnic: acesta este un serviciu pe care-l plătim, acesta este un bun care îşi schimbă posesorul. De ce clasificăm fenomenele economice ca fiind politice? Deoarece ele sînt generale într-o societate determinată, într-un „polis" determinat, într-un oraş anume şi în opoziţie cu simpla economie. Pînă în secolul al XVI-lea, economia şi economia politică aproape se confundau. Din această perioadă însă, economia s-a opus luxului, iar economia şi luxul au devenit subiecte de studiu.

După Bücher, în lume viaţa economică ar trece prin trei stadii: economie domestică închisă, economie domestică deschisă, economie socială. În fapt, economia domestică închisă, aşa cum a descris-o Bücher, corespunde economiei unei familii individuale. Gospodăria din Evul Mediu este, pentru acest autor, tipul de economie închisă, dar el a uitat că o castelană din Evul Mediu are deja servitoarele şi servitorii care o întreţin. Mai mult, în cazul familiilor nobile, există cheltuiala „nobilă", adică fără calcul. La australieni, găsim un sistem al prestaţiilor totale: idealul pentru un clan australian este să găzduiască un alt clan, căruia să-i ofere totul; maximum de delimitare sau restricţie, într-o parte a anului şi maximum de deschidere, într-o altă parte a anului, iată economia australiană.

Stammler defineşte fenomenul economic ca pe un fenomen de mase ce se nivelează între ele de drept. Dar el nu poate să aibă rezonanţă fără ca societatea să fie în anumite grade prezentă pentru a sancţiona transmiterea.

Pentru Giddings, fenomenele economice rezultă din conflictul fenomenelor juridice şi al celor tehnice. Fără îndoială, el se serveşte de produsele tehnice, dar nu numai de ele.

În fapt, toţi aceşti autori uită fenomenul economic însuşi.

Noi vom subscrie la definiţia lui Simiand, pentru care «fenomenul economic se distinge prin prezenţa unei pieţe în general şi întotdeauna prin noţiunea de valoare». Sînt economice bunurile şi serviciile a căror valoare este fixată de o masă socială determinată. Acolo unde nu există noţiunea de valoare, nu există fenomen economic.

Această definiţie a fenomenului economic prezintă avantajul de a face să dispară noţiunea de nevoie şi utilitate. Fără îndoială, o piaţă este făcută din nevoi şi utilităţile masei comerciante, dar aceste necesităţi nu sînt determinate în sine, deoarece este suficient să trăieşti, chiar dacă trăieşti rău. Ele (necesităţile) sînt determinate de populaţia însăşi, prin gesturile şi prin nevoile sale. Elasticitatea nevoilor umane este asemenea unei logici oarecare care este în imposibilitate de a-şi fixa limitele. Însăşi noţiunea de nevoie este una relativă la un anume statut social şi la o epocă determinată. Dacă se schimbă statutul social, se schimbă şi nevoile. În măsura în care aceste noţiuni de nevoie şi de utilitate funcţionează, ele nu o fac de o manieră raţională, elementară sau intelectuală. Aşa cum le descriem în mod obişnuit, ele funcţionează într-un mod riguros, statistic. Mă refer aici la marea şcoală de economie politică austriacă şi la teoria utilităţii marginale. Utilitatea marginală se defineşte prin starea pieţei şi starea civilizaţiei. În toate cazurile intervine noţiunea de valoare pentru individ. Acestea sînt fenomene de masă.

Pe de altă parte, unele fenomene pe care le socotim ca fiind specific economice, precum diviziunea muncii, nu sînt astfel. Diviziunea muncii nu este un fenomen exclusiv economic, deoarece este un fenomen juridic, adesea metafizic şi religios şi, întotdeauna, moral. Principala diviziune a muncii pe care noi o constatăm în cea mai mare parte din cazuri este cea care împarte sarcinile între sexe şi pe vîrste.

Or, în unele societăţi, numai femeile pot fi cele care practică olăritul; în altele, numai bărbaţii pot fi „ţesători". Nu este nici un raţionalism. În concluzie, chiar dacă este cu adevărat un fenomen economic, organizarea muncii, a lucrului este adesea un fenomen tehnic. Nu poate fi vorba de o diviziune a muncii fără un statut social definit şi fără o atribuire a sarcinilor în societate.

Fenomenele economice se definesc într-o oarecare măsură prin prezenţa noţiunii de valoare, aşa cum fenomenele estetice se semnalează prin prezenţa noţiunii de frumos, iar fenomenele morale prin prezenţa noţiunii de bine moral. Valoarea economică este un caz care trebuie înţeles pleeînd de la filosofia valorilor. La rigoare, se poate vorbi de ierarhia valorilor economice, dar nu putem specula asupra judecăţilor de valoare.

Raţionamentul economic este unul recent: *Homo economicus* exista deja la Aristotel. El datează cu adevărat o dată cu *Fable des Abeilles* a lui Mandeville. Mari lucrări engleze şi olandeze, în particular studiile lui Gresham, aveau să pregătească teoria Mandeville. Categoria economică este o noţiune modernă. Omul modern este tot timpul în piaţă. Tindem spre sfîrşitul definitiv al economiei domestice, închisă datorită bunurilor, factorilor de acumulare a capitalului şi a distribuţiei creditului, prin dezvoltarea producţiei mecanice în masă. Aceasta necesită un capital considerabil, prin reducerea diferitelor forme economice numai la agricultură. Pe de altă parte, gîndim asupra unei scări naţionale şi internaţionale a valorilor. Problema repartiţiei, care se efectua altădată în interiorul clanului şi a familiei, urmează reguli determinate şi este imediat susţinută pe piaţa publică.

Nu se pune problema anteriorităţii proprietăţii în comun faţă de individualism. P. Schmidt citează o cantilenă australiană, conform căreia întreg ciclul australian este individualist. Mama îi cîntă copilului său: «Tu vei fi bogat, tu vei fi puternic, tu vei fi mare, tu vei fi stăpînul». Dar P. Schmidt nu citează în întregime textul care spune: «Tu vei fi bogat, dăruieşte mamei tale, dăruieşte tatălui tău, fraţilor tăi, la toţi» – aceasta este contrar individualismului. În realitate, totul se petrece ca şi cînd fiecare individ, grup social s-ar afla într-o stare de endosmoză şi de exosmoză continuă faţă de toţi ceilalţi.

De fapt, societățile se pot defini prin comunism sau prin individualism, mai exact, prin gradul de individualism și de comunism pe care ele le reprezintă. Întotdeauna există și unul și altul și de aceea trebuie să determinăm dozajul lor.

În cel mai rău caz, putem defini categoria economică din spiritul unei societăți ca fiind ansamblul de valori și de instituții ce cuprind aceste valori recunoscute de societate. În felul acesta, vom spune că proprietatea rurală din jurul Parisului aparține unui regim de economie capitalistă: ea cuprinde mari ferme care necesită o importantă investiție financiară. Ele sînt exploatate de salariați, și nu de proprietari. Însăși tehnica este cea corespunzătoare unei activități industriale, la fel ca și organizarea.

În societățile primitive, economia este dispersată în toate celelalte activități și nu găsim individualitatea societății noastre cumulative. Deci, aceasta se află camuflată în toate raporturile cu alte fenomene pe care trebuie să le studieze fenomenele economice. Pentru a studia economia unei societăți anume, vom analiza succesiv fiecare valoare și fiecare instituție ce cuprinde aceste valori. Într-un mare număr de cazuri, se plătește pentru a dansa un anumit dans. Dansul este o valoare economică căreia va trebui să-i notăm natura și felul în care se face plata...[1]

Folosirea metodei inventarului va întîlni aici obstacole, deoarece indigenii vor fi tentați mereu să traducă valorile în monedă. Prețurile sînt în funcție de monedă. Deci, moneda ar trebui să fie un etalon al valorii și să prezinte o relativă permanență.

În multe regiuni, vom găsi cel puțin ca suvenir monedele indigene: «cauris» sau monedele din fier în Africa; în țările melaneziene, noțiunea de monedă este foarte clară. De altfel, vom găsi aproape peste tot obiecte care au funcția monezilor. Totuși nu există moneda *stricto-sensu*, fenomenul economic fiind apreciat cantitativ; anchetatorul va folosi deci moneda inventarului cifrat. Va intra în fiecare casă și va întreba prețul fiecărui obiect, al fiecărei activități, al fiecărui serviciu. Peste tot unde există instituția pieței, aceasta îi va fi de un mare ajutor în inventarul său. Anchetatorul va nota cu minuțiozitate variațiile valorii pe piață. Se vor urmări: plata bardului, a poetului, a dansatorului. Există deci noțiunea de recompensă și de salariu. Va trebui să mai observe raporturile dintre aceste valori produse și ansamblul tehnicii,

cît şi raporturile cu tehnicile, cu tehnologia, cu amplasamentul industriilor. O anumită industrie nu poate fi amplasată decît într-un anumit loc, dată fiind o anume tehnică: de aici schimburile şi prerogativele.

Vom studia raporturile pieţei cu locurile de întîlnire, drumurile şi căile de transport. Toate acestea pot fi observate cantitativ: numărul de lucruri produse într-un anumit loc de aceşti oameni. Facilităţile de transport (prezenţa unei căi navigabile, de exemplu) condiţionează valoarea comercială a unei ţări.

Vom observa şeptelul, teritoriul de vînătoare şi abundenţa sa; porţiunile cu peşte şi cu grîne. O noţiune foarte importantă este aceea de surplus, de etalare a bogăţiei, a *display* – ului, fapt studiat la trobrianzi de Malinowski. Observaţia se va face zi de zi, notînd anotimpul, sărbătorile, piaţa etc.

O anumită formă de economie constă într-o exploatare fără măsură, curentă în societăţile de tip arhaic. Aici, idealul este de a epuiza solul. Dar distrugerea pădurilor este adesea o obligaţie pentru indigeni, care necunoscînd alt îngrăşămînt decît cenuşa, sînt obligaţi să-şi schimbe periodic terenurile de cultură.

Alte forme de economie sînt internaţionale. Populaţiile arunta cunoşteau un comerţ care mergea de la trib la trib, pînă în golful Carpentarie. Circulaţia cuarţului şi a chihlimbarului datează din paleoliticul superior. Comerţul a depăşit graniţelele de foarte devreme, adesea realizîndu-se pe distanţe lungi. În concluzie, comerţul este la baza schimburilor sau prestaţiilor. De fiecare dată va trebui să se studieze părţile prezente: familie cu familie, generaţie cu generaţie...

Producţia – cine produce? Se face inventarul pe industrie şi pe sezon, pe sexe, vîrstă, clasă, castă, clan, sat, pe grup mare local; pe economie sătească, urbană, interurbană.

Vom împărţi formele de producţie după natura muncii, care se efectuează în comun sau individual. Există momente în care munca nu poate fi decît colectivă: tăierea copacilor necesită prezenţa tuturor muncitorilor. Studiind momentele muncii, vom distinge corvoada şi munca în comun, munca familială şi munca izolată.

Diviziunea muncii este esenţialmente socială; dacă există o diviziune aparentă, ea se traduce sub forme de privilegiu (vînătoarea, privilegiul

nobilimii). Şeful munceşte sau nu? Se urmăreşte şi munca şefului şi cea a sclavului.

Împărţirea în vînători, perscari şi agricultori se efectuează întotdeauna după motive care sînt, înainte de toate, de ordin tehnomorfologic. Întreg ansamblul nouzeelandez se împarte în vînători şi pescari. Divizarea muncii pe meserii presupune uneori o organizare specială a meseriilor. Dulgherii formează o castă în Fiji, fierarii sînt grupaţi peste tot în caste, există specializări pe familii, secretele unei meserii se transmit din tată în fiu, sau de la unchi la nepot. Vrăjitoria este o meserie. Se urmăreşte regimul general al producţiei, regimurile speciale după industriii, clasele economice, castele, sclavia şi şerbia.

Apoi, urmează formele de producţie. Numărul lor mic caracterizează pe cei ce noi îi numim impropriu primitivi.

În general, «primitivul» ştie să fabrice un număr mare de obiecte pentru uzul său personal. Artizanatul şi capitalul financiar vor fi observate în funcţie de formele de proprietate. Acestea sînt fenomene esenţialmente juridice. Problema manufacturii se va pune doar în cîteva situaţii.

Se vor urmări producţia privată şi producţia publică. Problema proprietăţii şi a folosinţei clarifică proprietatea.

Începutul formelor superioare de industrie sînt, cu siguranţă, prezente în Sudan, la fel în Indochina, la populaţia *moï*. Influenţele musulmane, europene, chineze, au putut să joace aici un rol important. De exemplu, transformarea Senegalului prin cultivarea arahidelor.

Repartiţia şi consumul – Nimic nu este mai greşit decît noţiunea de troc. Întreaga speculaţie a lui Adam Smith pleacă de la o eroare a lui Cook în ce-i priveşte pe polinezieni care, la început, arătau şi propuneau europenilor un schimb nu de obiecte, ci de cadouri. Noţiunea de troc este născocită, în sec. al XVII-lea şi al XIX-lea, de utilitarismul nostru.

Iniţial, era vorba de un sistem pe care l-aş numi al prestaţiilor totale. Cînd un kurnai australian se află în aceeaşi tabără cu socrii săi, el nu are dreptul să mănînce nici o bucată din vînatul pe care-l aduce. Socrii săi iau totul, dreptul lor este absolut. Reciprocitatea este totală, aceasta este ceea ce noi numim comunism, dar practicat între indivizi. La origine, *commerciun* evoluează alături de *connubium*, căsătoria decurgînd din

comerț și invers. Darul obligatoriu, ceea ce numim darul legal, este în realitate un comunism cu bază individuală, socială și familială. Eroarea fundamentală constă în a opune comunismul și individualismul.

Pe de altă parte, aceste schimburi se fac urmînd căi diferite de cele ale noastre; valoarea obiectului variază pe parcursul schimbului. Aceasta nu s-ar putea traduce prin noțiunea de interes. Populațiile kwakiutl din America au drept monedă plăcuțe de aramă care se schimbă în decursul marilor ceremonii pe care ei le numesc *potlatch*. Valoarea acestui metal depinde de numărul de *patlatch-uri* în care el a figurat, căci metalul este inseparabil de ceremonia căreia, într-o anumită măsură îi este încorporat. Observăm fapte asemănătoare la trabiandzi, unde comerțul nobil, *kula*, coexistă alături de un comerț vulgar, unde se schimbă produse de valori egale. În *kula*, pe măsură ce talismanele unui clan își schimbă posesorul, ele își măresc valoarea, deoarece valoarea rămîne atașată familiei. Cîteva aspecte ale acestei stări de spirit se regăsesc în concepția noastră referitoare la bijuteriile coroanei. Aceasta este o economie a reparațiilor inegale pe care am căutat să o descriu în eseul despre dar[1] Această lucrare face referire asupra valorii religioase și morale a obiectelor transmise. Ceea ce ne interesează pe noi aici este ansamblul de sisteme de daruri, ansamblul de sisteme de potlatch.

Forma primitivă a tuturor acestor schimburi necesare, nu voluntare și nici pur economice, este ceea ce eu numesc forma prestațiilor totale. În societățile noastre occidentale, contractul este determinat cu rigurozitate de obiect, de dată și de execuția contractului: cumpăr o pîine, și raporturile mele cu vînzătorul încep și se termină acolo. Dimpotrivă, în toate societățile fără piață schimbul se face între oameni legați într-o manieră mai mult sau mai puțin permanentă, uneori absolută și totală; prestațiile față de socri, de exemplu.

Prestația totală este în general de valoare egală: „*A*" dă totul lui „*B*", care dă totul lui „*C*"; eu dau totul socrilor mei, iar ginerele îmi datorează totul mie. Regula aceasta este comparabilă cu economia cazărmii, unde soldatul este întreținut cu totul, însă el nu-și mai

---

[1] Mauss (M), *Essai sur le Don, forme archïque de l'échange*, „Année sociologique" 1923-1924.

aparține. Este ceea ce numim comunismul primitiv; expresia este inexactă, deoarece această economie comportă o reciprocitate totală. În întreg ansamblul melanezian, bărbatul care vrea o barcă îi obligă pe soții surorilor sale să i-o construiască; însă el face o barcă fraților soției sale dîndu-le totul în prezența ei.

Moravurile societății noastre nu admit reciprocitatea totală decît în cadrul căsătoriei, între soți.

În general, lucrurile sînt egale: dreptul socrului, dreptul fratelui, dreptul asupra tuturor bunurilor, dreptul asupra unei părți. La limită, sistemul de reciprocitate va corespunde exact cu ceea ce numim comunism, ansamblul pozițiilor individuale constituind sistemul reciprocităților totale.

Forma acestor schimburi presupune întotdeauna prestațiile voluntare: obligatorii, dar voluntare. Acestea sînt concepute sub formă de cadou, nu sub formă de troc și nici de plată; și, totuși, acestea sînt ca o plată. Muncitorul care vine să plivească sau să bată grînele trebuie să fie hrănit întreaga perioadă în care lucrează. În aceste societăți, munca în comun este simultan necesară, obligatorie și, totuși, voluntară. Nu există nici un mijloc de constrîngere, individul fiind liber.

Aceste instituții sînt foarte puternice în toată lumea neagră. Întreaga viață economică a unui thonga din Africa de Sud este dominată de plătirea dotei, *lobla*. Prestațiile sînt egale, complete, reciproce, dar nu totdeauna între aceiași indivizi. Este ceea ce numim reciprocitate alternativă: eu pot face pentru copiii mei ceea ce ei nu pot face pentru mine. Un vechi proverb francez spune că «un tată poate hrăni zece copii, dar zece copii nu pot hrăni un tată»; totuși, eu datorez copiilor mei ceea ce tatăl meu mi-a dat. Nu este necesar ca aceeași persoană să dea și să primească, cu condiția ca cercul final să fie complet. Aceasta este o reciprocitate alternativă și indirectă pe care civilizațiile noastre mai merg încă. Într-o societate determinată, totalul averilor este în mod necesar egal cu totalul debitelor.

În plus de această egalitate relativă și de prestațiile totale, aceste societăți cunosc și alte prestații ale valorilor agonistice, ale rivalităților: sînt bogat și trebuie să cheltuiască mai mult; mă invitați să cinez și mă primiți cum puteți mai bine; eu sînt obligat să vă ofer o cină chiar mai

somptuoasă. Prestațiile totale inegale, sau *potlatch*-ul, cum se numește instituția în nord-vestul Americii, corespund unui sistem de rivalități între oameni aflați în relații de reciprocitate. Acest maximum firesc de reciprocitate indirectă poate să meargă foarte departe, pînă la distrugerea bogățiilor. Reciprocitatea se bazează pe distrugerea valorilor: de exemplu, în cursul unei ceremonii funerare cheltuiala este făcută nu numai pentru ca mortul să poată lua cu sine aceste valori în altă lume, ci și pentru a manifesta bogăția grupului său. Noțiunea de etalare a bogățiilor atinge apogeul de pildă în reuniunile țiganilor, care ard bancnote de mii de franci, ostentativ.

Distrugerea bogățiilor nu semnifică aici fenomene antieconomice. Cheltuirea pură nu este un fenomen antieconomic, ci este pur și simplu contrariul economici private. Idealul unui șef kwakiutl este să rămînă ruinat după *potlatch*–ul său; el este, de altfel, sigur că va primi dublu. Trebuie deci studiate toate aceste schimburi de valori inegale, deoarece inegalitatea mai este încă un fenomen economic.

Aceste fenomene ating proporții considerabile, pînă la a cunoaște forme de piață: ele ajung la circuite complete. Fr. Boas a asistat la potlatch-urile kwakiutl unde s-au făcut cheltuieli de douăzeci de mii de dolari.

Apoi, urmează piața. Începuturile ei reprezintă un fenomen important. Unele societăți o ignoră (de exemplu, celții) considerînd-o drept o instituție inferioară. Dar aproape peste tot regăsim cîteva elemente comune. Negrii sînt oameni care merg la piață în trei, patru, sau șapte zile din săptămînă. De fiecare dată cînd există o piață, se vor studia localitățile unde se ține – ea este adesea ambulantă –, dreptul pieței, tihna pieței, riturile și permanența ei. Cine o frecventează? Cum se vinde, cum se contractează, care sînt garanțiile? Piața este în oraș, sau în afara lui? Prețurile sînt fixate înainte? Totul este funcție de noțiunea prețului corect. Prețurile pot să fie fixe și valoarea monezii să se altereze.

Într-un mare număr de cazuri, comerțul internațional se efectuează între societăți aparținînd de diferite niveluri de civilizație. De exemplu, populația malais face comerț cu alte triburi indoneziene. Comerțul tăcut are adesea ca motivație neîncrederea uneia dintre părți, care, fiind mai slabă, refuză străinilor accesul pe teritoriul său.

Unele triburi sînt compuse aproape exclusiv din negustori: haoussa, dioula din Africa occidentală care adesea fac negoț pe distanțe mari. Aceste triburi de negustori au servit deseori dinastiilor militare sedentare: de exemplu, haoussa în Tchad, grecii în Cirenaic.

Comerțul internațional poate să se facă pe distanțe foarte lungi (în Australia, comerțul se face în general prin intermediul femeilor). Formele primitive ale comerțului sînt puternic impregnate de elementele magice: schimbul de obiecte prețioase, de mărfuri rare.

Moneda – Ajustarea a două regimuri economice, al producției și cel al consumului, se face prin noțiunea de valoare. Cînd nu există o simplă ajustare juridică, ca în cazul prestațiilor totale, valoarea este măsurată de monedă.

Moneda este un fenomen mai frecvent decît l-am crede. Chiar în Australia, cîteva cristale, socotite extrem de prețioase, pot să servească, întrun anumit sens, măsurării valorilor. Trebuie deci să se studieze toate aceste forme incipiente ale monedei, care corespund în general materiilor prime sau obiectelor prețioase: cuarț, chihlimbar, nefrită. Locuitorii din Atakpam pînă la Tago cunoşteau un zeu al schimbului.

De îndată ce există moneda, există efectiv şi schimbul, intervine deci un element dinamic şi psihologic. Relațiile sociale sînt prin definiție întotdeauna dinamice. Ele nu sînt statice decît prin convenție. Faptul că ele aduc laolaltă oameni de apartenențe, sexe şi vîrste diferite, le face să dea naştere unui anume dinamism.

Moneda există în toată America de Nord: la irochezi, *wampum* este un obiect din perle care se împrumută, şi care trebuie întors cu un şirag în plus, deoarece simplul schimb îi creşte valoarea. Eschimoșii, Melanezia şi o parte din Polinezia cunosc moneda în timp ce populația maori practică cultul jadului.

Moneda se poate prezenta sub forme extrem de diverse: pietre prețioase, bucăți de piatră şlefuită, bucăți de piele de căprioară, monedă de hîrtie ca în China Unele ornamente de pene foarte rare pot servi ca monedă, toate cristalele, pietrele prețioase răspîndite în întreaga Africă și care vin din Oceanul Indian; în fine, toate felurile de metal.

Elliot Smith și Perri au crezut că pot să demonstreze că toată civilizația megalitică era o civilizație a căutătorilor de aur. Alama sub formă

de fir, plăci, brățări și fierul sub formă de cuțite, lănci, cazmale sînt foarte răspîndite în toată Africa. Unele rogojini la Samoa, de exemplu, servesc drept monedă. Foarte adesea, aceste rogojini sînt blazonate, ele fiind adunate precum titlurile unei societăți pe acțiuni. În nord-vestul american, unitatea de schimb (moneda) este o pătură. Chiar în prezent, statul federal plătește în pături despăgubiri pentru indienii expropriați.

Una dintre monezile cele mai curioase este cea de sare, eminamente fungibilă: placa de sare se regăsește în Africa, începînd cu Guineea pînă la Abisinia și valea Nilului. Mai există moneda de tabac, alcool și vin de palmier și cea de bere, precum și moneda socotită în capete de animale.

Începînd cu momentul în care există o scară juridică de prețuri, există și un sistem de monede care formează o singură monedă. Prețul just este prețul determinat statistic. Noi nu-l putem deduce, orice ar fi. Această ierarhie a prețurilor constituie ceva fix în mijlocul lucrurilor în schimbare.

În fine, începînd din momentul în care au intervenit națiunile europene, apare problema *clash*-ului economic, problema aculturalizării sau a colonizării.

7. FENOMENELE JURIDICE

În etnologie, noi înțelegem prin drept ceea ce anglosaxonii numesc *social anthropology*, adică, de fapt, sociologia noastră juridică și morală.

Rolul moralei crește pe măsură ce societatea se laicizează. În societatea noastră, morala joacă un rol mai important decît dreptul. Dreptul domnește la noi în mod inconștient pentru a fi conștientizat în momentele de conflict (de exemplu, contractul de căsătorie). În societățile primitive, observăm contrariul: individul se află într-o stare continuă de prestație și contraprestație. Aici, cutuma se întinde pînă la cele mai mici acte ale vieții familiale. O anumită atitudine, aflată constant în interiorul moralei este caracteristică acestor oameni care nu sînt doar cum i-a făcut natura, așa cum și-au imaginat primii europeni pe polinezieni, în special.

În societățile studiate de etnografie, toate fenomenele juridice sînt fenomene morale, fără excepție, ceea ce nu înseamnă că toate fenomenele morale sînt în mod obligatoriu juridice.

Pe de altă parte, a separa fenomenele de drept de fenomenele religioase și de cele economice conduce la o absurditate.

Prin organizare socială înțelegem, în general, organizarea politică, dar aceasta nu formează decît una din părțile dreptului, și nu cea mai profundă. Dreptul cuprinde un ansamblu de cutume și legi. El constituie armătura unei societăți; este « evoluția unui popor » (Portalis); ceea ce definește un grup de oameni nu este nici religia sa, nici tehnica, nimic altceva decît dreptul său. Toate celelalte fenomene sînt extensibile dincolo de limitele societății. Însă ceea ce noi definim nu este extensibil dincolo de frontierele noastre. Deci, fenomenul de drept este un fenomen specific unei societăți. Fără îndoială, la fel ca și alte elemente de civilizație, aceste fenomene au călătorit, dar într-o manieră diferită, adică în salturi.

Dreptul se mai caracterizează încă prin caracterul său de intimitate şi de comunitate larg simţită: nu există garanţie în imperiul roman decît pentru *civis romanus*; ceilalţi oameni nu fac decît obiectul unui drept al oamenilor, adică depind de indulgenţa imperatorului.

În general, dreptul îmbracă un accentuat caracter religios. Termenul de «responsabilitate» nu datează în vocabularul juridic francez decît de la Revoluţie. Înainte, acesta nu exista decît în teologie, unde termenii de incriminare şi inculpare se confundau.

Diferite părţi ale dreptului pot fi mai mult sau mai puţin sacre: Roma cunoaşte dreptul Pontifilor, iar învăţarea dreptului la maori se face în secret. Esenţialmente public, dreptul rămîne, totuşi, în unele aspecte ale lui, foarte intim. Veritabilii legişti posedă secretele dreptului.

Împărţirea în fenomene juridice şi fenomene economice prezintă adesea o mare dificultate: cum să distingi într-o activitate ceea ce este juridic şi ceea ce este economic? În Melanezia, bărbatul care vrea o barcă nouă se adresează cumnaţilor săi, care trebuie să-i facă acest cadou: aici vorbim despre un regim economic, dar care cuprinde fapte de drept.

Pretutindeni ginerele este constrîns la tot felul de servicii economice faţă de soacra sa. De fapt, fenomenul economic este, în general, un fenomen de drept. Pentru fenomenul economic, diferenţa rezidă în prezenţa noţiunii de valoare, iar pentru fenomenul juridic al noţiunii de bine moral.

Fenomenele juridice nu se disting de cele morale şi religioase, prin caracterul lor obligatoriu am putea distinge fenomenele juridice şi morale de cele religioase. Iniţierea este în acelaşi timp un eveniment juridic şi unul religios. Ea are ca scop modelarea unui tînăr din punct de vedere material, moral şi religios, pentru a-i da, eventual, acces la femei şi bunuri. Fondul obligaţiilor este cel prin care se va putea distinge între drept şi religie. Într-un caz, ne folosim de lucrurile sacre şi nu doar de individ, şi în celălalt caz, ne folosim de lucrurile sociale, morale şi juridice. Sancţiunea însăşi este cunoscută ca un drept, o datorie: vendeta este o obligaţie morală pentru că avem obligaţia morală de a pedepsi.

Această noţiune de drept şi datorie este precisă în practicile indigenilor conţinînd toate noţiunile de bine şi de rău, noţiuni care permit

recunoaşterea fenomenului de drept: «Dreptul este ceea ce spun oamenii de bine» (Manou). Noţiunea de bine şi de rău se aplică raporturilor individului cu semenii. Fără această artă a vieţii morale, viaţa în comun este imposibilă, pentru că ea se serveşte de viaţa de grup sau subgrup: clanuri, familii, sexe, clase etc...

Cum distingem însă drepul de morală în societăţile care ne interesează? Ansamblul ideilor morale şi juridice corespunde sistemului de aşteptări colective. Dreptul este un mijloc de a organiza sistemul aşteptărilor colective, de a face respectaţi indivizii, valorile lor, grupurile şi ierarhia lor. Fenomenele juridice sînt fenomene morale organizate. La fel sînt încă şi în dreptul nostru: responsabilitatea civilă şi responsabilitatea morală penală sînt strict determinate. Formula: „nimeni nu este în afara legii" corespunde acestui sistem de aşteptări colective. În fond, cînd ignorăm dreptul este atunci cînd nu avem dreptate. În orice cutumă şi morală, există o conştiinţă şi o cunoaştere latentă. Mai mult chiar, aceasta există în orice sistem de drept, deoarece nu totul poate fi exprimat. De aici şi superioritatea drepturilor cutumiare asupra celor scrise: un caz poate crea un precedent. Or, noţiunea de precedent şi de uzanţă este fundamentală în drept.

Nu cunoaştem prezenţa moralei şi religiei decît sub forma prezenţei noţiunii de obligaţie morală şi, în secundar, sub forma prezenţei infracţiunii şi noţiunii de sancţiune. Putem vorbi de o obligaţie morală atunci cînd există sancţiune morală şi o sancţiune difuză şi putem vorbi de o obligaţie juridică atunci cînd există o definiţie precisă a îndatoririlor şi a pedepsei. La fel ca în morală, în drept există întotdeauna moralitate, obligaţie morală; obligaţia este mai fermă şi „mai juridică" în cazul dreptului.

Avem şi un alt mijloc de a distinge fenomenul de drept şi de morală: toate legile sînt socotite bune prin definiţie. Pe de altă parte, adaptarea legilor la viaţa socială este bună şi necesară. Tot ceea ce este conform este şi bun, şi tot ceea ce este antagonic conformismului este rău. Vom întîlni deci fenomenul moral şi juridic în prezenţa noţiunii de bine şi de rău. El este, în prealabil, definit şi sancţionabil întotdeauna. Răul nu există dacă nici conştiinţa noastră şi nici a celorlalţi nu gîndeşte că este rău. Încă o dată va trebui să ne raportăm la aprecierile

indigenilor şi să uităm judecăţile noastre occidentale: ceea ce indigenii spun că este moral, este moral, iar ceea ce ei spun că este bine, e bine; ceea ce spun că este drept, este drept.

Observatorul se va găsi în prezenţa unui drept complet diferit de al nostru. O primă dificultate care rezultă din caracterul cutumiar al dreptului poate fi depăşită prin practica veche a dreptului francez sau englez.

Cu toate acestea, unele drepturi au fost scrise foarte demult. Cel mai vechi este codul lui Hammurabi, compus la începutul celui de-al doilea mileniu. Fără îndoială, legile lui Manou erau redactate atunci cînd atenienii nu aveau încă decît cîteva Table şi cînd Roma nu poseda nici un cod sistematic.

Dreptul cutumiar nu se opune cu necesitate unui drept scris. În orice drept, există întotdeauna un drept cutumiar. În Franţa, capitole enorme de drept nu sînt altceva decît drept cutumiar şi este o simplă ficţiune să pretindem distrugerea unui lucru raţional construit.

Cutumele se exprimă exact ca sentinţele noastre de drept. Modelul cutumiar al Indiilor neerlandeze este „Adatul” În Africa occidentală redactarea cutumelor este în curs.

Deşi nu este scris, dreptul cutumiar nu presupune mai puţin efort în formulare. El se regăseşte într-un ansamblu de proverbe, ziceri de drept, formule de etichetă , adesea în versuri, de exemplu în morala unei fabule, sau într-un mit.

Mahabharatha şi Ramayana în întregime, marile epopei ale Indiei sînt şi cărţi de drept: le putem cita într-un curs de drept. Va trebui, deci, să căutăm dreptul peste tot.

În unele cazuri dreptul se poate practica oral. S-au publicat sentinţele primului rege din Tahiti. Aşadar, n-ar trebui să se creadă că mijloacele orale şi cutumiare nu pot conduce către un drept sever şi riguros articulat.

Jurişti vom găsi peste tot: crainici şi avocaţi la curent cu dificultăţile tuturor în legătură cu proprietăţile locului şi la curent cu genealogiile. Dreptul va putea fi observat în scenele de pălăvrăgeală şi discurs la care asistă tot satul, toată societatea şi unde zicerile de drept dobîndesc o mare importanţă. Uneori administrarea dreptului se face în interiorul societăţilor secrete, dar pronunţarea sentinţei este publică.

Există oameni cunoscători ai dreptului, juriști și genealogi, pe care-i putem observa discutînd despre drept și dînd sentințe. Pe de altă parte, sentințele sînt pronunțate public, chiar dacă deciziile au fost luate în secret. Există deci un mijloc de măsurare al dreptului: sentimentele poporului. În aceste condiții, dreptul cutumiar funcționează normal, cu o conștiință perfectă, chiar dacă are o formulare relativ imperfectă, căci nu a fost căutată intenționat.

Cutuma prezintă întotdeauna un caracter oarecum difuz. Nu are o cunoștință de sine decît în legătură cu un caz precis. Dreptul are deci un caracter difuz în timp și spațiu. Înainte de toate, observatorul va trebui să înregistreze reacțiile masei. Plecînd de la aceste reacții, va găsi foarte ușor elemente de drept criminal.

Dreptul cutumiar mai are și un alt caracter: el nu este numai public, ci și privat. Distincția dintre dreptul public și dreptul privat, pe care o observăm în codurile noastre, este una recentă. Răzbunarea privată era admisă. Războiul privat era admis în Evul Mediu de la nobil la nobil, deoarece între doi seniori de același rang relațiile se stabileau ca între două state. Există deci un amestec constant între dreptul public și dreptul privat, între dreptul neformulat și cel formulat. Singurele drepturi cu adevărat absente sînt cele internaționale. Totuși, amestecul dintre privat și public, a sancțiunilor morale și a celor juridice este normal.

Ar mai fi multe de spus despre dificultatea studiilor juridice. Un mare număr din clasificările noastre nu ne pot fi de nici un folos. Legislația nu este numai cutumiară, dreptul nu apare numai în momente determinate, nu se distribuie într-un anumit mod, ci el are și alte raporturi cu morala și alte funcții decît cele pe care le cunoaștem. Raporturile pe care noi le judecăm ca fiind private sînt publice și invers; fenomenele morale pentru noi sînt juridice în altă parte și invers; de pildă, raporturile dintre părinți și copii.

O altă dificultate va veni din pluralitatea drepturilor: fiecare clan își are propriul drept, fiecare trib, într-o societate compusă din mai multe triburi, își are dreptul său. Dreptul bărbaților nu este același cu dreptul femeilor. În fine, este o inegalitate completă ținînd cont de proprietari și o varietate de drept care are în atenție obiectul posesiunii. Cunoaștem cîteva exemple de acest fel înainte de Revoluție. Poate

exista o inegalitate în funcție de pozițiile sociale, o inegalitate totală în funcție de vîrstă și o varietate de inegalitate după lucrurile însușite. Casa este socotiă, în general, o proprietate mobiliară, și nu imobiliară. Deci putem vorbi de pluralitatea și varietatea drepturilor, *acceptio personale, acceptio rei, acceptio conditionis.*

Dreptul va mai putea varia în timp sub influența fenomenelor exterioare, precum cel marcat de apariția monedei. Dreptul cutumiar este riguros, fixat, imobil, dar aceasta este o funcție generală a tuturor drepturilor, adică și a celui cutumiar. În fapt, dreptul cutumiar a suferit schimbări care au sfîrșit prin a fi înregistrate în cod. Este vorba aici de o adaptare destul de lentă la condițiile sociale. Aceasta este o problemă fundamentală a civilizației și colonizării.

Metode de observație

Prima metodă folosită va fi cea a studiului *de caz.* Observatorul va face inventarul statistic al tuturor cazurilor judecate. El nu va face altceva decît să aplice metoda notînd fiecare afirmație de drept invocată în funcție de caz. Este necesar să se noteze toate cazurile posibile, deoarece dreptul se aplică întotdeauna global. Un jurist trebuie să cunoască tot dreptul.

Metoda biografică va fi de mare utilitate. Ea va face pe individ să enumere toate proprietățile pe care le-a avut, modul lor de achiziție, dezmembrarea lor, cele pe care le-a dat fiilor săi cu ocazia căsătoriei fiecăruia dintre ei etc... Această metodă o va recupera pe precedenta, unde nu au apărut cazurile litigioase. Există cazuri nelitigioase care se plasează însă tot în sfera dreptului.

În fine, de fiecare dată cînd este posibil, vom recurge la *observația directă* a dreptului. Aici, modalitatea de întîlnire a juriștilor este aproape întotdeauna publică: șeful face justiție, înconjurat de curtea sa și asistat de crainici.

În acest caz, legiștii profesioniști și, în special, crainicii vor fi de un mare ajutor. Ghicitorii și aducătorii de probe judecătorești pot fi interogați cu succes. Mai există cercuri de înalți demnitari, bătrînii societăților de bărbați sau ai societăților secrete. Va fi ideal să găsim un legist indigen

obişnuit cu interpretările noastre şi, totuşi, capabil să-şi interpreteze propriul drept. În aceste cazuri, legistul este adesea şi legislator, deoarece între cei care spun legea şi cei care o aplică nu există nici o diferenţă, diferenţă care chiar şi pentru noi rămîne la nivel teoretic.

Cu puţină şansă, vom putea obţine recitarea acelui ansamblu de formule, zicători, proverbe care sînt capitale. Există în unele cazuri veritabile coduri indigene, de pildă în Madagascar; toţi berberii au „kanoum-ul" ca un fel de convenţie legislativă scrisă. Vor mai trebui ascultate toate miturile, poveştile, toate epopeile. În vîrtejul aventurilor eroilor, vom descifra elemente de drept.

Cea mai mare dificultate va consta în depistarea dreptului relativ pur, pentru că în general vom avea de a face cu societăţi compozite, unde segmentarea societăţii constă în aceea că unele părţi sînt independente de altele. O societate se compune din ea însăşi, din subgrupuri şi din indivizi.

Planul nostru pentru studiul fenomenelor juridice se va derula după cum urmează:

Organizarea politică şi socială, statul.

Organizarea domestică, politico-familială sau politico-domestică: clanuri, mari familii; căsătoria.

Dreptul de proprietate.

Dreptul contractual.

Dreptul penal şi procedura.

Organizarea socială şi politică

O societate, cum am văzut-o mai sus, corespunde unui grup de oameni determinaţi care trăiesc în general pe un anume teren şi în jurul unei anumite legislaţii. Societatea politică se defineşte o dată pentru totdeauna prin numărul de « noi ». Există « noi » şi ceilalţi.

Astfel, apare noţiunea de subgrup. Organizarea politică şi socială coordonează subgrupurile şi indivizii, ca şi în zilele noastre. O primă dificultate constă în a o defini: vom evita cuvîntul popor sau populaţie.

Este preferabil «trib», pentru că tribul se defineşte prin apărarea oamenilor săi, printr-un fapt de drept internaţional privat: sîntem cu toţii solidari cu ultimului francez care se află în străinătate.

Vom constata în multe cazuri existenţa unor societăţi compozite. Într-o societate compozită, există întotdeauna un element inferior. Este ceea ce numim minorităţi naţionale.

O altă dificultate pe care o vom întîmpina este aceea a numelui, a denumirilor, a noţiunii de federaţie. În Atena erau alte trei Atene: un oraş ionian, unul trac şi unul pelasg. La fel şi Roma: cuprindea elemente greceşti, latine, etrusce.

Va trebui deci să alcătuim istoria diferitelor triburi care compun societatea şi a căror origine poate să difere. Divinii pelasgi au venit în Atena înaintea tracilor şi înaintea ionienilor. Va trebui refăcută şi istoria clanurilor şi a familiei regale.

Odată izolate elementele societăţii, vom putea studia succesiv fiecare element în parte. Numărătoarea nu se va opri aici. Un trib cuprinde mai multe clanuri, fiecare clan cuprinde mai multe subclanuri, fratrii. Astfel, vor apărea diferite forme de organizare politică care coordonează totul, societăţile de bărbaţi, de militari, cele secrete, castele şi corporaţiile. Tabloul trebuie să fie construit într-o manieră istorică, sprijinit, dacă este posibil, de documente statistice şi cartografice.

Forme primare de organizare socială.
Monarhia. Şefia. Democraţia

Organizarea politică corespunde în general fie unei monarhii, fie unei democraţii. Pe de o parte, regele nu este niciodată atotputernic şi este supus unui anumit control, iar acesta n-ar fi decît controlul strămoşilor, al părinţilor săi apropiaţi. Pe de altă parte, puterea democratică oferă o anume concentrare care face ca regatele să fie instabile, pe cît sînt democraţiile de stabile. Adesea există mai multe familii regale pentru acelaşi tron; de exemplu, în Tahiti.

Monarhia

Cercetarea monarhiei va debuta prin studiul detaliat al familiei regelui. Familia regală nu are obligatoriu aceeași constituție juridică precum alte grupuri domestice. În multe societăți, incesul este frecvent între rege și regină, regele făcîndu-și soție pe sora sa pentru a păstra puritatea sîngelui. Regele și regina sînt la baza tuturor lucrurilor. La origine, este modelul incestului între Pămînt și Cer, lucru care trebuie perpetuat. Deci este necesar studiul genealogic al familiei regale și istoria detaliată a fiecărui rege.

În interiorul familiei sau clanului regele se alege întotdeauna. Nu se pune problema că doar primul născut are dreptul la titlu și nici aceea prin care doar o anumită linie ereditară ar avea întîietate.

Activitatea regală este adesea împărțită între doi sau mai mulți indivizi: rege al zilei și rege al nopții, regele focului și rege al apei, rege al războiului și rege al păcii. La populația hova, primul ministru era, de regulă, soțul reginei.

Un studiu al *figurii regelui* va cuprinde numele strămoșilor săi, totemul său (de exemplu, în toată lumea neagră, pantera), însemnele sale regale, protectorul, inclusiv protecția sa secretă. Vom avea în atenție eticheta și tabu-urile; traiul în singurătate al regelui marchează natura sa divină. Vom nota în ce constă hrana sa, credințele care privesc cuvintele sale și sufletul; cutumele ce constau în trimiterea sa la moarte, eventual (dacă este slab sau ghinionist, dacă este prea bătrîn...); interregnul, cultul strămoșilor regali etc.

Vom nota care sînt *drepturile regelui* asupra familiei sale și asupra miniștrilor, dacă trimișii săi poartă un însemn, ca simbol mesajului lor; dreptul regelui asupra lor de viață și de moarte: are el drept asupra vieții și a morții?; drepturi fiscale. Rolul regelui în dreptul penal și în dreptul civil: jurămîntul regelui, ordaliile unde se invocă regele. Locul regelui în dreptul internațional, în materie de război și pace, de exemplu. Dreptul regelui în ce privește dreptul privat constă în prestațiile pe care le primește și prestațiile pe care el le datorează. În calitate de trezorier al tribului, al clanului și al națiunii, regele este constrîns la unele obligații precise. De exemplu, *drepturile asupra regelui* pot fi exersate

cu ocazia potlatch-ului. El poate să ofere prestații medicale și magice (regele Franței vindecă scrofuloza). Responsabilitatea regelui poate să meargă pînă la trimitarea sa la moarte, în caz de existență prelungită a unei recolte slabe, sau în caz de decrepitudine care corespunde, în unele credințe, unei vlăguiri sau șubreziri a țării. Așa se întîmplă în toată lumea neagră.

Organizarea curții este adesea foarte precisă și poate da, în unele cazuri, o imagine fidelă asupra organizării statului, ca și cum s-ar urmări o schemă pe o hartă. Vom studia drepturile, îndatoririle și privilegiile fiecăruia. Care sînt funcțiile creditare? Fiecăreia în parte i se va face studiul istoric detaliat: prinți, miniștri, preoți, inferiori, crainici, poeți, sclavi, bărbați și femei, gărzi. Fiecare membru al familiei regale va fi obiectul unei anchete detaliate. Se va cerceta cronica fiecărui rege.

Vom mai face inventarul tezaurului regelui, al trupelor și vînătorilor săi. Curtea se va studia mai ușor cu ocazia unei deplasări generale, cînd va apare locul și rolul fiecăruia. Eticheta va explica toată organizarea pe care o simbolizează.

Șefia

Intre monarhie și democrație, ca forme extreme ale oricărei organizări politice, vom găsi pretutindeni șefi. Șefii aparțin sau nu familiei regale, dar în raport cu semenii lor ei sînt aproape în aceeași situație cu regii. Dacă șeful comandă, aceasta se datorează unei calități intrinseci. La populația basileo, veritabilii șefi sînt numiți Hovas, ceea ce nu vrea să însemne că ei vin cu toții din Imerina și că sînt preoți. Tribul însă nu poate să se lipsească de preoți pentru că Zeul este șeful.

Ideile noastre asupra nobleței sînt foarte vagi. Nu există populație perfect democratică. În vechea Germanie, noblețea era conform legilor; ea exista chiar și în Islanda care ar fi modelul de democrație chiar și în cantoanele elvețiene. La celți, la fel ca și în clanurile scoțiene, șeful este un eponim: el este în același timp șef militar, șef civil, șef de familie, șef de clan și incarnează strămoșii. Nobilii formează ierarhia imperială.

Pretutindeni există deci o confuzie între noblețe și administrație, între noblețe și rasă. Se pune aici o mare întrebare asupra titlului administrativ și al celui funciar. Un lord de justiție englez este lord prin funcția sa, dar funcția și noblețea nu sînt transmisibile copiilor săi. Alteori, pierderea posesiunii nobiliare antrena pierderea titlului: ducele de Bordeaux era duce la Bordeaux. Un titlu funciar, din contra, este dobîndit prin naștere: ducele de Norfolk este conte mareșal al curții.

Noblețea evoluează constant între un minim și un maxim. Diferența între un mic nobil breton și un țăran înstărit este foarte slabă și constă în conacul celui dintîi.

Toate întrebările ce privesc feudalitatea se pun aici: unele ierarhii sînt în întregime de ordin regal, precum cele din Dahomey. Nobilii sînt delegați de prinț. Aceasta este șefia administrativă și, de asemenea, originea unei părți a nobilimii noastre, în special a tuturor magistraților. Alături de șefii administrativi, există șefi militari: regele războiului nu este întotdeauna rege în timp de pace.

Vom studia toate prestațiile care dau dreptul la un anumit titlu de noblețe, adică toate obligațiile ce decurg din calitatea de nobil. El este un purtător de coroană.

Democrația

Foarte rar au existat monarhii care să nu aibă nici o doză de democrație. La fel de rar se găsește o democrație pură. Șefii își exersează autoritatea printr-un discurs în fața maselor. La germani ca și la celți, o legendă arată că ei nu avuseseră niciodată decît democrații. Eroare absolută, peste tot există nobili. În întreaga lume indo-europeană nu a existat o democrație absolută.

Democrația nu este, în general, făcută de un stat, ea este făcută de o mare parte din segmentele statului, segmente bazate pe clanuri sau triburi. Totuși, în fiecare din aceste segmente există familii nobile sau funcții nobile de anumite grade. Pretutindeni găsim cel puțin societatea bărbaților și, în interiorul acesteia, societatea bătrînilor.

Existența democrațiilor pure este un mit care s-a născut în secolul al XVI-lea în federația cantoanelor elvețiene. Legenda lui Guillaume

Tell nu a apărut decît în secolul al XVI-lea, relatînd faptele secolului al XIII-lea. În toate democrațiile există o șefie și o nobilime. Numim organizația mongolă o organizație de hoarde, ignorînd astfel că în jurul prințului hoardei se grupează douăsprezece grupări și doisprezece prinți ai statelor mongole. Toată trupa este organizată în așa fel încît nu se disting cavalerii de infanteriști, de unde și impresia absenței unei ierarhii.

În general, democrația se reduce la democrația de clan. Atunci, elementul de bază și de structură este un element segmentat, statul democratic prezentînd o anume fraternitate și un anume amorfism.

Satele negre, indoneziene și malgașe precum și întreaga Indie cunosc un gen se consiliu municipal, societatea bărbaților sau consiliul bătrînilor (înțelepților). Maine regăsea aici o trăsătură a comunei irlandeze. În concluzie, acesta este felul în care funcționează clanul scoțian, irlandez, galez și toată familia indoeuropeană. Bătrînii formează administrația tribului și clanului; ei sînt grupați pe secțiuni de vîrstă și de stare nobiliară care adesea se suprapun. Indienii din preeriile Americii, după introducerea calului, au instituit reguli care se numesc în traducere franceză «număratul loviturii»: cel care este atins în încăierare este considerat lovit de dușman și promovarea în trib este în funcție de loviturile înregistrate. Această instituție își are originea, după toate aparențele, în vremea primilor trăgători canadieni francezi. Aproape peste tot vom găsi deci o ierarhie în interiorul clanului, în interiorul tribului. Această ierarhie nu exclude nici democrația, nici tribul.

Imediat după aceea vom urmări caracterele principale ale democrației.

Există o organizare politică de fiecare dată cînd există un organ politic, de fiecare dată cînd indivizii execută o funcție recunoscută de colectivitate. Aproape pretutindeni găsim un minimum de organizare, organizare care poate fi temporară, precum consiliul clanului în Australia și în Insulele Andaman.

Reuniunile cosiliului clanului sau consiliului tribului sînt însoțite de un anume ceremonial. Eticheta este obligatorie: în Australia, se vorbește un alt limbaj decît cel curent, un limbaj al adunărilor. Noțiunea de parlament este una fundamentală: pretutindeni există un spațiu unde trebuie să se vorbească în pace, unde există dreptul la

cuvînt, nu dreptul la vot, ci acela de a fi de acord sau în dezacord. Vom regăsi cîteva analogii în adunările prilejuite de luarea deciziilor cu privire la purtarea războaielor cu caracter religios.

Confundăm descori consiliile de acest fel cu adunările populare. Consiliul înțelepților se reunește separat și, la ieșirea din ședință, explică trupelor ceea ce s-a decis. Poporul, este adevărat, e prezent. Un consiliu de clan, în Scoția, se ține în ziua de sărbătoare și a jocurilor de clan. Prezența în masă este cea care dă acest aspect pur democratic clanului, împărțit pe familii, clanuri, sub-clanuri, după teritoriul locuit. După disoluție, fiecare familie își recapătă independența.

Forma democratică a statului se însoțește de un mod particular de administrare a justiției. Justiția privată se administrează în interiorul familiei. În cazul justiției colective, clanul poate să recurgă, în unele cazuri, la o anchetă în rîndul tuturor familiilor clanului, mai puțin cea a șefului.

Consiliile de clan și cele de trib sînt adesea reuniuni menite a pune capăt certurilor. Toate întîlnirile triburilor australiene încep cu o serie de lupte regulamentare de dueluri, fără a se ajunge la moarte: armele sînt purtate la consiliu, căci omul liber se recunoaște prin purtarea armelor. «Recunoaștem Republica, spune Aristotel, prin faptul că poporul n-a depus armele». În această privință, un clan sioux se comportă ca triburile lui Israel în Biblie.

Riturile de convocare și ospitalitate sînt, de asemenea, caracteristice statului democratic: *hostis* și inamicul, se opune lui *hospes*, oaspetele. Regulile de ospitalitate sînt fundamentale. Regulile de convocare ale tribului sînt foarte dezvoltate în Australia și în America de Nord. Ele se află la baza riturilor de alianță și a meselor în comun. Corporația era în mod esențial o societate care organiza mese în comun.

Forme secundare ale organizării sociale. Societatea bărbaților. Societăți secrete. Castele. Clasele

Formele secundare ale exercițiului puterii au o importanță la fel de mare ca și formele primare; singura diferență este că, prin definiție, chiar formele secundare sînt secționate.Cea mai importantă formă a

diviziunii sociale a muncii politice este diviziunea sexuală, care exclude femeile din politică. Societatea bărbaților este cea care administrează o parte din treburile publice.

Societatea bărbaților

Pentru a descrie societatea bărbaților, vom pleca de la ipoteza că ea nu are nimic în comun cu societățile secrete.

Societatea bărbaților se manifestă, mai ales în lumea melaneziană și în întreaga lume polineziană, prin prezența unei case a bărbaților și prin existența unui anumit sanctuar. Africa are în general două tipuri de locuri de reuniune, pădurile sacre jucînd în această privință un rol important. Papuașii posedă o casă a bărbaților în fiecare fratrie. Foarte adesea, casa bărbaților nu este numai semnul existenței unei societăți, ci și a independenței ei, uneori chiar o provocare. Deci, vom cerceta dacă există o casă a bărbaților pe fratrie, sau dacă sînt mai multe pe același loc. Ea este împărțită pe clanuri, fiecare clan posedînd propriile celule în mai multe sanctuare. În Insulele Fidji, casa bărbaților atinge dimensiuni considerabile.

În organizarea societăților de bărbați, o divizare pe categorii de vîrstă poate să intereseze și alte diviziuni. Organizarea sa interioară poate să reglementeze condițiile căsătoriei, inițierii, rangului în armată, poziția șefului de familie. Ea poate să domine întreaga organizare militară și civilă a statului. În interiorul acestor societăți, vom găsi veritabile structuri politice. Să nu uităm că mijloacele de emancipare a comunelor au fost corporațiile.

Societatea bărbaților se divizează, în special, după sistemul claselor de vîrstă: bătrînii guvernează, și alții se supun în perspectiva ajungerii la guvernare mai tîrziu. La populațiile arunta din Australia, inițierea durează în jur de treizeci de ani și numai la finalul acestui interval bărbatul intră în posesia tuturor drepturilor sale. Organizarea este adesea rigidă, inițierea și cucerirea drepturilor fiind un fapt fundamental. Foarte adesea, adolescentul își părăsește familia pentru a intra în societatea bărbaților. El nu este inițiat de tatăl său și nici de unchii paterni, ci de unchii din partea mamei și viitorii socri. El trăiește în casa bărbaților unde va fi și inițiat. Instituția pajului (copilul de casă)

este o supraviețuire a acestei stări de lucruri, fosteraj-ul, corespunde obligației de a fi crescut de viitorul socru. Gradele se cuceresc lent, după probe de toate felurile: rituale sau militare. Acestea se pot, de asemenea, pierde, ceea ce ar însemna un fel de trecere la pensie.

Societatea bărbaților joacă adesea un rol judiciar considerabil. Foarte adesea, ea este deținătoarea principală a dreptului penal, execuțiile putînd fi secrete. Funcțiile sale religioase sînt de asemenea foarte importante, fie că societatea este divizată pe clanuri, confrerii, confreriile putînd fi ele însele clanuri sau vechi clanuri. Pe lîngă ședințele sale secrete, societatea bărbaților se manifestă public în unele ocazii, alungînd femeile din comunitate în timpul ceremoniilor, sau, din contra, numai pentru apariții publice scurte.

Vom observa tot ceea ce se referă la limbajul societății bărbaților, raporturile sale cu limbajul obișnuit etc...

Societatea bărbaților, chiar în Australia, poate să exerseze o veritabilă putere legislativă: aceasta modifică cutumele, introduce altele noi, lasă la o parte pe cele vechi.

În unele cazuri, societatea bărbaților corespunde grupelor de corporații: de exemplu, în Insulele Fidji, corporația dulgherilor; corporația fierarilor, în Africa centrală.

Societățile de femei sînt foarte răpîndite, dar sînt mai puțin cunoscute. Într-un mare număr de cazuri, femeile formează colegii. În Dahomey, vorbim de «mănăstiri» de preotese.

Societățile secrete

Societatea este secretă prin funcționarea sa, dar funcția sa este publică, acțiunea sa este întotdeauna, în anumite grade, publică. Membrii săi aparțin diverselor clanuri, iar gradele din interiorul societății produc divizări în clanuri.

Conjurații au acest statut pe viață, cerință minimă în societățile secrete. Foarte adesea, societatea secretă este o confrerie extrasă fie din clanuri, clase, fie chiar din corporații. Confreria este secretă, extrem de secretă în tot ceea ce nu este public: sosirea măștilor aparținînd unei confrerii este publică.

Se pune problema legalității sau ilegalității societății secrete. Faptul conform căruia interpretăm, în general, societățile secrete ca ostile statului, este o eroare. Ne imaginăm întotdeauna societățile secrete din punctul de vedere al societăților noastre. În fapt, acestea sînt uneori societăți de complot, dar care au o funcție legală. O societate secretă în Dahomey, potrivit cărții lui M. Hazoumé, ne apare ca o mică societate privată de comploturi. Dar autorul însuşi recunoaşte că toate societățile secrete sînt în corelație cu marele mit al vînătorului, cel care revelează vînătoarea. Pe de altă parte, secretul nu este decît relativ; el este secret pentru alții. Pentru cine? Pentru ce? Unde? În ce condiții se ține secretul? Ancheta va trebui să se facă după aceste repere.

Iată, în țările melaneziene, o societate aşa-zis secretă care corespunde în realitate grupării pe vîrstă din societatea bărbaților, pe clanuri şi după totem. Davy, în *La Foi jurée*[1], descrie fapte asemănătoare pentru America de nord-vest. Aici sînt zece societăți secrete, iar un membru atinge un anumit grad al unei societăți potrivit clanului căruia îi aparține. Nimeni nu poate să acceadă la un grad superior fără să fi trecut prin gradul inferior. Este vorba de o succesiune de confrerii, recrutate după vîrstele, bogățiile şi potlatch-ul clanurilor.

Deseori va fi dificil să se distingă o societate secretă de societatea bărbaților, care ea însăşi poate să fie compusă din mai multe societăți secrete cuprinzînd clase de vîrste puternic ierarhizate. În societățile foarte complicate, precum cele din nord-vestul american, omul are în mod normal două vieți: una de iarnă şi una de vară. Societatea de vară este grupată pe clanuri şi pe familii, iar societatea de iarnă, pe confrerii şi pe societăți secrete. Dar confreriile însele sînt clasificate după clan şi pe vîrste. Mai există un sistem de prenume corespunzînd exact sistemului de animale, de zei sau strămoşi,care trebuie să se reincarneze. În Melanezia, clanurile sînt împărțite în clase de vîrstă. Nu există recrutare şi alegere, iar fiul poate să piardă rangul transmis de tatăl său. Nu este suficient să aparții unui anume clan pentru a accede la gradul unei societăți secrete. Aceste grade se obțin prin extazele caracteristice rangului în raport cu clanul solicitantului. Dacă un candidat nu a avut revelația, el

[1] DAVY (G.), *La Foi jurée*; studiu sociologic asupra problemei contractului; formarea legăturii contractuale, Paris, 1922.

nu poate să dobîndească gradul rîvnit. Cei şase prinţi din familia Kwakiutl nu pot rămîne prinţi decît cu condiţia de a fi canibali.

Societatea secretă posedă, în general, puteri considerabile, teribile. Din punct de vedere civil, ea administrează interesul fiecăruia din membrii săi. În Tahiti există o societate *Areoi*, singura societate secretă pe care am cunoscut-o cu adevărat în Polinezia. Areoii, adică oameni care mănîncă cu regele, sînt în slujba regelui, mănîncă din mîna regelui şi execută ordinele regelui. Rolul militar al societăţii secrete este mai puţin important decît al societăţii de bărbaţi, deoarece în cazul celei din urmă, vîrsta determină responsabilităţile. În criminalistică, societatea secretă joacă un rol important.

Ascensiunea, într-o societate secretă, de la un grad inferior la unul mai înalt, este întotdeauna o ocazie de mari cheltuieli; gradul se cumpără; funcţia şi beneficiile se cumpără pe bani.

Tezaurul unei societăţi secrete este compus, în general, dintr-un mare număr de obiecte religioase. Această mişcare între grade şi între confrerii este un fapt considerabil, pe care este bazat întreg orfismul. Societăţile secrete au un caracter internaţional.

Ele joacă un rol important în viaţa religioasă: un rol public şi un rol secret. Foarte adesea, pedepsele legiferate sînt aplicate prin magie. În interiorul societăţii, există în mod normal un cult al confreriei.

În concluzie, societăţile secrete au un limbaj propriu care păstrează secretul pentru neiniţiaţi.

Aceste forme secundare de organizare a puterii sînt compatibile cu democraţia, precum şi cu monarhia. În mod normal, ele sînt amestecate. În mare măsură putem spune că formele secrete sînt destinate să determine şefii; este ceea ce putem deja numi domnia comitetelor.

Castele şi clasele[1]

Atunci cînd toate gradele sînt dobîndite şi sînt ereditare, cînd, pe de altă parte, există endogamie în interiorul acestei eredităţi, iar căsătoria şi acţionarea în justiţie nu se pot face decît în interiorul acestui grup social determinat, ne găsim în prezenţa castelor. Casta este o clasă cu endogamie precisă, ea însăşi fiind divizată în clanuri. În general considerăm că ea nu

[1] cf. HOCART (A. M.), *Les Castes*, Paris, 1938.

există decît în India dar, totuşi, o întîlnim cîte puţin peste tot. Avem lista clanurilor vedice pînă în zilele noastre, însă casta este şi un fenomen polinezian şi malaezian. Maximum, din punct de vedere lingvistic, este reprezentat de Samoa şi de Japonia. Aici nu putem vorbi unui interlocutor, plecînd de la ceea ce sîntem fără a controla limbajul în funcţie de unele consideraţii. Dar în interiorul unei caste toţi folosesc acelaşi limbaj.

În general, casta are un habitat special în sat sau în oraş. Ea îşi are proprii săi şefi.

În întreaga lume neagră, fierarii, bujutierii se grupează în caste. Comercianţii dioula formează o castă în societăţile unde ei au fost dispersaţi. Musulmanii din Ciad formează o castă care se caracterizează la prima vedere prin utilizarea calului, faţă de autohtonii care merg pe jos. Amintim de castele ţesătorilor şi dulgherilor, în Insulele Fidji, şi de castele de călăi în Europa Occidentală.

Clasa nu diferă de castă decît prin absenţa eredităţii şi prin endogamie. Aceasta este o simplă distincţie socială, cel mai adesea bazată pe băgăţie. Fiecare clasă posedă un limbaj propriu.

Vom studia cum se face ascensiunea de la o clasă inferioară la una superioară (în general, prin bogăţie sau prin putere politică). De asemenea, există obligaţii, atribuţii reglementate în funcţie de fiecare clasă. Aceste tipuri de structuri sînt încă foarte vii în toată lumea arabă. Deseori, observatorul se va găsi în prezenţa unei confuzii de clase, caste, şefi, organizaţii monarhice şi democratice. Aici, va fi necesar să studieze totul deodată. Noi nu avem dreptul să atribuim o anumită organizare politică unei societăţi fără a fi studiat profund, fără a fi măsurat rolul exact al instituţiilor democratice, monarhice, de castă, în ce constă sistemul său juridic de drept public.

Organizaţia domestică[1]

Toate societăţile coloniilor franceze sînt societăţi ce au la bază organizaţii familiale, politico-domestice. În nici o parte a lumii, marea

---

[1] FRAZER (J.G.), *Les origines de la famille et du clan*, Paris, 1923; GRANET (M.), *Catégories matrimoniales et relations de proximité dans le Chine Ancienne*, Paris, 1939; JUNOD (H.A.), *Moeurs et coutumes des Bantous*, Paris, 1936; LEVI-STRAUSS (C.), *L'analyse structurale en linguistique et en anthropologie*, Word, 1945.

familie sau clanul nu şi-au pierdut din valoare. Unitatea politică nu este individul ci familia. Familia care pentru noi, ţările occidentale, nu are decît un rol privat, în fapt sau în drept ea este unitatea socială veritabilă.

Ca unitate politică, familia asigură tranziţia între dreptul politic şi dreptul familial al acestor societăţi. În dreptul germanic, şi situaţia a fost altfel pînă la sfîrşitul domniei Carolingienilor, urmărirea ucigaşului revine familiei, şi nu Statului. Familia, şi nu statul este cea care închide acordul. Ucigaşul trebuie să achite o sumă părinţilor, trebuie să plătească o sumă mamei victimei sale. Părinţii victimei au dreptul şi chiar datoria de a urmări ucigaşul. Aceasta este răzbunarea. Sistemul nostru penal, sistemul nostru de pagube – interese nu spune nimic acestor societăţi.

Cunoştinţele noastre în ceea ce priveşte această problemă sînt destul de slabe. Cît priveşte situaţia unor regiuni întinse (Guyana, o mare parte din Madagascar), sîntem neştiutori.

În societatea noastră occidentală, familia este o stare de fapt de unde decurg drepturile. Aproape peste tot, familia este o stare de drept de unde decurg anumite fapte. Au trecut cincizeci de ani pentru ca teza lui Durkheim în această privinţă să fie, în general, admisă. Acolo unde descendenţa nu este considerată decît pe linie maternă, rudenia nu există decît prin femei; în alte locuri însă, descendenţa nu este socotită decît pe linie masculină.

În dreptul roman, mama nu este rudă pentru copiii săi decît printr-o invenţie legală. Ea este considerată ca fiind fiica soţului său, *loco filiae*. Acestea nu sînt stări de fapt, ci stări de drept care creează familia.

Totuşi, nu există familie fără să existe măcar ficţiunea unei stări de fapt. Starea de fapt nu este determinată, ca la noi, prin fapt, ea este determinată prin faptul de drept. Deci, la origine există cîteva fapte mai ales noţiunea de descendenţă.

Familia leagă un grup de oameni în mod natural sau artificial consagvini, pe care îi uneşte o serie de drepturi mutuale şi reciproce care derivă din această credinţă în consagvinitate, credinţă care poate fi marcată prin prezenţa unui nume comun, a unui nume de familie. În

clanul maori, ca şi la scoţieni, singurul individ care posedă cu adevărat un nume este şeful clanului, dar toţi membrii clanului participă, într-o anume măsură, la natura sa.

Numele, la drept vorbind, este un fenomen recent care datează din feudalism. Foarte frecvent găsim o serie de prenume ca fiind proprietatea clanului. Acestea sînt moştenite şi corespund adesea reincarnărilor.

Pornind de la ceea ce am spus rezultă că în mare parte din cazuri, dacă nu în totalitate, observatorul se va găsi în prezenţa unor familii constituite după principii diferite de ale noastre.

Vom găsi în societăţile coloniilor franceze aproape toate formele posibile de organizare politico-domestică, adesea foarte amestecate. Nu va trebui deci să căutăm o organizare unică în ţările unde regula nu este unitatea dreptului, ci, din contra, pluralitatea. Vom găsi forme primitive amestecate cu altele, evoluate. Un comerciant dioula din Africa occidentală, pe perioada călătoriilor sale trăieşte izolat şi independent. Totuşi, la întoarcerea în satul său, îşi încredinţează averea în mîinile patriarhului familiei nedivizate. Ea nu-i mai aparţine din ziua întoarcerii sale. Aceleaşi fapte se regăsesc în dreptul tibetan. Amestecul de forme este unul normal, el explicîndu-se prin noţiunea fundamentală a pluralităţii parentăţii: sistemul succesoral al vechiului drept roman, în termenii legii celor XII Table, cunoaşte trei ordine de moştenitori: *primii moştenitori*, rudele de sînge pe linie paternă şi *nobilii*.

Să luăm cîteva exemple: China este împărţită în douăsprezece clanuri şi toţi membrii unui anumit clan se cred rude. În India, există forme de o importanţă considerabilă care nu pot fi numite caste. Va trebui deci să distingem între diferite grade de rudenie.

Biografiile şi autobiografiile se dovedesc a fi aici foarte utile. Confruntarea diferitelor biografii va da un anume număr de prenume şi nume. În realitate, numele adevărat este ţinut secret. Vom cunoaşte mult mai uşor porecla (*cognomem*).

Aici poate fi folosită nomenclatura romană de: *nomen*, nume de clan, *praenomen* şi *cognomen*. Prenumele este un nume personal şi ereditar. În mod normal, el nu există decît la un singur individ în interiorul

unui anumit clan, fiecare grup avînd seria sa determinată de prenume. Poreclele sînt atașate prenumelui, devenind în interiorul clanului proprietatea definitivă a familiei.

Ipoteza cea mai simplă este cea care împarte o societate în două jumătăți, în două fratrii, în interiorul cărora descendența fiecăreia dintre ele se socotește pe o singură linie: masculină sau feminină (maternă sau paternă). Distincția între generații provoacă o altă diviziune, iar diferența dintre sexe – o a treia.

Dacă, din acest punct de vedere, descendența se socotește pe linie maternă, un tată aparținînd unei generații *1* a grupei *A* va zămisli un fiu aparținînd unei generații *2* a grupei *B*; nepotul va fi un *A3* aparținînd aceleiași fratrii și, în cazul cel mai simplu, aceleiași clase de vîrstă ca și bunicul din partea mamei.

Marea dificultate va consta în descoperirea alianței. *A* sînt aliați cu *B*, dar ei nu sînt cu toții rudele lui *B*; în unele cazuri, chiar le sînt rude. Pentru a nota acest lucru, Morgan, apoi Rivers, au făcut distincție între consangvinitate și afinitate. Într-o societate în care descendența se calculează pe linie maternă, părinții soției mele sînt aliații mei, dar eu nu sînt decît aliat cu copiii mei. Într-o societate unde descendența se calculează pe linie paternă (masculină), soția mea nu este decît rudă a copiilor mei. Avem deci, pe de o parte, parentate propriu-zisă, consagvinitate, iar pe de altă parte, simplă alianță, afinitate.

A	B
1	1
2	2
3	3

Atunci cînd descendența nu este socotită decît pe linie paternă, femeia nu transmite nimic, nici un totem, nici o moștenire. Atunci cînd filiația este socotită pe linie maternă, bărbatul este un fel de parazit al descendenței. Dificultatea constă în a combina cele două descendențe.

La populația waramunka, problema s-a rezolvat. Se consideră că femeile, neavînd suflet, nu se reincarnează prin urmare, ele nu transmit nimic. În dreptul suab, diferit de dreptul saxon, femeia nici nu moştenește, nici nu este moştenită.

În general, cele două linii, paternă și maternă, sînt luate în calcul dar rezultatul este diferit. Numai în dreptul indo-european tîrziu și, de asemenea, în dreptul polinezian cele două linii sînt considerate exact în același fel. La latini doar filiația pe linie paternă contează; astăzi, nu am fi rude cu mamele noastre dacă strămoșii noștri n-ar fi cunoscut structura familiei germanice.

Totuşi, împărțirea în două fratrii originare nu este decît o ipoteză foarte simplă. Ne vom găsi adesea în prezența mai multor clanuri repartizate între mai multe fratrii, sau în prezența marilor familii nedivizate cu descendență maternă sau paternă, fiecare avînd un șef care stăpînește pe toți ai săi (*in manu*). Familia individuală, care joacă un rol atît de important în societățile noastre, este aici mult mai ștearsă. De unde și existența *parentății clasificatoare*, adică a parentății unde un același termen desemnează nu un singur individ, ci o întreagă clasă de rude. Parentatea clasificatoare nu există la noi decît pentru a desemna verișoarele, unchii, mătușile, noi făcînd distincție între frați și verișori. În societățile în care funcționează o parentate clasificatoare, se numesc frați toți bărbații aceleiași familii și aceleiași generații cu a mea, se numesc soții toate surorile soției mele, adică toate fetele care aparțin aceleiași familii și aceleiași generații. Reciproc, soția mea îi numește pe toți frații mei „soți" Membrii a două clase de rudenie sînt cu toții egali în rang și de același fel unii în raport cu alții. Parentatea clasificatoare descrie poziții simetrice în interiorul unui grup, sau în interiorul a două grupuri care se înfruntă. Aici intervin discuții întregi asupra căsătoriei în interiorul grupului.

Parentatea clasificatoare este adesea reciprocă: nepotul și bunicul sînt strigați pe același nume, tatăl și fiii se numesc la fel, mai exact nu există decît un singur termen pentru a distinge relația «tată – fiu».

Termenii de rudenie mai variază după sexul celui care vorbește și sexul celui despre care se vorbește. Nu putem întreprinde un studiu al familiei fără a fi observat și descris toate pozițiile posibile ale dreptului în societate.

Rudenia clasificatoare explică un anumit număr de cutume, frecvente în societățile primitive. Imaginea soacrei a supraviețuit pînă la noi și se explică foarte simplu, plecînd de la schema următoare: un A2 nu se poate căsători decît cu un B2; soacra este un B1 și ea aparține generației interzise a fratriei permise; pe de altă parte, ginerele îi datorează sîngele soției sale și, în acest caz, el se află în stare de obligație perpetuă față de soacră. O altă poziție curioasă este cea a nepotului pe linie maternă în cazul unei descendențe pe linie masculină: un A2 se căsătorește obligatoriu cu un B2, fiica unui B1, deci el ia de soție pe fiica unchiului său după mamă; în unele societăți, nepotul are obligația de a face tot ce se poate pentru unchiul după mamă și viitorul socru. Aceasta merge pînă la raporturi homosexuale la papuașii kiwai sau la populația marind anim, unde copilul este crescut numai de unchiul său după mamă. La populația din Fidji, nepotul după mamă, *vasu*, are toate drepturile asupra unchiului după mamă, mergînd pînă la a-i lua toată averea[1]

În fiecare caz, ne vom strădui să distingem între parentatea de fapt și parentatea de drept. Această distincție va permite să tranșăm fără dificultate faimoasa problemă a promiscuității primitive: în fapt, nu există promiscuitate primitivă, ci pur și simplu dreptul la conubialitate. Cazurile unde există o veritabilă promiscuitate sînt cele de licență sexuală absolută, obligatorie, dar limitată la cîteva sărbători solemne, în anumite zile ale anului. În Australia și în ansamblul malgaș, cele mai rele forme de incest sînt permise cu ocazia acestor sărbători; ele sînt însă strict interzise în tot restul anului.

Studiul familiei se va face plecînd de la biografii și autobiografii. Aceste biografii vor permite recursul la metoda genealogică, care va revela tipul exact al numelui rudelor în societatea studiată. Metoda genealogică constă în a culege toți acești termeni de rudenie, folosiți de un anumit individ în ce privește diferiți membri ai familiei sale, din care cunoaștem legătura de rudenie exactă cu informatorul. Acești termeni raportați la arborele genealogic al familiei studiate vor face să apară imediat diferite clase de rude: clasa de bărbați va cuprinde toți

---

[1] MAUSS (Marcel), *Parenté à plaisanterie*, Melun, 1928.

fraţii tatălui, clasa fraţilor va îngloba toţi verişorii pe linie paternă sau pe linie maternă etc...

Nu vom pleca de la premisa căsătoriei care, aşa cum reiese din cele spuse pînă acum, departe de a pune bazele unei familii, este, mai curînd, o consecinţă a acesteia. Căsătoria este un efect, şi nu o cauză. Familia individuală nu devine decît tîrziu familie de drept; clanul, familia nedivizată sînt mult mai importante. Recent, locul familiei individuale a crescut mult la noi.

Observaţia grupurilor politico-domestice va reprezenta adesea esenţialul muncii observatorului. Faptele importante nu se derulează efectiv nici la scară individuală, nici la scară tribală, ci, înainte de toate, după segmentele din care este compusă societatea.

În ţările noastre occidentale, ar fi dificil să reîmpărţim o provincie fără a atinge grav viaţa întregii societăţi. În altă parte însă, în unele regimuri politico-domestice, putem disloca mase imense, şi societatea subzistă; un întreg clan malaiez poate emigra în întregime, însă tribul rămîne; o mare familie părăseşte clanul, iar clanul supravieţuieşte. Acest caracter segmentar există şi la noi, dar la scara individului; indivizii, şi nu grupurile, sînt cei care se segmentează.

Ipoteza noastră de lucru presupune că o societate împărţită în două clanuri exogame amorfe contrazice hoarda lui Lewis Henry Morgan, care caracterizează rudenia şi căsătoria promiscue. Morgan a crezut în promiscuitatea primitivă, fără nici o distincţie între reprezentanţii aceleiaşi generaţii. După el, în acest stadiu social, fiecare putea să-şi ia de nevastă sora, fiecare avea drepturi absolute asupra relaţiilor sexuale cu toate surorile sale, care erau şi femeile sale. În realitate, Morgan a generalizat plecînd de la un caz precis, acela al rudeniei *punalua* din Insulele Hawai, unde bărbatul nu este decît posesorul temporar al soţiei sale, aceasta putînd fi preluată de oricare din fraţii săi.

Teza anteriorităţii exogamiei asupra clanului, atunci cînd societatea era divizată simplu în două clase matrimoniale, mai este reprezentată de Graebner.

Mult timp am crezut că ne găsim în prezenţa societăţilor împărţite în două clanuri exogame amorfe. De aceea toate societăţile din sud-estul australian, credem noi, erau împărţite în «şoimi» şi în «corbi». Practic, astăzi

ştim că nu există societate care să cunoască doar două clanuri exogame amorfe. Societatea care se apropie cel mai mult de această stare de lucruri este todas din sud-estul Indiei: or, dacă societatea todas este împărţită în două grupe clar exogame, ea reprezintă unul din punctele culminante ale ceea ce trebuie să fi fost civilizaţia dravidiană – se vorbeşte limba dravidiană – deci este imposibil să folosim aici termenul de «primitiv»»[1]

Fratriile

Fiecare din aceste clanuri este întotdeauna împărţit în cel puţin trei generaţii. Acesta este tipul de organizaţie pe care-l găsim cel mai frecvent atît în societăţile australiene, cît şi în toată America de Nord şi de Sud şi, de asemenea, în mare parte din Africa. Întreg ansamblul aztec a funcţionat de la fratrie la fratrie. Potlatch-urile, în America de Nord, se făceau mai mult între fratrii decît între clanuri. Exogamia este mai des întîlnită în interiorul fratriei decît în interiorul clanului. Fratria rămîne întotdeauna exogamică. Totuşi, în Atena, ea nu îşi dezvăluia acest caracter şi, din această cauză, existenţa sa a fost destul de greu de precizat.

Deci ne găsim cel mai adesea în prezenţa fratriilor împărţite în clanuri, subclanuri şi familii nedivizate. În interiorul acestor diviziuni, se manifestă o rudenie de drept şi o rudenie clasificatoare care este una de fapt. Deci organizarea este destul de complicată.

S-a crezut mult timp că toate triburile australiene erau legate prin gesturi, printr-un limbaj secret. Există într-adevăr un limbaj gestual dezvoltat în triburile australiene. Însă prima sarcină a unui călător australian care ajunge la un alt trib este de a spune care este fratria sa şi, în interiorul acesteia, care este clasa sa matrimonială. De îndată ce este astfel situat, el are dreptul la apelativele corespunzătoare clasei sale fapt ce dă întregii societăţi australiene aspectul unei aceleiaşi familii.

Toate acestea pot fi înţelese într-o manieră riguros şi exclusiv juridică. Noi nu vorbim la modul general despre exagomie, ci de degenerare, de ierarhia formelor colective de familie, în opoziţie cu forma individuală, singura pe care o întîlnim astăzi.

---

[1] Despre Todas cf. RIVERS (W.H.R.) *The Todas*, Londres, 1906.

Clanul

Clanul poate fi descris ca o vastă familie, cu egalitate între diferitele generații care compun clanul, dar nu cu egalitate totală în interiorul clanului. Noțiunea de fraternitate este prezentă în clan, dar, mai ales, noțiunea de consangvinitate la diferite vîrste.

Zippe germanică corespunde termenului sanscrit de *sapa*, «grupul care are dreptul la o casă de adunare». În întreaga lume indo-europeană, această casă de întîlnire este o casă a marii familii nedivizate, și *Zippe* este marea familie nedivizată în dreptul germanic.

Clanul se distinge prin noțiunea unei cosangvinități perfecte, toată lumea avînd același sînge și aceeași viață. În arabă, termenul care desemnează clanul este, de asemenea, cel care se traduce prin «viață», «sînge». Oamenii care aparțin aceluiași clan au aceeași natură. Expresia acestei comunități de viață, sînge, suflet este numele: *gentiles sint inter se, qui eodem nomine sint*[1] Toți Fabii sînt omeni de același sînge, toți *Jules* sînt apți a fi Cezar. Clanul este viața și sîngele.

Primul semn al clanului este *numele*. Acolo unde există nume, există cel puțin familie și, foarte adesea, un clan. Vom găsi clanuri ce poartă nume și familii fără nume. Clanul presupune un sînge comun, o viață comună, o descendență comună. Este vorba întotdeauna de un nume generic, și nu unul individual. Numele individual este o invenție recentă.

Acest nume generic se exprimă, în general, printr-un *blazon*. Blazonul poate fi elementar marcat doar de un tatuaj, sau poate să ia proporții enorme. Întreg nord-estul american își decorează cu rigurozitate blazonul.

Clanul se mai manifestă prin credința unei descendențe comune a omului și a unei anumite specii de animal sau de plantă, care formează *totemismul*. Totuși, putem găsi clanuri fără totem, dar nu și toteme fără clan. Legătura cu totemul este una generală, însă nu absolut necesară. În unele societăți, contează numai totemele fratriei. Totemismul se marchează prin rudenia de substanță între om și specia respectivă, animal

[1] CICERO, Top, 6,29.

sau plantă. Aceeaşi viaţă curge prin ambele entităţi. Legăturile sînt legături de cult[1]

Nume, blazon, totem, iată trei caracteristici cvasiideologice ale clanului. El se mai manifestă şi prin legături de drept. Mai întîi, este vorba de o anume fraternitate, o anume egalitate între membrii săi. Durkhein, e adevărat, a exagerat puţin amorfismul conform căruia generaţiile nu pot fi bine distinse în clan. Dar amorfismul există, în interiorul aceleiaşi generaţii, fraternitatea fiind absolută: toţi fraţii sînt fraţi, toţi taţii sînt, într-o anumită măsură, taţi. La populaţia sinoux, toată lumea este orînduită pe două categorii: pe clase de vîrste şi pe sub-toteme. Deci avem o fraternitate relativă şi o egalitate relativă a întregului clan şi chiar a întregii fratrii: toţi fiii unui şef sînt şefi şi sînt fraţi. Deseori clanul mai posedă şi un teritoriu comun; el îşi are sanctuarul comun tuturor membrilor săi. Fiecare clan berber îşi are sărbătoarea sa specifică.

Existenţa drepturilor, inclusiv a drepturilor de proprietate pe care le au în comun toţi membrii clanului ajunge la rezultate remarcabile. Clanul este locul în care nu există o reglementare publică a conflictelor. Răzbunarea vărsării de sînge nu există în interiorul clanului, pentru că el însuşi este sîngele. Poate e doar un accident. Clanul are dreptul la justiţie asupra tuturor membrilor săi. Nici un străin nu are dreptul de a cîntări judecăţile sale.

Răzbunarea de sînge se practică de la clan la clan, iar compensaţiile se plătesc. Este ceea ce numim, printr-un termen nu prea adecvat, responsabilitate colectivă. De fapt, este vorba de două colectivităţi care pot fi în stare de război, care-şi aplică răzbunarea şi care îşi primesc compensaţiile.

Mai există şi alte caracteristici ale clanului, mai puţin necesare, dar suficient de particulare. Aici sîntem în prezenţa societăţilor segmentare, fiecare clan avîndu-şi propria independenţă care marchează posibilitatea intrării în el prin toate sistemele de înrudire artificială şi, în particular, prin adopţie. Într-un mare număr de cazuri, clanul cuprinde un număr determinat de suflete, de prenume şi de animale

[1] Asupra totemismului ca şi cult, vezi puţin mai departe.

care trăiesc cu clanul. Se pune, de asemenea, problema drepturilor excepționale și a drepturilor individuale.

Clanul sau clanurile pot fi de diverse feluri. Clanurile primare, care corespund fratriilor, sînt peste tot mai mult sau mai puțin evidente. Unele clanuri au instituții locale bine determinate: clan patrilocal sau matrilocal. În funcție de cum se calculează descendența, clanul va avea o descendență paternă sau maternă. Exogamia este generală, iar clanurile endogame sînt o excepție. Un clan endogam corespunde aproape întotdeauna unei caste, ca de exemplu familia regală. În mod normal, gradul de rudenie împiedică căsătoria.

Clanul mai poate fi *local* sau pur și simplu *nominal*, grupînd în acest caz indivizi dispersați în diferite aglomerări unde îi recunoaștem după patronim. Marile clanuri totemice sînt întotdeauna nominale, și nu locale. Dar, există de asemenea clanuri locale foarte importante, precum clanurile scoțiene. În alte părți, un clan nu cuprinde decît un număr mic de indivizi, de exemplu arunta din Australia. Clanul, care pare astăzi fără importanță în unele regiuni, poate să fi jucat un rol istoric considerabil.

Doctrina conform căreia exogamia este caracteristică clanului a fost susținută de Frazer și Durkheim[1] În realitate, exogamia nu este obligatoriu o exogamie de clan, deoarece adesea clanul a degenerat și nu mai este decît o simplă structură bazată pe înrudire.

Descendența în clan se calculează în general pe o singură linie și pune problema descendenței materne și a celei paterne. Numim clan cu descendență maternă un clan al cărui trunchi este format de femei, ceea ce nu înseamnă că femeile sînt șefele clanului, ci că ele sînt un mijloc de perpetuare. Descendența maternă nu vrea să însemne predominanța femeii, ci linia și rădăcina clanului. O mare eroare constă în a confunda matriarhatul cu descendența maternă. Într-o familie cu o descendență maternă, cel care comandă este în mod normal unchiul după mamă, adică fratele mamei. Recunoaștem o asemenea descendență după rolul important al unchiului (fratele mamei) sau al nepotului după mamă.

---

[1] FRAZER (Sir J. G.) *Totemism and Exogamy*, Londra, 1910; DURKHEIM (E.), *Sur l'organisation matrimoniale des sociétés australiennes*, „Année sociologique" 1903-4.

Teoreticienii sfîrşitului de secol XIX au crezut că lumea a început printr-o rudenie pe linie maternă. Ei au crezut că forma primitivă a parentăţii era înrudirea prin femei. Problema, care a fost îndelung dezbătută, nu prezintă decît un interes pur teoretic. În practică, diviziunile principale se stabilesc plecînd de la sexe şi de la generaţii. Este necesar ca tatăl meu să nu aibă aceeaşi rădăcină cu mama mea, trebuie ca ea să nu aparţină aceleiaşi generaţii cu mine. Fără aceste condiţii, eu aş avea dreptul să fiu soţul ei. Deci în toate societăţile, plecînd de la diviziunea între sexe, există întotdeauna în acelaşi timp o descendenţă maternă şi una paternă. Numai că cele două descendenţe nu sînt înţelese la fel. Problema, care s-a dezbătut timp de treizeci de ani, este inexistentă. Putem avea ereditate prin femei şi prin bărbaţi, dar nu putem moşteni aceleaşi bunuri de la cele două linii. În ţinutul ashanti, copilul moşteneşte sîngele mamei sale şi spiritul tatălui său.

Împărţirile cele mai complicate pot să rezulte din împărţirea pe vîrste. Clasele de vîrstă produc noi diferenţe între fratrii şi între clanuri.

Într-un mare număr de cazuri, ne vom găsi în faţa unei societăţi împărţite într-un mic număr de clanuri răspîndite pe o suprafaţă mai mult sau mai puţin vastă. În virtutea regulii exogamice, în fiecare loc vom găsi reprezentate mai multe clanuri. Fiecare clan se străduieşte să-şi păstreze preponderenţa. Acestea sînt probleme fundamentale, de interes public şi privat în acelaşi timp. Deseori alianţele între clanuri sînt permanente. Este de aşteptat ca un clan A să-şi caute, în mod normal, femeile într-un clan A^1 al fratriei opuse. În întreg ansamblul irochez, un «urs» ia de soţie o «lupoaică». Vom putea vorbi de un clan de descendenţă maternă atunci cînd ne vom găsi în prezenţa unei majorităţi de «urşi». În aceste clanuri, bărbaţii răpesc femeile; în unele cazuri, unchii materni îşi apropie foarte mult nepoţii de la soră, care le vor fi mai tîrziu şi gineri.

Aceste drepturi asupra persoanelor se traduc prin drepturi de proprietate; o proprietate poate să dispară o dată cu stirpa care a stăpînit-o. Esenţialul este proprietatea, răzbunarea sîngelui. Problema este aceea de a şti dacă fiul îşi abandonează mama pentru a lupta în clanul tatălui sau invers.

Statutul social se mai exprimă cu ocazia doliului, prin sosirea îndoliaţilor care sînt, într-un caz, rudele pe linie maternă, într-altul cele

pe linie paternă. Ansamblul matern, care nu-şi vădise pînă atunci importanţa, poate să-şi facă apariţia la funeralii.

Va mai trebui să distingem în aceste clanuri nominale marea familie dominantă. Ceea ce contează nu este numărul indivizilor, ci frecvenţa cu care se fac referiri la membrii acestei familii şi felul în care ei îşi consideră coeziunea de rudenie.

În fine, de foarte multe ori vom constata încrucişarea acestor două feluri de clanuri, ceea ce antrenează încrucişarea celor două descendenţe. În aceeaşi societate, Kroeber a găsit două tipuri de clanuri, unele perpetuîndu-se prin sînge, altele prin spirit.

Pe de altă parte, clanurile pot fi articulate şi divizate în subclanuri, care se subdivizează la rîndul lor. Este ceea ce a observat Haddon în strîmtoarea Torres, fenomen descris sub numele de *linked totems*, toteme înlănţuite şi prin succesiune. Faptul acesta înseamnă că ierarhia clanurilor, numele şi diviziunile lor corespund unei ierarhii a lumii, unei veritabile cosmologii.

Aceste forme de clasificare se regăsesc în lumea pueblo, sioux şi irocheză, în aproape întreaga Americă. Se pare că o asemenea cosmologie exista în Mexic şi Peru, iar prima menţiune a totemului este în Garcilasso de la Vega.

Ne putem găsi deci în prezenţa unei serii de toteme, adică a unei serii de subclanuri. Ele sînt complicate, subclanurile putînd fi comparate cu ramurile unui copac. Împărţirea în subtoteme poate, de asemenea, să sfîrşească cu reproducerea unui animal mitic al grupului: la zuni, «Ochiul drept al jaguarului» se plasează în spatele «Narei drepte» şi la dreapta de «Ochiul stîng». Membrii clanului vor desena pe pămînt jaguarul sacru. Aceeaşi împărţire se regăseşte şi în reuniunile irocheze. Rangul este foarte clar. Împărţirea în subclanuri, mai mult sau mai puţin numeroase, poate deci să meargă pînă la localizarea individului.

În final, clanul poate să dispară dacă, de exemplu, toate subclanurile sale au crescut la demnitatea de clanuri. Întotdeauna exogamia dispare mult mai greu decît totemul. Deseori clanul nu subzistă decît prin numele său, care dă celor care-l poartă un vag sentiment de rudenie. În unele zone, el subzistă sub forma unei organizaţii militare. Aici intervine problema organizării militare, prin intermediul societăţii bărbaţilor.

Clanul local este mai mult patrilocal decît matrilocal. El provine destul de des din unul din acele subclanuri ai căror bărbați vor rămîne grupați, excluzînd descendența maternă. Exogamia este în acest caz exclusiv locală. Se poate întîlni un nume și o apartenență locală paternală și, în același timp, un nume pe linie maternă.

Sistemul de organizare se va desluși cu claritate cu ocazia reuniunilor bătrînilor, sau a adunărilor de bărbați, cînd toți bărbații se reunesc în casa fratrici lor. Atunci putem spune că parlamentul funcționează în permanență. Senatul roman și reuniunea *de gentes* reprezentate prin *patres* corespund acestor sesiuni. Membrilor de sînge ai clanului li se alătură sclavii eliberați sau nu, clienții, captivii, etc...

De foarte multe ori organizarea militară a tribului comportă diviziuni pe ranguri de vîrstă și pe clanuri. Acesta este și cazul armatei poloneze, pînă în sec. al XV-lea.

În final, se pune problema raporturilor între clan și trib.

Familia[1]

Marca familie sau familia nedivizată (*joint family*) este o chintesență a clanului sau, mai exact, a subclanului. Nu s-a plecat de la cuplul originar, ci de la mase mai mult sau mai muțin mari care s-au concentrat puțin cîte puțin; evoluția s-a făcut prin determinarea cercurilor concentrice ale înrudirii, din ce în ce mai strînse. Nu trebuie deci să explicăm parentatea nedivizată printr-o multiplicare a căsătoriei, ci din contra, să explicăm familia conjugală plecînd de la parentatea nedivizată...

Marea familie constă într-un grup de consagvini care poartă același nume și care trăiesc împreună pe un teritoriu determinat. Este ascultat bărbatul cel mai în vîrstă din generația bătrînă, iar moștenitorul în toate este fratele cel mai mic, iar nu fiul celui ce lasă spre moștenire. Astfel, regele Nepalului care dorea să lase regatul fiului său, trebuia să-și

[1] FRAZER (Sir James G.), *Les origines de la famille et du clan*, Paris, 1924; MALINOWSKI (B.), *La Vie sexuelle des sauvages du nord-ouest de la Mélanésie*, Paris, 1930; WESTERMARCK (E.), *Histoire du mariage humain*, Paris, 1918; *Les Cérémonies du mariage au Maroc*, Paris, 1921.

masacreze toți frații. Este ceea ce am numit odinioară în societatea noastră o comunitate tacită, ai cărei membri puneau totul în comun, sub conducerea patriarhului. Fiii sînt înzestrați de comunitate, și nu de tatăl lor. Patriarhul este un administrator de bunuri, în general inalienabile.

Descrierea marii familii făcută de către Maine în al său *Ancient Lav* a fost un moment important în acest tip de studii. Maine a descoperit identitatea familiei în Pendjab și în Irlanda.

Constatăm, după el, existența unei mari familii în aproape toată lumea indo-europeană. *Zadruga* din Balcani se regăsește în toate țările celte din nord. La Roma, grupul de agnați era foarte puternic și îngloba toți descendenții aceluiași strămoș mascul, incluzînd și femeile, dar nu și fiii acestora.

Caracteristicile marii familii sînt aceleași cu ale clanului. Vom regăsi prezența unui nume comun; asocierea fiecărei generații în interiorul familiei; în interiorul fiecărei generații, există o egalitate absolută: toți care aparțin aceleiași generații sînt frați în raport cu strămoșul; într-un anumit grad, toată lumea este fiul strămoșului. Aceasta se vede și în căsătorie a cărei formă aberantă, dar foarte puternică, este poligamia sororală sau poliandria fraternă[1]

Faptul cel mai important în familia nedivizată este noțiunea strămoșului comun al cărui reprezentant viu este patriarhul. Aici, marea familie se distinge net de clan, în interiorul căruia cultul strămoșului este destul de rar.

În interiorul marii familii ereditatea se face pe generații. Egalitatea este absolută între oamenii aceleiași generații, în afara autorității patriarhului: nu există un partaj după spiță, ci numai individual, la nivel de generație. În general, în acest stadiu nu există o altă exogamie decît cea a marii familii.

Indivizibilitatea proprietății este generală, ea rămînînd investită în patrimoniu. În cazul în care se face un partaj, el este egal. În realitate, nu există moștenire în interiorul familiei, aceasta rămîne perpetuă în vreme ce familia individuală se modifică la fiecare generație.

---

[1] GRANET (M.), *La Polygynie sororale et le sororat dans la Chine féodale*, Paris, 1920.

Patriarhul repartizează în interiorul unei mari familii muncile cîmpului, girează bunurile imobiliare şi, uneori, bunurile mobile. De asemena, uneori se constată prezenţa peculului individual, mai mult sau mai puţin restrîns. Egalitatea între toţi nu semnifică reciprocitate între toţi. Ceea ce există nu este un comunism propriu-zis, ci o reciprocitate totală: membrii grupului se bazează pe comunitatea de servicii, şi nu de bunuri. Adeziunea la grupurile egalitare este relativ liberă, membrii familiei putînd rupe legăturile de rudenie pentru a constitui o nouă familie.

Prezenţa unei mari familii este descoperită pe teren prin existenţa unei case mari împrejmuite de ziduri, sau a unei case lungi.

Caracteristicile generale rămînînd aceleaşi, aceste mari familii pot fi în descendenţă paternă sau maternă. Într-o mare familie malaieză, fetele căsătorite rămîn pe loc, la casele lor, şi primesc vizita nocturnă a soţilor. Acesta este un mariaj furişat sau pe ascuns. Putem distinge două tipuri de mari familii: familia paternă nedivizată, de tipul familiei indoeuropene unde ruda cea mai în vîrstă, adică cel mai în vîrstă dintre bărbaţi, comandă, şi familia maternă nedivizată, de exemplu o parte a familiei germanice. După caz, drepturile asupra proprietăţii imobiliare se vor transmite pe linie masculină sau feminină, proprietatea mobiliară fiind mai ataşată de individ. Însă rudenia pe linie masculină nu exclude, în mod obligatoriu, rudenia de sînge, adică recunoaşterea moştenirii pe linie feminină...

În familiile cu descendenţă maternă nedivizată, patriarhul este reprezentantul femeii celei mai în vîrstă din generaţia bătrînă. În Madagascar, primul ministru este soţul reginei; în altă parte, acesta este fratele său sau unchiul după mamă cel mai în vîrstă. Calcularea descendenţei pe linie maternă nu vrea să spună însă că există o familie matriarhală, unde femeia comandă. Aceasta înseamnă pur şi simplu că ierarhia bărbaţilor este alcătuită pe linie maternă. Recunoaştem cu uşurinţă prezenţa familiei materne prin poziţia unchiului după mamă. Acesta este protectorul şi, în mod normal, tutorele. Poziţia femeii se mai cunoaşte şi prin morfologia interiorului casei: în interiorul unei case lungi, fiecare familie are apartamentul său; or, în familia maternă soţul nu stă acasă, uneori el nu face decît o vizită femeii sale, în timpul nopţii, ascunzîndu-se.

Dreptul asupra copiilor, în familia maternă, aparține bunicului sau unchiului după mamă. Soțul este un fel de locatar, de *locum tenens* al fiului său; el este locotenentul fiilor săi şi, de asemenea, a socrului.

Poliandria se întîlneşte în unele societăți cu descendență maternă: la sciți şi în întreaga lume numidică, adică libică; ea mai există în Tibet, unde femeile au mai mulți frați ca soți, fiecare familie cuprinzînd mai multe femei. În general, administrarea de bunuri se face de către fratele mai mare al uneia din femeile casei, şi nu de un soț.

Familiile paterne nu prezintă un tablou foarte definit; şi în cele două cazuri bărbații sînt purtători de sabie: rolul bărbaților nu diferă, doar locul lor se schimbă. În cazul unui descendent pe linie paternă, femeile sînt cele străine de familie, ele nefiind decît cele care dau viață copiilor. Acest tip de familie nu a lăsat, să spunem aşa, decît această parentate de drept roman în vreme ce *genos* în Grecia trebuia să fie ceva intermediar între clan, marea familie şi familia patriarhală, cu predominanța marii familii. Această familie pe linie paternă era importantă mai ales în ansamblul indoiranian şi în întreg ansamblul celtic, pe cînd în dreptul germanic originar familia maternă nedivizată a jucat un rol de prim plan. Această mare familie pe linie paternă mai există în cîteva societăți din America de Nord: în acest caz, femeia nu este mama copiilor săi, ca fiind pur şi simplu ruda lor de sînge, cumpărată de soțul său pentru a avea copii. De aici, concepția eronată asupra căsătoriei potrivit căreia femeia ar fi sclava soțului ei.

În familiile paterne, femeia nu este decît proprietara bunurilor sale proprii, necuprinse în dotă; dar asupra acestor bunuri, ea are drepturi depline. Eroarea constă în a crede că nu există decît un singur drept aplicat tuturor bunurilor şi tuturor proprietarilor, oricare ar fi. Din contra, regula este dată de multitudinea formelor de drept.

În interiorul familiei paterne, totul se petrece ca şi într-o familie maternă: împărțirea se face pe cap de persoană, şi nu după spiță, între indivizii aceleiaşi generații. Nu este vorba de comunism, ci de reciprocitate directă sau indirectă.

În astfel de familie, poate să existe poliginia sororală, adică obligația unei căsătorii generale a unei familii cu o familie a altui clan,

sau a altei fratrii. Această poliginie sororală corespunde poliandriei din familiile maternale. Leviratul este o rămăşiţă a acestor practici.

Marca familie nedivizată este strîns legată de un teritoriu, ca în dreptul islandez: incinta normandă. Fiul are dreptul să-şi stabilească locuinţa în parcela tatălui său, dar el nu are şi dreptul de a vinde această casă. Parcela închisă este o incintă din pietre sau lemn; kraalul (coliba băştinaşilor din Africa) este o colibă de clan, a satului sau a marii familii, nu a familiei conjugale.

În materie de şeptel, proprietatea este nedivizată, şeptelul aparţinînd grupului de rude pe linie paternă. Proprietatea imobiliară este nedivizată cînd este vorba de spaţii subterane, ea nefiind în mod obligatoriu nedivizată cînd este vorba de bunuri aflate la suprafaţă; în special de cîmpuri şi de grădini.

În general, solidaritatea este absolută în materie de criminalitate în interiorul marii familii. În dreptul contractual, potlatchu-rile între familiile mari sînt mai dese decît între familiile individuale. Aceste concepţii se mai văd încă în tradiţiile de ospitalitate.

Ajungem, în sfîrşit, la forma de familie care ni se pare cea mai veche şi care este, în realitate, cea mai recentă din punct de vedere juridic: FAMILIA CONJUGALĂ. Roma este cea care a recunoscut existenţa în drept a acestui tip de familie, continuînd să ignore parentatea pe linie feminină.

Familia conjugală, de fapt, există peste tot, indivizii ştiu întotdeauna care este tatăl lor veritabil, care este mama lor veritabilă purtîndu-i amintirea şi după moartea acesteia, relaţiile de afecţiune sînt întotdeauna mai strînse între adevăraţii copii şi părinţi. Totuşi, familia conjugală, în fapt, este rar recunoscută.

Vom constata în mare parte din cazuri coexistenţa familiei conjugale şi a marii familii nedivizate: de fapt, familia conjugală există începînd din Australia. Familia de drept suportă imense transformări pe care le vom descrie. La eschimoşi şi într-o mare parte din nordul Asiei, organizarea variază în funcţie de sezon: familiile conjugale se izolează vara pentru vînătoare, iar iarna, toţi membrii marii familii se reunesc într-o mare casă comună. Un grup australian se compune în mod normal din trei sau patru familii care locuiesc în trei sau patru adăposturi şi

se deplasează treptat, pe măsură ce se epuizează terenul de vînătoare. Marile concentrări de clanuri, de fratrii sau triburi nu au loc decît în perioade precise ale anului și pentru scopuri precise.

În ziua de doliu, familia conjugală dispare complet: membrii marii familii se grupează în funcție de descendența lor paternală sau maternală. Femeia poate fi socotită responsabilă pentru moartea soțului ei.

Familia conjugală este considerată pe linie paternă, sau pe linie maternă? În China, individul nu are rudă în afară de strămoșii paterni; femeia adoră amuletele strămoșilor soțului și nu pe cele ale strămoșilor săi; copiii nu sînt rude decît pe linie paternă. Matriahatul, formă aberantă, există în India, în special în înaltele caste ale brahmanilor; el este omniprezent și în Micronezia.

În familia conjugală, vom studia în mod deosebit rolul tatălui: dacă el are drept de viață și de moarte asupra copiilor săi. În toate societățile, tatăl ține întotdeauna să-și transmită drepturile fiilor săi, aceștia conservîndu-și drepturile care vin de la mama lor. Aceasta este istoria tuturor familiilor regale, istoria tuturor căsătoriilor. Aproape peste tot, vom observa conflicte între descendenții pe linie paternă și cei pe linie maternă.

Căsătoria

Căsătoria este legătura de drept care unește două persoane cu scopul de a forma o familie de fapt sau de drept – în principiu o familie de drept, dar toate gradele intermediare sînt posibile între căsătoria propriu-zisă și o stare de fapt care se întinde pînă la o stare de drept în ceea ce privește copiii. Aceasta este sancțiunea unei anumite morale sexuale. În societățile de care ne ocupăm, căsătoria nu este sursa familiei, ea nu este decît un moment, un incident. Sîntem singurii care trăim sub principiul conjugal. Evoluția dreptului domestic conduce la familia conjugală. Căsătoria pleacă aproape de la nimic pentru a ajunge la aproape totul. În această privință, *usucapio* nu a fost abolit decît în secolul al VIII-lea.

Vom neglija problematica promiscuității primitive și ne vom interesa să distingem între fapt și drept. Ideea căsătoriei practicate exclusiv de grupe foarte mari (grupe de frați, grupe de surori) este falsă. Ceea ce

există este posibilitatea întreținerii de raporturi sexuale care pot să ajungă la stări de fapt, dar întotdeauna ocazionale și strict reglementate, și niciodată la stări de drept. Căsătoria pe grupuri nu are loc niciodată decît între grupuri mici, limitate după vîrstă și sex. În cazurile cele mai curente, eu și frații mei devenim soții fiicelor unchiului după mamă.

Lewis Morgan a crezut că a găsit în Hawai căsătoria în grupuri pe o scară largă. El a plecat de la tipul de rudenie *punalua*, unde bărbatul poate să dea tuturor femeilor din generația sa numele de «soții» și unde raporturile sexuale sînt posibile în interiorul unei generații. Plecînd de la aceste constatări, Morgan a concluzionat asupra promiscuității primitive. De fapt, promiscuitatea sexuală este obligatorie, în Hawai, în prima lună a anului și o săptămînă în timpul marilor sărbători. În afara acestora, ea este interzisă. Pe de altă parte, în Hawai nu există distincția între cuvintele «femeie» și «soră». Căsătoria aduce pentru rege obligația de a lua de soție pe sora sa consangvină. Incestuoasă prin esență, dinastia regală reproduce imaginea Cerului și a Pămîntului, abolind toate problemele de ascendență și ereditate. Ceea ce constituia pentru Morgan dovada căsătoriei pe grupuri nu corespunde deci decît unei licențe sexuale limitate la epoci sau momente determinate; și, pe de altă parte, căsătoriei incestuoase a regelui.

Întreaga reglementare a căsătoriei și, în special, instituția claselor matrimoniale are ca scop să stabilească interdicții matrimoniale între generații. Aproape toate societățile negre cunosc cel puțin patru clase matrimoniale, corespunzînd la două generații din fiecare fratrie. În unele societăți, o clasificare mai complicată ajunge pînă la a restrînge posibilitățile căsătoriei la grupe foarte precise, și aceasta cu scopul de a asigura reincarnarea unui anumit strămoş. Putem avea astfel pînă la opt clase matrimoniale.

Instituția claselor matrimoniale este mult mai răspîndită decît am crede în mod obișnuit.

Recunoaștem existența unor asemenea clase după poziția deosebită pe care o ocupă soacra și după rudeniile de înțelegere[1] Clasele sînt fie opuse, fie decalate, pentru a permite existența unei gerontocrații,

[1] Asupra rudeniei de înțelegere, vezi MAUSS (M.) *Parentés à plaisanterie*, Paris, 1929.

bărbații în vîrstă rezervîndu-și tinerele fete. O problemă importantă este aceea de a ști dacă organizarea acestor clase este legată sau nu de totemism. Foarte adesea, două fratrii poartă un nume de totem[1].

Nu vom opune de o manieră absolută exogamia (adică interzicerea incestului) și endogamia, exogamia familială corespunzînd aproape întotdeauna unei endogamii de clan. Noi nu mai cunoaștem astăzi decît interdicția de căsătorie în interiorul arborelui nostru genealogic. Încălcarea legilor exogamici duce la incest, ceea ce este o crimă publică (Oedip). Uneori, incestul va fi intenționat practicat, deoarece numai el permite o absolută puritate a sîngelui (familia regală din Hawai, faraonii).

În ceea ce privește poligamia și monogamia, monogamia absolută nu există decît în drept. Poligamia sororală (în Tibet), la fel ca și poliandria fraternă (în Africa) se explică aproape întotdeauna prin rațiuni economice. Poligenia este normală în regiunile în care soțul și soția nu pot avea raporturi sexuale de la nașterea unui copil și pînă la învățarea lui.

Problema permanenței căsătoriei va reține mai mult atenția observatorului. Legătura care unește soții este una de drept. Dar care este natura ei? Este vorba de un contract de vînzare, de gaj sau de locație? În căsătoriile de alegere, se rețin copiii înaintea nașterii lor. În realitate, este vorba de prestații de la fratrie la fratrie. În general, căsătoria stabilește raporturi între socrii celor două părți. Există curioase inegalități de responsabilitate și curioase diferențe în dreptul public și în dreptul privat, drepturile bărbatului asupra femeii necorespunzînd cu drepturile femeii asupra bărbatului. Această problemă a împărțirii drepturilor, paralele diviziunii muncii, reapare din nou cînd este vorba de copii.

Ceremoniile de căsătorie

Căsătoria este un act privat care nu schimbă nimic în starea civilă a soților. Ritualurile căsătoriei au ca scop îndepărtarea inconvenientelor care pot să rezulte din coabitarea a două ființe diferite. Prețul «de cumpărare» a logodnicei corespunde foarte exact unui preț de locație. Unui bărbat aparținînd unei familii i se acordă o femeie aparținînd altei

[1] cf. FRAZER (sir J.C.), *Totemism and Exogamy...*, Londra, 1910.

familii şi care-i va permite bărbatului să-şi asigure descendenţa. Ceremonia însăşi este un moment de criză care trebuie depăşit. Într-un anumit număr de cazuri, deflorarea este rituală, efectuată de preot, în public (de exemplu, în Samoa). În alte părţi, este vorba doar de o simplă deplasare a miresei la mire. Ritualurile de logodnă sînt destul de lungi (de exemplu, în Africa de Sud). Noaptea nunţii nu este în mod obligatoriu şi noaptea căsătoriei (există adesea numeroase încercări). În Melanezia, plimbarea fetelor corespunde la ceea ce exploratorii numeau altădată «prostituţie legiferată». Toate acestea vor să spună că ar fi vorba de o ceremonie a căsătoriei. Faptul coabitării unei femei alături de un bărbat, naşterea copiilor, toate acestea aduc o schimbare în statutul religios al soţilor, fie că soţul vine să locuiască la soţia sa, fie că femeia este furată de soţ.

În ceea ce priveşte angajamentul, vom distinge clasele matrimoniale; cine a făcut combinaţia, cu cine. Formele cotractuale prin intermediul rudelor sînt frecvente începînd cu Australia (Davy a văzut aici posibila origine a tuturor contractelor). Se vor descrie ceremoniile de logodnă care, uneori, pot începe înainte de naşterea soţilor. Tabuurile logodnei, prestaţiie pe care bărbatul trebuie să le facă viitorilor săi socri constituie esenţialul căsătoriei în toate societăţile studiate etnografic. Acesta este şi principiul poziţiei de serv a logodnicului Iacob faţă de Ladan. Iacob a slujit zece ani pentru a obţine un contract care să-i asigure naşterea copiilor. Pretendentul la fata regelui are multe încercări de înfruntat, în toate sultanatele populaţiilor de negri. De asemenea, se vor studia tabuuri ale logodnicei, ale soacrei şi ale socrului[1] Căsătoria este un moment al logodnei care este adesea posterioară primelor raporturi sexuale. Mai frecvent este mariajul prin răpire. El există la populaţia kurnai din Australia. Bătaia dintre cavalerii de onoare care mai are loc încă în satele franceze este o rămăşiţă a acestor practici. Riturile practicate de Sf. Valentin simbolizează trecerea de la o familie la alta şi violenţa care însoţeşte în mod obligatoriu această trecere. Vom distinge între ritualurile de răpire şi ritualurile de comuniune: masa în comun, vizitele alternative ale celor două familii. Toate aceste ritualuri au ca scop punerea progresivă, faţă în faţă, a celor doi soţi.

---

[1] cf. CRAWLEY (E.), *The Mystic Rose. A study of primitive marriage*, Londra, 1902.

Urmează apoi tabu-ul soțului, care corespunde căsătoriei pe furiș sau pe furate, în care soțul nu poate să-și viziteze soția decît pe ascuns. În fine, întîlnim apoi toate ritualurile legate de pragul ușii și de introducere în lumea strămoșilor. În Madagascar, noțiunea de contract este clară. De asemenea, se va nota absența dotei și se va evita folosirea acestui termen. Vom vorbi mai curînd de gajul dat de soț familiei soției sale, de preț pentru stăpînirea femeii. Fenomenele religioase sînt, în general, secundare. Se vor nota condițiile de loc și timp: adesea, se ia în căsătorie femeia pe care soarta a hărăzit-o, pe care a predestinat-o.

Viața matrimonială

Viața matrimonială are un caracter durabil sau temporar?[1] Ea se derulează în familia femeii sau în cea a bărbatului. Se vor consemna regulile religioase privind menstruația, alăptarea, vînătoarea, războiul și acțiunile interzise în interiorul casei. Este rar cînd soțul și soția mănîncă împreună. Se va studia poziția femeii în interiorul casei, diviziunea sexuală a muncii, existența de bunuri masculine și bunuri feminine. În unele locuri, femeia are proprietate asupra tuturor bunurilor. În alte părți, ea nu posedă nimic. Se va evita să se generalizeze ideea că femeile sînt animale de povară, sclave ale bărbaților lor; să se facă diferența între femeile cu adevărat sclave, sau captive, și celelalte. Studiul poziției pe care o ocupă prima femeie pune problema concubinajului și geloziei între celelalte soții, problema infanticidelor, avorturilor etc...

Căsătoria trebuie să se studieze în manieră statistică: adulterul (instituția curtezanului este reglementată în țările negre), împrumutarea femeii, schimbul și locația; reglementările adulterului și mariajul temporar, ca de exemplu în cazul absenței prelungite a soțului, la populațiile dioula din Sudan; dreptul de musafir, dreptul de prinț etc... ca fiind cazuri de infidelitate prevăzute. Solidaritatea între soț și soție din

---

[1] cf XATES (T.J.A.) *Bantu marriage and the brith of the first child* Man XXXII, 1932, no 159. La doomii din Sudabul francez femeile nu puteau veni la soțul lor decît după nașterea celui de-al treilea copil; PAULME (D.) *Organisation sociale des Dogons*, Paris, 1940.

punct de vedere criminalistic şi civil este adesea foarte slabă. Vom urmări raporturile soţului cu familia socrilor şi, în special, cu cumnaţii (cf. Barbe – Bleue).

Divorţul

Cine poate desface o legătură conjugală? La negri, aceasta este realizată de cele mai multe ori de femeie, iar la semiţi de către bărbaţi. În ce situaţie? Forma obişnuită de divorţ este repudierea. În general, divorţul este însoţit de restituirea bunurilor pe care soţul le-a dat socrilor săi înainte de căsătorie. Se va face un studiu statistic al cazurilor de divorţ. Metoda biografică va fi de mare folos în acest sens. Se va lua, de asemenea, în calcul soarta copiilor după divorţ.

Văduvia

Văduvia bărbatului este, în general, fără importanţă, dar cea a femeii este cu mult mai gravă, ca fiind acuzată de uciderea soţului. Femeia devine, astfel, mai curînd subiectul decît obiectul doliului. Nu sînt rare cazurile de sacrificare a văduvei, sau de sinucidere a ei. Se vor afla care sînt interdicţiile impuse văduvei. Într-un mare număr de cazuri, văduva este promisă mortului, pînă la sfîrşitul doliului[1] Foarte adesea, femeia poate deveni un obiect de moştenit; fiul moşteneşte soţiile tatălui său (cu excepţia mamei sale). Deosebirea foarte clară care se face între bunuri aparţinătoare bărbatului sau femeii, face ca dreptul de moştenire a bărbatului în urma soţiei, sau al acesteia în urma soţului decedat, să fie nul.

Fenomenele morale în căsătorie

Fenomenele strict juridice sînt însoţite întotdeauna de un halou de fenomene care nu sînt sancţionate într-un mod riguros. Acestea formează ceea ce noi numim moral. În societatea noastră, morala se

[1] HERTZ (R.), *Contribution à une étude de la représentation collective de la mort*, in „Mélanges de sociologie religieuse et de folklore", Paris, 1928.

confundă cu dreptul, mai ales în materie de căsătorie şi de viaţă sexuală. Însă pudoarea şi morala sînt lucruri convenţionale. Acte pe care noi le judecăm a fi necuviincioase, în altă parte pot ţine de cutumă: este moral pentru o tînără din Salomon să-şi găsească curtenitorul. Deci, este indispensabil să abandonăm de la început toate explicaţiile subiective, de ordin moral. Noua-Caledonie cunoaşte tabuuri foarte violente în ce priveşte surorile. Aproape peste tot, tînărul bărbat nu are dreptul de a fi văzut de femei în timpul perioadei de iniţiere; el trăieşte într-un hăţiş şi se îndepărtează la apropierea femeilor. Într-un mare număr de cazuri, este interzisă atingerea unei femei, deoarece este important ca natura masculină şi cea feminină să fie puse în contact în deplină cunoştinţă de cauză. Această idee de „natură" a fost indicată de Durkheim. În opoziţie cu aceste interdicţii, unele fapte de promiscuitate pot merge foarte departe: prostituţia preoteselor în aşa numitele mînăstiri din Guineea, preoţii putînd fi şi de sex masculin. Prostituţia din ospitalitate este, în realitate, o comuniune de ospitalitate. În unele ceremonii, toţi bărbaţii încearcă toate fetele[1] Prostituţia, în sensul în care înţelegem noi acest cuvînt, este foarte rară şi, fără îndoială, este de origine semitică.

Raporturile homosexuale între femei sînt foarte rare, destul de rare între bărbaţi, mai puţin în Noua Guinee, unde ele ating un maximum (la Marind Anim, raporturile nepotului după mamă cu unchiul său şi viitor socru).

Proprietatea

Marca distincţie între drepturile personale şi drepturile reale care domină dreptul nostru este una arbitrară, pe care alte societăţi o ignoră în mare măsură. După dreptul roman, am realizat un enorm efort de sinteză şi unificare. Însă dreptul şi, în particular, dreptul de proprietate, *jus utendi et abutendi*, nu pleacă de la un principiu unic, ci ajunge la el. În dreptul roman, sclavul mai este un *res mancipi*. El nu este un om, nu este o persoană. Peste tot observatorul se va găsi în faţa unei pluralităţi de drepturi de proprietate. Un mare număr de lucruri care nu sînt direct

[1] cf. MALINOWSKI (V.)... (vezi nota 1, p. 174).

palpabile sînt trecute în proprietate pentru acelaşi motiv ca şi lucrurile tangibile. Proprietatea reală şi cea fictivă este de tipul: eu sînt proprietarul arborelui în care-mi cuibăresc sufletul şi, de asemenea, totemul mă posedă; un trib australian poate fi proprietarul unui *corroboree*.

Pe de altă parte, proprietatea femeilor nu este una cu cea masculină, proprietatea de bunuri mobile nu este aceeaşi cu cea de bunuri imobile etc... Proprietatea regelui, tribului, clanului, satului, cartierului, sau a unei familii nedivizate poate să vizeze acelaşi obiect. Deci, va trebui să studiem lucrurile aşa cum se prezintă ele, fără idei preconcepute, fără a raporta drepturile indigenilor la codul civil şi fără a folosi o terminologie europeană, adică nu vom vorbi niciodată de locaţie, de titlu, de mobil sau imobil.

Vom lăsa cu totul la o parte problema cunoaşterii dacă proprietatea este individuală sau colectivă. Termenii pe care îi ataşăm noi lucrurilor nu au nici o importanţă. Vom găsi proprietăţi colective administrate de un singur individ, patriarhul, în familia nedivizată. Nu este nici o contradicţie în aceea că patriarhul nu este decît administrator, uneori un administrator suveran, alteori supus unui strîns control.

Aproape peste tot observăm o distincţie între proprietate şi posesiune. *Usucapio* este un mod frecvent de acces la proprietate pe care-l întîlnim, de exemplu, în Madagascar. Dreptul de folosinţă se distinge adesea de dreptul funciar, iar ocuparea de posesiune. Va fi necesar să abandonăm în materie de drepturi reale un mare număr de asocieri de idei proprii ale societăţii noastre (de exemplu, cele de locaţie, închiriere de lucruri şi de servicii).

Vom face inventarul tuturor lucrurilor susceptibile de posesiune în interiorul domeniului, dîndu-se toate explicaţiile posibile de către bătrîni. Observatorul se va rezuma să descrie ceea ce vede sau ceea ce i se raportează în termeni indigeni, distingînd între starea de drept şi starea de fapt. El va căuta titlurile juridice sau noţiunile care corespund termenilor indigeni, dar care nu sînt întotdeauna formulate în mod conştient. În ţările negre, vom găsi aproape peste tot un sens foarte viu al noţiunii de folosinţă, comparabilă cu noţiunile pe care le găsim în vechiul drept francez. Vom mai face recurs la metoda cazurilor în speţă: istoria unei parcele de pămînt sau a unui imobil va permite studiul

detaliat al modului de achiziție și de transmitere a proprietății, de posesiune sau de uzufruct.

Analiza dreptului se va face prin confruntarea datelor astfel obținute. Se va constata o distincție foarte generală între drepturile reale și drepturile personale, drepturile și obligațiile suprapunîndu-se destul de strîns. Dreptul la un anumit dans, la un anumit cîntec este „mai ereditar" decît dreptul la un teren. Noțiunea de lucru juridic și de cauză juridică este în același timp foarte diferită prin unele aspecte și atît de apropiată prin altele de concepția noastră. Confuzia între drepturile mobiliare și cele imobiliare este destul de generală. Imobilele, prin natura lor, sînt, ca și la noi, cele mai importante.

Aproape peste tot proprietatea are un caracter puternic marcat religios. Ea este protejată totuși de un sistem de tabuuri, aceleași sancțiuni interzicînd apropierea de obiectele sacre. De aici și raritatea furtului, raporturile drepturilor de proprietate cu doliul, cu cultura strămoșilor etc...

Ne vom abține, repet, să opunem în manieră absolută proprietatea comună și cea individuală. Astfel, vînatul ucis de vînător nu-i aparține acestuia: partea nobilă a animalului revine de drept șefului familiei, o alta soacrei vînătorului etc...

În concluzie, proprietatea nu urmează o linie teoretică, ci pe cea a structurii sociale, diferențiindu-se după obiectele cărora li se aplică și după persoane, urmărind sexul, vîrsta, clasa matrimonială etc... a proprietarului.

Bunurile imobile

În dreptul nostru, sîntem proprietari pe sol, aer, lumină și subsol. În toată lumea neagră, noțiunile sînt meticulos distinse: proprietarul solului nu este obligatoriu și proprietarul arborilor care, la rîndul lui, nu este întotdeauna proprietarul fructelor. Va trebui deci să studiem această cascadă de drepturi. O cunoaștere prealabilă a vechiului drept francez sau englez va fi aici foarte utilă. Anglia nu are decît un proprietar, și acesta este regele. Toate terenurile sînt deținute de rege. Unele sînt domenii funciare complete: de exemplu, domeniul castelului care cuprinde proprietatea solului și cea a subsolului cu netransmisibilitatea

acestui sol atîta timp cît există moştenitori legitimi. Minele sînt în posesia seniorului, şi nu ca în Franţa, o concesiune a statului.

De multe ori vom găsi o formă de proprietate care este contractul de închiriere cu drept de ipotecă pe un termen foarte lung. Formele de proprietate în Madagascar sînt remarcabile din acest punct de vedere.

Dreptul funciar este cel mai dezvoltat chiar şi la nomazi, care sînt proprietarii teritoriilor lor de transhumanţă. Oricît de puternic ar fi înrădăcinat în sol, acest drept este supus unor numeroase dezmembrări. Dreptul funciar este, înainte de toate, un drept de folosinţă care poate fi grevat, de exemplu în întreaga Guinee, de servituţi precum vînătoarea, care este privilegiul regelui şi nobililor. Proprietatea terenurilor agricole este distinctă de proprietatea altor suprafeţe de pămînt. Putem fi, de exemplu, proprietarii recoltelor, de la semănat pînă la seceriş: *arva per annos mutant*, spune Tacit despre germani. Proprietatea funciară, pe de altă parte, este netransmisibilă. Ea este legată de familie, clan şi trib mai mult decît de individ, deci nu poate să părăsească familia pentru a fi cedată unui străin. Observăm supravieţuirea unei stări de lucruri asemănătoare cu cea din dreptul normand (vînzarea cu clauză de răscumpărare şi dreptul partajului mai sînt încă în vigoare în Jersey).

Observatorul va studia cu multă răbdare natura legăturii care uneşte grupul de proprietari cu obiectul posedat. În Sudan, vom găsi instituţia stăpînului pămîntului, reprezentant al primilor ocupanţi. Aici proprietatea este legată de mitul Pămîntului – mamă, a pămîntului în care se odihnesc strămoşii care sînt stăpînii care acordă abundenţă, sau aduc foamete. Vom mai observa sentimentele pe care le trezeşte fiecare proprietate proprietarilor săi[1]: sentimentul de şef faţă de sanctuare şi faţă de proprii zei. Să se noteze toate regulile care fac ca un anume lucru să fie transmis unui anumit individ sau să fie girat de un anume individ. În funcţie de ani şi anotimpuri, dreptul poate să varieze de la individual la colectiv, după natura sa. De exemplu, dreptul de păşune este comandat de sistemul de asolament şi de pîrloagă. Proprietatea variază deci nu numai după natura obiectului şi după posesorul său, ci şi după timp.

[1] FIRTH (R.), *We, the Tikopis*, Londra, 1936.

În mod normal, vom distinge: proprietatea colectivă familială (*hof, curia*), proprietatea patriarhală a casei (*haus*), proprietatea individuală a arborilor şi pădurii (*gaard*), dreptul arendaşului asupra cîmpului său atîta timp cît el cultivă acest cîmp (*akker*), dreptul temporar asupra unei bucăţi de cîmp şi, în fine, dreptul proprietăţii comunale (*wald*). Asupra acesteia se exercită dreptul la păşune, drept individual dar pe care îl posedă toţi.

Această dublă morfologie este regula în ţările negre, unde cîmpul este proprietatea familiei parentale, grădina este proprietate individuală, acelaşi teren putînd fi cîmp sau grădină, după momentul anului[1] O sarcină care grevează asupra unui bun imobiliar nu este obligatoriu o dezmembrare a proprietăţii, ea poate fi la originea unei manifestări a dreptului superior, de exemplu, a şefului. Pe de altă parte, există în mod normal o sarcină ce vizează toate terenurile agricole în profitul acestora. Corvezile legate de întreţinerea drumurilor, de eliminarea gunoiului, de lucrările necesare de irigaţie şi pentru valorificarea bălegarului sînt generale.

Modurile de achiziţionare a proprietăţii. În societăţile noastre totul este de vînzare, dar nu de prea mult timp (în jur de o sută cincizeci de ani). În alte locuri însă modul normal de transmitere a proprietăţii este cel succesoral. În ţările ashanti, precum şi în întreaga Guinee, femeile moştenesc femeile, iar bărbaţii îi moştenesc pe bărbaţi. Pămîntul fiind o proprietate eminamente feminină, nu există bunuri funciare care să fie vîndute în afara familiei materne, fără o veritabilă *detestatio sacrorum*, adică zeii trebuie să permită bunului să treacă într-o altă descendenţă. Schimbarea descendenţei este o instituţie frecventă pe care însă o întîlnim sub forma unei interdicţii de a vinde în exteriorul familiei. Locaţia şi vînzarea sînt rare, iar donaţia este provizorie, cu titlu de locotenenţă. În lumea malgaşă mai găsim încă atribuţii de proprietate pentru prestaţiile publice ca parte atribuită învingătorului, la fel ca în dreptul german: soldatul hova într-o ţară nonhova are dreptul la un cîmp pe care să trăiască. Cuvîntul *hetra* provine din sanscritul *ksatria*, care desemnează casta războinică.

---

[1] PAULME (D.), *Organisation sociale des Dogans*, Paris, 1940.

Gajul, ipoteca sînt asupra indivizilor, şi nu asupra bunurilor. Un debitor va da ca gaj pe fiul său, şi nu pămîntul său. Familia va răscumpăra individul pus ca gaj deoarece ea este veritabilul proprietar.

Deposedarea funciară, care a survenit o dată cu sosirea europenilor în teritoriul colonial, este un fenomen esenţial care antrenează numeroase cazuri de redistribuire a proprietăţii şi apariţia proprietăţii funciare acolo unde nu este cunoscută. Dar impunerea unui nou regim funciar, fără o cunoaştere profundă a regimului precedent, prezintă grave inconveniente.

Bunurile mobile

Bunurile mobile sînt mult mai puţin numeroase decît cele imobile. În societatea noastră, ele corespund unei singure forme de proprietate, mereu aceeaşi. Faptul acesta nu este întîlnit peste tot: casa poate fi un tip de mobil, şi nu de imobil. Calitatea proprietarului influenţează natura proprietăţii. Vom regăsi aici marea diviziune semnalată mai sus între bunurile masculine şi bunurile feminine. Actualmente, în Franţa, zestrea miresei este în afara bunurilor comune chiar dacă lucrul acesta nu a fost specificat prin contract. Nimic nu se aseamănă unui capital în societăţile pe care le studiem din punct de vedere etnografic, decît recoltele, uneltele şi bunurile necuprinse în dotă. Cufărul este întîlnit în Asia şi America de nord-vest. În acest cufăr, sînt aşezate măştile, săbiile magice, veşmintele de ceremonie, într-un cuvînt, principalele bunuri mobile. La populaţia kwakiutl acapararea prin forţă a unui cufăr ducea la degradarea proprietarului, care-şi pierdea rangul.

Vom constata foarte adesea prezenţa drepturilor feudale: dreptul seniorului la prima jerbă, sau la prima dijmă. Această stare de lucruri corespunde mai curînd titlurilor de proprietate decît obligaţiilor. Există cazuri în care asupra aceluiaşi obiect se pot exersa, concomitent, drepturile prinţului, ale căpeteniei militare, ale preoţilor, ale strămoşilor, ale diferiţilor membri ai familiei şi, în sfîrşit, ale celorlalţi membri ai comunităţii. Posesiunea antrenează, în mod normal, obligaţia partajului. Neindivizarea bunurilor mobile este regula generală: a poseda un obiect anume este tot una cu a fi contabilul acelui obiect.

Natura dreptului va mai varia şi după natura lucrului. Africa de Sud cunoaşte *lobola*, adică datoria aproape perpetuă a soţului faţă de socrii săi, datorie care nu priveşte decît animalele. Drepturile de vînătoare şi de pescuit corespund drepturilor de consum individual sau colectiv.

Legătura între proprietar şi obiectul posedat este caracterizată printr-un anume tip de proprietate. Foarte adesea, sufletul posesorului este fixat într-un obiect prin folosirea unei mărci, a unui blazon sau prin relaţii magice. Vom studia dreptul asupra obiectului descoperit (el rămîne destul de rar în mîinile inventatorului său); condiţiile de împrumut, modalităţile dreptului de folosinţă şi această interesantă instituţie atît de răspîndită care este dreptul distrugerii legale (*muru, potlatch*).

Dorinţa de răzbunare antrenează cel mai mare schimb de bunuri, şeful unei familii fiind nu proprietarul absolut, ci trezorierul bunurilor familiale. Poziţia este aceeaşi pentru şeful de clan sau trib.

Moneda, pe care o vom întîlni frecvent, este întotdeauna individuală. Ea circulă între clanuri şi anumiţi oameni şi corespunde unui titlu asupra lucrurilor pe care le reprezintă[1]

În fine, raporturile de drept sînt în mod normal perpetue, legăturile juridice unind în general nu un individ de un lucru sau de o altă persoană, ci o familie de o altă familie: fiii sînt obligaţi să-şi plătească datoria faţă de taţi.

Un alt titlu de proprietate este acela asupra unui sclav. În afară de societăţile europene, sclavul este un individ adoptat de familie, fie că este în Africa neagră sau la irochezi, unde un bătrîn îl adoptă în mod curent pe ucigaşul fiului său. Vom distinge sclavii propriu-zişi de servi şi captivi.

Prin *sclavie* se înţelege faptul că o întreagă populaţie este dominată de un popor de cuceritori, deveniţi proprietarii solului. Atunci, vechii ocupanţi trebuie să cultive pămîntul în folosul stăpînilor lor. Aceasta este originea coloniatului şi a arendei. Recunoaştem o asemenea situaţie după cel mai firav semn de emancipare din cultul populaţiilor supuse după absenţa blazonului, sau, uneori, prin absenţa sufletului, nobilii fiind singurii care au drept la un suflet personal. În toată lumea Nilului

---

[1] SIMIAND (F.), *La Mannaie, réalité sociale*, in „Annales sociologiques" fasc.I, Paris, 1934.

vom găsi această distincție semnalată de Roscoe, între *bahima*, păstori cuceritori care nu cultivă, și *bahera*, agricultori cuceriți care lucrează pentru stăpînii lor[1] Marile dinastii ale sultanatelor stabilite în Niger au instituit un ordin de acest gen. Raporturile între stăpîni și servi trebuie studiate din punct de vedere individual, dar și colectiv.

Captivii sînt prizonieri de război sau prizonieri pentru datorii neplătite. În mod normal, captivul de război devine ceea ce numim captivul de casă, încorporat familiei, și care ia de soție de asemenea o femeie captivă. În general, captivul este nevandabil, dar el și-a pierdut onoarea. Aceasta este forma curentă de sclavie în Africa, acolo unde nu a penetrat influența semită și unde negustorii albi nu recrutau personal pentru plantațiile din America.

În concluzie, sclavia așa cum o înțelegem în general n-ar fi o instituție primitivă. Cumpărarea unui individ și reducerea sa la statutul unui obiect este un efect al dreptului asiatic al vechilor și marilor regate, atestat de cele mai vechi texte de legi sumeriene. La fel ca și prostituția, sclavia și-ar avea originea între Egipt și China.

Vom remarca faptul că sclavul este mai bine tratat în societățile așa-zis primitive decît în Egipt sau în Grecia antică. Drepturile sclavului erau inexistente în Roma, unde el era socotit ca fiind un lucru, *res mancipi*. În țările negre, sclavul are drepturi și obligații: la populația mossi, dacă el a reușit să scape, este liber. Sclavul are drepturi asupra fructelor muncii sale, asupra veniturilor bănești, el are o femeie (copilul făcut de un stăpîn captivei sale, o eliberează pe aceasta); el poate să moștenească, să fie emancipat, adoptat etc...

Dreptul contractual[2]

La baza problemelor ce privesc contractul, găsim teoria lui H. Sumner Marine, adoptată și de E. Durkheim. Societățile care ne-au precedat

[1] ROSCOE (J.), *The Soul of Central Africa*, Londra, 1922.

[2] HUVELIN (P.), *Les Tablettes magiques et le droit romain*, in „Annales internationales d'histoire", Paris, 1900; MAUNIER (R.), *Recherches sut les échanges rituels en Afrique du Nord*, in „Année sociologique", t. II, Paris, 1925; MAUSS (M.); *Essai sur le don, forme archaïque de l'échange*, in „Année sociologique", t. I, Paris, 1923.

sînt societăți în care germenele contractului nu se găsește în consimțămîntul părților, ci în starea lor civilă. Contractele se încheie ținînd cont nu de calitate, ci de voința individuală. De exemplu, individul care nu întoarce potlatcth-ul este umilit și-și pierde rangul. Numai în societatea noastră contractele se încheie făcînd abstracție de calitățile părții contractante, ea trebuind doar să fie capabilă să onoreze contractul. Pentru a înțelege drepturile contractuale primitive, ne vom gîndi la situația minorului în dreptul nostru, sau la cea de altădată a femeii căsătorite, care nu se putea constitui ca parte fără acordul soțului.

Pe de altă parte, remarcăm o evoluție foarte clară a obligațiilor publice și colective înspre obligațiile private și individuale. Aproape peste tot, responsabili în angajamentul luat sînt nu numai contractanții, ci și persoanele pe care aceștia le reprezintă. Șeful contractant este trezorierul și reprezentantul clanului său: chiar astăzi, clanurile scoțiene s-ar considera dezonorate dacă nu ar participa la sărbătorile organizate de șeful lor. Astfel contractul ce are loc între doi indivizi angajează tacit colectivitățile în funcție de statutul lor. Se face frecvent greșeala de a se considera că contractul este necunoscut altor societăți, în afară de societatea noastră.

De fapt, este imposibil de conceput o serie de drepturi care să fie în întregime noncontractuale. Noi facem o eroare crezînd, invers, că toate actele noastre contractuale, ca de exemplu căsătoria, sînt un contract, adică atunci cînd contractul de căsătorie este menționat, înscris în certificatul de căsătorie propriu-zis. Căsătoria are toate aspectele unui contract, ceea ce nu înseamnă că și este. Ea este un act de drept public și, în același timp, unul de drept privat.

Contractele, la noi, se fac în raport cu lucrul sau în raport cu serviciul cerut, fără a presupune altă legătură între contractanți. În alte părți, în mod normal contractul antrenează o alianță: eu fac un contract cu dumneavoastră deoarece sînt aliatul dumneavoastră într-un anumit fel. La baza oricărui contract, există o alianță de sînge, căsătoria... Noțiunea de alianță încă mai este foarte prezentă în dreptul semitic. Cunoaștem teoria alianței din Biblie: cuvîntul «circumcizie» pe care-l traducem impropriu prin «semn» înseamnă, în realitate, «pecete» (însemnul) lui Dumnezeu. Fac parte din alianță indivizii care poartă pecetea lui Dumnezeu. Între aceștia se va stabili contractul. Alianța în interiorul

căreia urmează a se încheia contractul corespunde unei noțiuni fundamentale din primele perioade ale dreptului roman.

Pe de altă parte, un contract înseamnă întotdeauna prestare, adică a pune în mîinile cuiva; a face cuiva un lucru sau un serviciu. În cazul prestației totale, voi datora toate lucrurile pe care le posed și toate serviciile posibile; sînt legat pe viață. Acesta este rezultatul alianței. În alte cazuri, prestația va fi parțială: ce mi se datorează este pe măsura a ceea ce am dat. La origine mult mai răspîndită, prestația totală mai există încă între soți, cu condiția să nu existe altă specificație în contractul de căsătorie.

Pentru a studia obligațiile, ne vom raporta la definițiile dreptului roman. Definiția lui Paul în *Digeste*: *obligationum substantia non in eo consistit, ut aliquid corpus nostrum vel aliquam servitutem nostram faciat, sed ut alium nobis obstringat ad dandum aliquid vel faciendum vel praestandum*. Vom observa că nu este vorba numai de un lucru, ci și de obligația de a livra un lucru; aceasta este o mare descoperire a dreptului roman. Pe de altă parte, formularea lui Justinian, III, 13: *Obligatio est juris vinculum, quo necessitate astringimur alicujus solvendae rei secundum nostrae civitatis jura* – aduce o enormă revoluție: «secundum nostrae civitatis jura». Nu starea religioasă sau militară, ci cea civilă este cea care determină dreptul, de unde și posibilitatea de a estima un prejudiciu prin judecată, chiar dacă este vorba de moarte. Teoria obligației s-a dezvoltat în proporție considerabilă în Roma și noi îi mai sîntem tributari încă. În timp ce Codul german și cel elvețian consacră responsabilității civile două capitole întregi, fiecare de mai mult de șaizeci de articole, noi ne-am restrîns în această privință la cîteva probleme de jurisprudență ale Curții de Casație, bazate în întregime pe articolul 1384 al Codului Civil.

Principii ale observației

Nu vom căuta în societățile studiate nici unul din contractele clasice ale dreptului occidental: cumpărarea, vinderea, locația... La noi, cumpărarea presupune o vînzare irevocabilă. În alte părți însă, vom întîlni vînzarea cu clauză de răscumpărare. Cunoaștem că astăzi, în

dreptul englez, bunul familial nu este susceptibil a fi vîndut. Vînzarea în piață, în public, este imposibilă într-o societate care nu cunoaște piața; se pare că celții nu ar fi cunoscut piața decît înspre secolul III î.Hr., iar germanii abia spre secolul IV sau V d.Hr. Numeroase contracte de exemplu de închiriere de servicii sînt necunoscute sub forma pe care noi o concepem. Noțiunea de salariat este străină în această privință, ea era la fel și la Roma. Deci nu trebuie să căutăm contractul acolo unde-l știm, ci acolo unde nu-l avem. Contractul, am spus-o mai sus, este un caz de alianță; vom cerceta contractul în prietenie, în căsătorie (căsătoria este un contract de alianță care antrenează concesionarea unei femei sau a unui copil), în ospitalitate. În țările nordice, contractul de ospitalitate presupunea dreptul la posesiunea femeii pînă într-o epocă foarte apropiată. Un dans, o mască pot face obiectul unui contract. Contractele personale (precum contractul de ospitalitate) sînt esențiale din care contractele reale nu formează decît o subclasă.

Contractele mai au un caracter perpetuu și colectiv. Ele se realizează cel mai adesea între triburi sau clanuri, și mai rar între indivizi izolați. De aici concluzia că contractul ar echivala în cele mai multe cazuri cu un tratat. Aceasta este teza pe care a dezvoltat-o Mr. Davy în *Foi jurée*.

În fine, în contract apare întotdeauna ideea de ordine: a plăti *pogare*, a pacifica. Această noțiune de pace care rezultă din executarea contractului și din pactul care leagă contractanții, adică speranța de pace în executarea contractului este o noțiune fundamentală în obiceiurile noastre. Încălcarea contractului este, înainte de toate, expresia unei frămîntări publice, și nu numai private.

Pentru a studia contractele, vom recurge la metoda studiului de caz, străduindu-ne să studiem toate contractele. Lucru destul de dificil, deoarece dreptul se aplică global, și nu articol cu articol. Vor trebui descrise starea de spirit, spusele, gesturile, prestațiile fiecăreia dintre părți.

Un anumit număr de principii sînt comune în toate contractele: contractul are întotdeauna ca obiect un lucru sau o cauză, *res. causa*; el are întotdeauna o cauză legitimă. Însă, în comparație cu ceea ce cunoaștem noi, contractul poate să varieze în funcție de contractanți. El se încheie între familii, clase, clanuri, contractul intern avînd ca singur

scop existența unui contract extern. Sînt obligat să prestez șefului meu tot ceea ce pot; în schimb, el cheltuiește tot ceea ce are pentru războiul în care eu mă bat pentru el. Responsabilitatea publică a șefului de clan, de exemplu la populația betsileo este nelimitată, de asemenea și servitutea clanului față de șeful lui. Nu există nici un mijloc de a proceda altfel, nu putem fi cu toții „purtători-de-drapel"; unul singur îl va purta, iar ceilalți îl vor urma. Pe de altă parte, neexecutarea contractului antrenează aproape peste tot o procedură de execuție a împricinatului. Se cunoaște, în acest sens, evoluția dreptului roman. În cea mai mare parte dintre cazuri, nerespectarea contractului are influență asupra persoanei în cauză, obligația născîndu-se întotdeauna *ex delicto* și niciodată *ex pacto*. Vom nota absența aproape generală a noțiunii de greșeală (*culpa*) și a celei de cvasidelict. Ești responsabil chiar dacă nu ai intenția de a face rău. Delictul comis fără rea intenție presupune acceptarea unei compensații în locul răzbunării. Dreptul contractual are un caracter cutumiar, ceea ce nu-l împiedică să fie atestat într-o manieră oarecare. În Australia, de exemplu, constatăm aplicarea unui impozit. El derivă din statutul părților și nu este necesar să fie scris: știu ce datorez șefului meu de clan și ceea ce el îmi datorează. Contractul este inutil în interiorul unei familii, fiecare membru fiind, în funcție de statutul său, în contract perpetuu cu toți ceilalți. Consecințe ale unui statut anume, anumite obligații nu au nevoie să fie formulate. Este ceea ce mai numim astăzi statutul moral al familiei, statutul moral al căsătoriei. Nu este nevoie de un contract explicit în interiorul familiei, acolo unde el funcționează natural. Credem în mod obișnuit că consimțămîntul a două părți este cauza generatoare a contractului. Contractul poate să se încheie tacit, fără un consimțămînt chiar care să-i întărească existența. Dar această noțiune a legăturii voluntare face abstracție de capacitatea contractului: un copil nu are dreptul să se angajeze. Doar contracte încheiate public la Bursă, de exemplu, sînt făcute oral, cu minimum de formalități.

Vom împărți contractele în contracte de prestații totale și contracte unde prestația nu este decît parțială. Primele apar începînd cu Australia, le găsim într-o bună parte a lumii polineziene (totuși foarte avansată) și în întreaga Americă de Nord. Prestația totală se traduce pentru două clanuri

prin faptul că ele se află într-un perpetuu contract, fiecare datorează tot la toți, în orice moment. Este ceea ce noi numim larghețea ospitalității. Asemenea contracte pot fi pur individuale, cunoscînd forme remarcabile. Australia cunoaşte deja piața prin intermediul femeilor care schimbă bunurile cele mai prețioase şi, pentru aceasta, traversau teritoriul altor triburi. Bărbații înarmați ar putea străbate aceste teritorii, însă deseori ei preferă să-şi trimită femeile care sînt soțiile de clasă matrimonială a contractanților şi au cu ei legături sexuale. În alte cazuri, doi bărbați aparținînd unor grupuri diferite care şi-au schimbat cordoanele ombilicale pot să încheie un contract cu condiția să nu se vadă niciodată. Aceste interdicții de intimitate pronunțată care se referă la oamenii uniți prin legături foarte strînse sînt cu totul remarcabile.

În general, contractele maxime se încheie între cumnați. La fel se întîmplă în lumea sioux unde totul se petrece în termenii prestației totale: eu îi inițiez pe toți nepoții pe linie maternă, pe toți nepoții pe linie paternă sau pe toți ginerii mei din clasa matrimonială etc... A face pace înseamnă a plăti. Atunci apare o curioasă noțiune, cea a circulației dezinteresate a bogățiilor: *res* vine de la *ra* (tih) şi înseamnă ceea ce face plăcere. Aici interesul este estetic şi culinar, asistăm la o serbare continuă.

Vom nota pentru fiecare contract care sînt contractanții: indivizi, colectivități, indivizi reprezentînd o colectivitate. Este foarte rar cazul în care un individ încheie un contract în numele său personal asupra imobilelor sale. Tipuri de contract: este obligatoriu sau nu, transmisibil sau nu, şi în ce fel este transmisibil. Vom nota natura, formalitățile şi publicitatea contractului. Formalitatea se referă la regulă, iar contractul este întru totul solemn cu angajamente teribile în potlatch, ocazie cu care clanul se angajează în întregime.

Vom mai nota rolul monedei şi gajului. Darul este o formă normală de angajament: darul este un gaj pentru cel care-l primeşte[1] Citim în *Digeste* că *dona naturaliter ad remunerandum*: darurile sînt naturalmente făcute în speranța că ele vor fi recompensate. Ingratitudinea mai este însă o cauză a revocării donației în dreptul francez.

---

[1] cf. MAUSS (M.), *Gift, gift*, in „Mélanges", Strasbourg, 1924.

În final, vom urmări modul de achiziție a contractelor. Contractele sînt transmisibile pe cale succesorală: moștenesc toate potlatch-urile tatălui meu decedat.

Dreptul penal

Dreptul penal are două obiective: studiul infracțiunilor la adresa obligațiilor sociale și studiul reacțiilor la aceste infracțiuni. Este un caz de teoria sancțiunilor. Societatea intervine împotriva a tot ceea ce o ofensează. Ca reacție a grupului, dreptul penal nu corespunde unui fenomen al structurii sociale, ci ca un fenomen funcțional. Juriul, ca element funcțional, se opune judecătorilor și închisorilor ca elemente structurale.

Crima se va defini ca o violare a dreptului care provoacă o anume reacție: pedeapsa ca reacție *publică* a societății împotriva infracțiunilor.

Deci vom găsi în răzbunare sau în războiul privat, fapte care exprimă această reacție, un amestec de public și privat dificil de analizat: dacă incriminarea este publică, aplicarea pedepsei este adesea privată. Vom mai remarca o absență totală a elementelor de voință, greșeala publică corespunzînd de multe ori unor greșeli private (de exemplu, în solidaritatea conjugală).

În acest caz diferențele remarcabile separă dreptul francez de drepturile primitive. Nici metodele de incriminare, nici metodele de imputabilitate a greșelii și nici metodele de schimbare a pedepsei nu sînt asemănătoare. Vom menționa absența autorității constituite pentru administrarea pedepsei: judecătorii sînt bătrînii clanului sau șefii religioși. Nici unul nu exersează singur această funcție. Vom mai nota absența generală a codului penal, mai puțin în Madagascar; absența noțiunii de responsabilitate în sensul în care înțelegem noi, caracterul automat al represiunii, cel culpabil se pedepsește adesea singur (cel condamnat la moarte se sinucide sau fuge); în final caracterul automat al represiunii: practic aplicarea pedepsei se declanșează fără ca ea să fie pronunțată. Ea se aplică de întreaga societate, ca de exemplu în cazul lapidării.

Principiile observației

Înainte de orice, ne vom strădui să găsim legiștii și autoritățile care se ocupă cu procedura penală: vraci, aducătorii de ordalii etc... Aici vom recurge la inventarierea cazurilor, vom cerceta arhivele judiciare unde indigenii pot fi aduși să-și expună obiceiurile lor. Se întîmplă ca procesele din fața autorităților europene să fie procese ale pedepsei date de judecătorii indigeni (este cazul, foarte des, al societăților secrete) pentru o infracțiune ignorată de administrație. Studiul zicerilor în țările negre va fi un excelent mod de investigație. La fel, studiul proverbelor, dictoanelor, legendelor și poveștilor va da suficiente exemple de infracțiuni și de reacție față de ele.

Vom nota modalitățile de aplicare a pedepsei. Majoritatea greșelilor grave au ca punct de plecare magia, iar pedepsele sînt deseori dictate de societățile secrete.

Dreptul penal este un drept public. Greșelile grave sînt toate de natură religioasă și corespund violării interdictelor: de exemplu, un asasinat va fi o violare a unui tabu al sîngelui. De aici natura religioasă a pedepsei corespunzătoare.

Infracțiunile corespund unor concepte diferite de ale noastre și nu sînt aceleași cu ale noastre. Astfel, încălcarea autorității unui bărbat de către o femeie, a unui superior de către un inferior sînt socotite întotdeauna crime grave. La fel sînt și greșelile comise asupra animalelor sau asupra regelui[1].

Există posibilități de tranzacție și de compunere între diferite drepturi. În cazul răzbunării, de exemplu, moartea criminalului poate fi înlocuită prin adoptarea sa. Tatăl mortului îl adoptă pe ucigașul fiului său și îl tratează ca pe propriul fiu. Pe de altă parte, amestecul dintre public și privat este constant și foarte clar, de exemplu în duelul judiciar.

---

[1] FRAZER (sir James G.), *Lectures on the early history of the Kingship*, Londra, 1905.

În fiecare moment vom distinge dreptul intern de dreptul extern. Regula aplicată în interiorul familiei sau al clanului nu este valabilă cînd este vorba de un străin.

Vom clasifica infracțiunile după gravitatea lor din punct de vedere al indigenilor. Noțiunea de greșeală și ancheta judiciară a noțiunii de prejudiciu sînt aproape întotdeauna absente. Numai elementul obiectiv, material al infracțiunii contează aici. Crima comisă în interiorul grupului va fi tratată diferit de crima comisă în exterior. Aici intervin noțiunile religioase, crima fiind socotită în raport cu credințele în spirite, în morți, cu exogamia etc... Furtul este taxat foarte dur în interiorul satului.

Crima va varia în funcție de criminal și de victima sa. Există crime de etichetă, de magic, simplă infracțiune. Un străin este totdeauna suspect și în mod normal este considerat ca fiind criminal.

Crimele private, comise în interiorul familiei, nu antrenează nici o sancțiune. Pe de altă parte, noțiunea de moarte naturală rămîne necunoscută. Moartea este pusă în sarcina unui vrăjitor, sau a unui dușman. Descori văduva este considerată responsabilă de moartea soțului său de către apropiații acestuia.

Pedeapsa prezintă peste tot un caracter religios, violent, irațional. Ea se aplică acolo unde nu ne așteptăm: de exemplu, în mutilarea cadavrului unui bărbat omorît de fulger, fulgerul exprimînd furia celestă. Foarte adesea pedeapsa este aplicată de mulțime înainte de pronunțarea ei de către judecător: lapidare, linșaj etc... Crima fiind o ofensă împotriva Zeului, pedeapsa ia un caracter de ofrandă ispășitoare[1]

Pedeapsa publică este esențialmente variabilă, atît prin modul său de aplicare (cine o execută, unde, în legătură cu cine este pronunțată...), cît și prin natura sa: condamnarea la moarte poate fi înlocuită prin exilare, o pedeapsă ceva mai puțin gravă, sau cu o compensație pecuniară. Amenda apare destul de rar în comparație cu compensația pecuniară, care este o regulă. Compensația mai poate fi înlocuită prin

---

[1] cf. WESTERMARCK (E.), *L'origine et le dévelopement des idées morales*, Paris, 1928.

oferirea unei femei care va naşte în cadrul grupului ofensat un copil în care va reînvia sufletul victimei. Se vor nota pedepsele aplicate animalelor.

În pedeapsa privată (vendeta), vom studia răzbunătorul, răzbunatul, victima şi raporturile dintre aceştia. Sancţiunea privată nu presupune o incriminare. La originea responsabilităţii civile vom găsi toate procedeele posibile de compensaţie. Duelul cu arme la alegere, la care se ajunge adesea în cazul pedepsei private, poate să degenereze în ordalie, dar, în acest caz, aplicarea pedepsei se face în public.

Vom mai studia procedeele de graţiere a pedepsei; dreptul de azil, de garanţie sau de uitare; timpul de verificare impus în aplicarea unei sancţiuni determinate etc...

Responsabilitatea este o noţiune mai tîrzie: mai întîi apare urmărirea din răzbunare, dorinţa de a aplica o pedeapsă egală celei care a fost suportată. Cercetarea reală a vinovatului nu vine decît după aceea. Instanţa morală este familia sau clanul din care face parte ucigaşul. Deci primul demers constă în a delimita tribul sau clanul culpabil. Procedeele divinatorii sînt folosite în acest scop la populaţia arunta, în Australia. Tortura este o cutumă recentă, de domeniul procedurii. Pe de altă parte, iniţial, responsabilitatea este foarte slabă în dreptul civil şi aceasta pentru că ea admite să fie divizată în părţi egale (de exemplu, în Sudan) între fraţi, în caz de sclavie pentru datorie. În dreptul religios, din contra, responsabilitatea colectivă este foarte puternică. Ea poate urca pe linie ascendentă sau să apese mereu asupra tuturor descendenţilor vinovatului. Duelurile sînt frecvente în acest sens.

Aplicarea dreptului penal se complică datorită faptului că o societate nu cunoaşte un drept unic, ci aplică o suprapunere de drepturi: dreptul şefului de sat este dominat de dreptul şefului de canton, el însuşi inferior dreptului regelui.

Regula aplicării pedepsei este peste tot un amestec între public şi privat. Un exemplu tipic al unui asemenea melanj este cazul hoţului în vechiul drept roman. Intervenind ca organism judiciar, societatea secretă cînd va răzbuna unul din membri săi, cînd va interveni ajutîndu-se de influenţa opiniei publice.

Organizarea judiciară şi procedura[1]

Organizarea judiciară studiază mijloacele puse de lege la dispoziția particularilor pentru a le face recunoscute şi respectate drepturile în justiție. Melanjul privat-public este aici fundamental.

Eticheta joacă un rol esențial în toată organizarea judiciară, derularea procesului este dată de folosirea unor cuvinte şi gesturi consacrate. Formalismul este absolut. În procesele germanice nu exista nici un gest întîmplător. Adversarul care din neatenție atingea pe unul din magistrați în timpul dezbaterii, pierdea din această cauză procesul. Populația ewé din Togo cunoaşte o procedură de jurămînt care reproduce exact procedura *sacramentum*-ului roman.

În general, dezbaterile se prezintă sub un aspect diferit de cel cu care sîntem obişnuiți. Problema nu este de a şti dacă în asasinat ați acționat intenționat sau din greşeală. Problema este de a şti dacă clanul *vostru mi-a omorît fiul*. În această situație, de obicei, este căutat ucigaşul pentru ca fiul *său* să fie ucis de această dată. Faptul acesta îl mai găsim încă în *Colomba*. Căutarea adevărului şi a intenției nu ocupă primul plan. Aceasta nu vrea să însemne că ele sînt întru totul ignorate.

Pe de altă parte, sensul pedepsei nu este direcționat prin mijloace de anchetă precum cele ale noastre. Dacă un bărbat moare, înseamnă că soția sa l-a otrăvit sau l-a înşelat. Se administrează otrava văduvei şi, dacă ea sucombă, înseamnă că este vinovată. Nu se anchetează însă condițiile exacte ale morții soțului. Acelaşi principiu guverna aplicarea codului militar, vechea regulă romană a decimării. Pedeapsa are menirea să-i înspăimînte pe vinovați, soarta adevăratului vinovat fiind mult mai puțin importantă. Procedura se va prezenta adesea dominată de cutumă. Se vor face referiri la precedente şi principii întotdeauna concrete. Va avea, pe de altă parte, variații foarte mari în funcție de posibilitățile părților prezente.

Anchetatorul se va strădui să lucreze pe caz, notînd direct faptele observate. Dacă el nu posedă o cunoaştere prealabilă a principiilor

[1] HARISSON (J.E.), *Themis. A study of the social origins of Greek religion*, Cambridge, 1912; GLOTZ (G.), *L'Ordalie dans la Grèce primitive*, Paris, 1904.

dreptului cutumiar, să se evite legiştii indigeni. Explicaţiile lor pot să aducă confuzie.

Se va face distincţie între procedurile cu adevărat publice şi cele relativ private. Procedura publică va prezenta un aspect diferit în funcţie de loc: regate, popoare conduse de şefi, sau ierarhia societăţilor secrete. Dar chiar acolo unde există o structură regală, subzistă, pe lîngă organizaţia de clan sau de sat, şi vechea organizaţie populară. Deci se suprapun trei etaje de organizare judiciară: poporul, şefii şi confreriile juridice la curte. Întreaga lume neagră cunoaşte tipul de adunare în care întreg poporul sau reprezentanţi ai acestuia sînt aşezaţi în formă de cerc. Adunările în care se ţin discursuri sînt întotdeauna solemne. Aceste organizaţii sînt în întregime comparabile cu cele care au precedat organizarea greacă şi latină: agora şi forumul. Totul este spus în public. Aceste adunări ale poporului pe care le găsim în Africa, Malaezia, în Ţările Anamite etc... te-ar putea face să crezi că există o justiţie populară. Aceasta însă nu înseamnă că întreg poporul se afla acolo şi nici că el avea vreo putere.

Adunarea judiciară se ţine într-un loc sacru sau care devine sacru. Cu această ocazie, se face un sacrificiu care atrage prezenţa spiritelor. Vom studia tot ce cuprinde acest amplasament sacru; vom nota împărţirea adunării pe clanuri, pe sate, pe familii, prezenţa sau absenţa femeilor, riturile divinatorii, sacrificiile, etc. Tribunalul se reuneşte la o anumită zi (*fokonolona* malgaşă funcţionează însă în toate zilele) şi venirea sa este solemnă. El poate fi itinerant. Vom studia amînarea procesului; ţinerea sa; sesiunile tribunalului care coincid sau nu cu zilele de piaţă. Există zile faste sau nefaste pentru a face dreptate? Se vor observa reclamantul, apărătorii, acuzaţii, crainicul, juriul, ajutorul de judecător (asesorul). Dacă este posibil, se va stenografia discursul în limba indigenă şi se va traduce in extenso, se va studia foarte bine elocinţa fiecăruia. Elocinţa, în Polinezia şi Melanezia, constă de foarte multe ori în a vorbi mult. Partea care vorbeşte foarte foarte repede cîştigă procesul.

Cine face justiţie? În ansamblul ewé din Togo, regele nu este decît şeful adunării de judecată, probabil imitîndu-se portughezii sau chiar cei dinaintea acestora, normanzii. În ansamblul ashanti, există delegaţi ai

regelui, iar acesta este înainte de toate şeful acestei justiţii populare. Aceasta este şi funcţia regelui germanic. Observăm deseori o dedublare a puterii regale: regele războiului şi regele păcii, regele zilei şi regele nopţii.

Organizarea judiciară poate să cuprindă funcţionari veritabili. O mare parte din Africa cunoaşte preoţi care administrează otrava ca probă, preoţii speciali care prezidează ordaliile; stăpînul pămîntului; avocaţi; crainici (să se afle ce venituri au aceştia, în bani sau mirodenii).

Se vor studia comentariile procesului; foarte adesea, ca precedent juridic se citează proverbe, sentinţe de drept pe care le vom nota.

Justiţia privată poate fi făcută în public, în mijlocul societăţilor secrete. Societatea secretă dă sentinţa, iar aplicarea ei în public este ca un act juridic, şi nu ca un simplu asasinat. Executoarea acestei sentinţe este, de regulă, societatea bărbaţilor. În Melanezia, sentinţa poate fi executată chiar de o societate secretă din interiorul societăţii bărbaţilor.

Răzbunarea pe care o pun în practică judecătorii constituie o tranzacţie între forma politică a luptei şi forma sa judiciară. Lupta, iată forma în care se prezintă şi azi dezbaterea judiciară. Cuvîntul «dispută» vine din *querela*, reclamaţie. Vom studia părţile şi reclamaţiile lor. Aici se oferă două mari posibilităţi: constituirea unui tribunal, sau reacţia imediată, aşa cum a descris-o Durkheim şi Fauconnet. Ofensaţii pleacă aşadar în război contra clanului vinovatului, lapidîndu-l imediat fără discriminare. În Australia, nici o moarte nu este considerată naturală. Se interoghează cadavrul printr-un oarecare procedeu divinatoriu, iar el pare să-şi îndrume rudele în direcţia tribului vinovat. În această privinţă, mari diferenţe separă dreptul african sau chiar dreptul asiatic de ansamblul instituţiilor din America de Nord. Procesele în America de nord-est se prezintă sub forma unei dispute private. În mod normal, domneşte o anume pace în interiorul tribului, însă conflictele izbucnesc între triburi sau între fratrii. Atunci cînd un membru al unui trib este ofensat sau rănit de un individ aparţinînd unui clan al fratriei opuse, nu numai familia vinovatului se zdruncină, ci întreaga fratrie. Aici vom găsi în mod constant amestecate pedeapsa publică şi cea privată, pedeapsa imediată şi cea amînată.

Judecata care are loc după această dezbatere, în situația în care judecata are loc, constă în a desemna perdantul. Dacă eu pierd, este pentru că sînt vinovat. Ordalia se confundă cu ancheta şi cu pedeapsa; de exemplu, văduva care este doborîtă de otravă confirmă faptul că şi-a asasinat soțul. Acest mod de raționament nu este în mod deosebit mistic.

8. FENOMENE MORALE

Toate tipurile de drept sînt fenomene morale, însă nu toată morala este cuprinsă în drept. Dreptul, ca o conştiinţă clară, organică a reacţiilor precise, corespunde unor aşteptări definite în prealabil de întreaga colectivitate, inclusiv vinovaţii şi perdanţii. La fel ca şi faptele religioase, estetice..., faptele juridice se înconjoară de o masă difuză, informă, înrudită cu dreptul, fără a fi drept în adevăratul sens al cuvîntului. În jurul religiei, se află magia, divinaţia şi, mai ales, superstiţiile populare, iar în jurul dreptului se află morala.

Dreptul nu se confundă cu morala, chiar la noi. A studia dreptul nu înseamnă a studia morala. Aceasta este arta de a trăi în comun şi care recunoaşte prezenţa binelui. Această prezenţă a noţiunii de bine, de datorie, de greşeală poate fi foarte clară într-un foarte mare număr de cazuri, dar morala rămîne ceva relativ difuz. Există un mare număr de sentimente şi de acţiuni de regulă previzibile, aşteptate, acţiuni utile, dar care nu sînt formulate decît ocazional şi care nu sînt aplicate şi cu un respect particular. În societatea noastră, morala este interioară, sîntem faţă-n faţă cu cunoştiinţa noastră, cu întrebările noastre, ele ne fac responsabili sau, mai adesea, ne dau dreptate. Acesta este examenul de conştiinţă.

Caracterul interior al moralei există foarte puţin în societăţile aşa-zis primitive, unde morala pare fixată şi publică la fel ca în dreptul nostru. Sînt oameni care mor din cauza unei insulte adusă strămoşului lor. Malaezia, Indochina şi Madagascar cunosc *amok*-ul, panici colective în care satul se închide, interzicîndu-se oricui să intre. Aceasta vrea să însemne că un locuitor al satului a comis un păcat, că alţii au păcătuit sau că se aşteaptă un atac.

Unele societăţi sînt esenţialmente războinice. În lumea vînătorii de capete (Malaezia şi o parte din Indochina), este imposibilă căsătoria

unui tînăr fără ca acesta să aducă socrilor săi un cap uman. În alte spații însă, societățile se arată a fi pacifiste[1] O bună parte din Polinezia practică *muru*, o expediție răzbunătoare care exprimă dreptul părinților uterini asupra copiilor unei femei din clanul lor, căsătorită în alt clan. În Insulele Amiral, populația manus explică astfel *ngang* – ul: «o femeie din grupa *A* va trăi după căsătoria sa într-o casă din grupa *B* în care bîntuie strigoi, fantomele acestui grup. Ea face un copil acestor strigoi. Datorită nepăsării, copilul, devenit adult, va muri. Simțindu-se insultați, bărbații din grupul *A* – grupul mamei celui mort – vin să dărîme și să distrugă casa și taie capetele acestor stafii care au lăsat să moară copilul femeii din grupa lor».

Esențialul muncii de observație va consta aici în stabilirea de statistici morale și judiciare. Thurnwald a putut să stabilească că în Insulele Solomon, numărul de morți violente era egal cu numărul de morți naturale.

Aceste statistici se vor face, de exemplu, asupra sclaviei, numărului de divorțuri, de separări etc. Vom nota grînarele pline și pe cele goale, sau golite în momentul inițierii sau cu ocazia doliului.

Morala unei societăți se va mai putea studia prin literatura sa, în special prin proverbe. Studiul sanscritei începe întotdeauna prin proverbe. Elevul care știe proverbe cunoaște un limbaj concret, posedă o moralitate, o înțelepciune concretă.

Fiecare proverb va presupune și un comentariu[2]. Va trebui să notăm *în extenso* istoriile în care aceste proverbe sînt inserate... De asemenea vom nota și raporturile frecvente între proverbe și invocările divinatorii, ca de exemplu în cultul lui Fa în Dahomey[3]

Deseori aceste proverbe sînt în versuri și se alătură unei epopei sau unui poem liric. În Africa Neagră, oamenii vorbesc prin proverbe. Morala este înțelepciune, *sophia*. Studiul acestor proverbe va aduce cu sine foarte multe probleme: povestirile, epopeile, dramele, comediile formează un repertoriu fără limite.

---

[1] La fel și Gagous studiați de TAUXIER (L.) *Nègres Gouros et Gagous*, Paris, 1929

[2] Despre proverbe africane a se vedea DELAFORSSE (M.) *L'Âme nègre*, Paris, 1922

[3] cf. MAUPOIL (Bernard), *La Géomancie à l'ancienne côte des Esclaves*, Paris, 1946.

Proverbele tratează de multe ori raporturile dintre vîrste și sexe, raporturile între lucruri și oameni. Observatorul va găsi un anume principiu de clasificare, străduindu-se ca acesta să fie cît mai complet posibil.

Printr-o astfel de anchetă, vom putea defini tonalitatea morală a societății observate, fără a ieși din atmosfera acesteia: adică, pentru ca este bine să se exerseze răzbunarea, este bine să se ofere un cap uman logodnicei. Noțiunea de dreptate morală, de corectitudine este clară în Polinezia, unde cuvîntul *tika* este același ca în Bengal.

În morală regăsim foarte des noțiunile de fericire, virtute, noroc, glorie sau infamie. Dacă am noroc, aceasta înseamnă că sînt pe calea bună și asta pentru că am noroc. Aceste raționamente sînt reversibile și deloc contradictorii; sînt metode de raționament care echivalează cu ale noastre.

Vom nota diferențele de morală în diferite medii: morala de curte, morala poporului. Morala femeii nu este aceeași cu a bărbatului, morala bătrînului diferă de cea a tînărului, morala sexuală nu este la fel cu morala generală. Toate aceste diferite tipuri de morală se dobîndesc cu vîrsta, prin generații, clan, fratrii, societăți secrete, clase. Toate acestea pot fi studiate prin culegeri de formule de etichetă. În felul acesta, vor putea apare caracteristici de urbanitate, cultură, de delicatețe și blîndețe sau, din contra, de violență și brutalitate. Ansamblul de cazuri va permite să facem puțină etologie colectivă.

Observatorul va studia reacțiile morale, fără să fie criminale sau civile, dar și pedepsele morale. De exemplu, trimiterea în carantină este o pedeapsă severă. De asemenea, refuzul unei inițieri poate să aducă o catastrofă. Aproape peste tot, a pierde rangul echivalează cu pierderea vieții, deoarece cel în cauză moare de disperare.

Noțiunile de bine și de rău sînt, în general, foarte clare. Cunoaștem cîți copii din societățile noastre sînt sensibili la aceste noțiuni: el e bun, el e rău. La fel, noțiunea de justiție și de lege morală este limpede în lumea ewé unde însuși numele de Mahou, Marele zeu, semnifică «lege».

Vom mai nota tabuurile lingvistice, cazurile de respect sau familiaritate care par destul de excesive. În grupul sioux, este imposibil să se pronunțe numele unei rude a femeii. Vorbind de socrul sau de soacra

sa, soțul va folosi o perifrază de tipul: «acești aliați care locuiesc în partea cealaltă, acolo».

În final, vom distinge morala publică de cea privată: vom observa atașamentul față de pămînt, dragostea față de obîrșie. Foarte adesea individul, despărțit de satul său, moare. Dorul de țară făcea altădată obiectul reformei legiferate în Franța.

Acest studiu al moralei va fi baza reală a unei etologii colective: ceea ce noi numim morală este foarte adesea de domeniul etologiei.

9. FENOMENE RELIGIOASE

Întregul curs publicat aici pleacă de la studiul fenomenelor materiale pentru a ajunge la studiul fenomenelor ideale. Aşa se explică de ce capitolul asupra dreptului îl precede pe cel consacrat religiei. Dreptul în care intră lucruri, persoane şi acţiuni – *res, personae, actiones* –, mai conţine o doză de material. Eroarea fundamentală a sociologiei mentalităţilor este faptul că a uitat că în viaţa colectivă există lucruri şi fapte materiale. Filosofia, care ia mentalitatea ca un lucru dat în sine, uită că ea este posibilă doar în raport cu fenomenele materiale. Însuşi dreptul rămîne angajat în gestionarea lucrurilor şi a persoanelor. Fără îndoială, sub aspect moral, dreptul ţine deja de aspectul mentalităţilor. Dacă eu sînt proprietarul unei case, aceasta înseamnă că voi recunoaşteţi că eu îi sînt proprietarul. Acesta este un fenomen moral. Pe de altă parte, un mare număr de fenomene juridice cuprind nu numai lucruri, ci şi raporturile oamenilor cu ele. Astfel, în drept şi în morală subzistă, alături de gesturile materiale, o administrare a schimbărilor. Ea mai este prezentă în religie, unde totuşi masa fenomenelor mentale pare relativ pură. Da, relativ, pentru că o mentalitate nu este niciodată «pură», ci intervine pentru a separa sufletul de corp, în limitele posibile. Iată de ce studiul religiei este prezent la final. Fără îndoială, ideile religioase se exprimă întotdeauna mai întîi lingvistic, apoi prin rituri şi, foarte adesea, în ordinea materială. Aici există însă o tendinţă spre puritate.

Nu vom insista prea mult asupra importanţei fenomenelor religioase. În marea parte a societăţilor umane, observatorul se va găsi în prezenţa lui *homo religiosus*. Membrii societăţilor extraeuropene se caracterizează astfel: se caută pe ei înşişi. În societăţile noastre, unde religia nu este decît o categorie printre altele, *homo religiosus* a cedat locul

nu lui *homo faber*, ci lui *homo oeconomicus*: el nu trebuie să „facă”, ci să fie plătit pentru „a face” – sau pentru „a nu face”. *Homo oeconomicus* este de altfel o creație recentă, ar data de la Mandeville, de la *Fable des abeilles*. *Homo oeconomicus* ne-a parvenit din Anglia. Comparînd locuitorii orașelor cu cei ai satelor, în Franța, rezultă că: țăranii se ocupă de creșterea vacilor, condiție *sine qua non* obținerii de venituri, dar ei își păstrează preocuparea față de animale indiferent de cîștigul economic, în timp ce preocuparea dominantă a locuitorilor orașelor este economică, chiar și în activitatea lor estetică. Invers, evocăm amintirea lui Hopi, șef al confreriei Focului, pe care l-am văzut la Washington, un recordman al marșului și care mi-a spus: «Pot să alerg astfel pentru că nu încetez să-mi cînt cîntecul focului». El era convins că îl ardea un foc interior. Fapte de același fel au fost observate și în Australia. De altfel, astfel de credințe nu exclud cunoștințele exacte: omul din paleolitic alegea cu minuțiozitate pietrele pe care avea să le șlefuiască în formă de vîrfuri de săgeată. «Primitivii» moderni posedă cunoștințe precise de etnobatonică și etnozoologie. În toate gesturile lor, există o activitate tehnică și științifică căreia i se adaugă, acolo unde noi nu putem nimic, o activitate religioasă. La activitatea lor tehnică ei mai adaugă, de asemenea, și una morală. De exemplu, omul vînează pentru a-și hrăni copiii. Însă cele două aspecte sînt distincte în spiritul acestuia, iar pentru faptul că el le distinge, noi trebuie să le izolăm. Oricare ar fi activitatea sa tehnică, el nu-i adaugă nici o activitate economică. Această suprapunere fie de valoare economică, fie de valoarea religioasă sau morală asupra unei activități pur tehnice are o mare importanță în societățile umane, ceea ce permite dozarea activităților.

Esențialul muncii de observator constă în acest dozaj. El se va strădui, înainte de toate, să noteze raporturile religiei cu toate celelalte fapte sociale. Lucrul acesta se va face fără a pleca de la ideea că cei pe care îi observă ignoră principiul contradicției, că sînt animiști sau naturaliști, sau pentru că au cunoștință de genitiv deoarece își calculează rudenia pe linie masculină. Faptul acesta este posibil, dar observațiile vor conta întotdeauna mai mult decît aprecierile observatorului.

Unii au negat existența principiului contradicției la primitivi. Mai curînd s-ar părea că categoriile funcționează într-un mod bizar în spiritul

uman. Acolo unde noi, occidentalii, vedem contradicții, alții nu le văd. Aceasta-i tot. Să nu uităm că pînă în secolul al XVI-lea, urmîndu-l pe Platon, credeam că posibilitatea de a vedea a omului se datora faptului că ochiul poseda facultatea de a lansa o rază luminoasă asupra lucrurilor pe care le vedea și că lumina avea o sursă interioară. Relativ recent, savanții au refuzat teza lui Louis de Broglie, deoarece era «imposibil» ca un corp fizic să fie deopotrivă corpuscular și ondulatoriu. În mai puțin de 60 de ani, teoria culorilor s-a schimbat de cel puțin două ori. Multe alte concepte pe care noi le considerăm a fi contradictorii vor putea fi conciliate în viitor. În fapt, jocul categoriilor permite reașezarea conceptelor, și totul se reduce la elaborarea de concepte. Noțiunile «primitivilor» asupra cărora aceștia se apleacă spiritual sînt, ca și cele ale noastre, destinate formării unor concepte forte. Un australian nu va încerca să vîneze un emú fără a ține un cristal în gură. În timp ce noi am judeca această concepție ca fiind deplasată, australianul este sigur că are dreptate: el a vînat emu-ul pentru că ține cristalul în gură. Aristotel nu a îndrăznit să creadă că analiza din punct de vedere logic asupra limbii grecești putea ea însăși să constituie analiza unei logici universale. El a avut dreptate însă spunînd că raționamentul era destinat să formeze concepte. Studierea unei societăți cît mai profund posibil nu va permite nimănui niciodată să concluzioneze la modul general asupra mentalității umane. Descoperirea de noi concepte, de noi categorii, constituie, în aceeași măsură, un prețios aport în istoria gîndirii umane.

Nu vom întîlni nicăieri religii «primitive». Elementele australiene din limba fujenienilor par certe. Antropologia fujenienilor ar prezenta, de asemenea, caractere australiene. Problema pigmeilor pare foarte complexă: pigmeii din Malacca nu au nimic cu adevărat primitiv. Cei din Gabon și Ogooué ridică o problemă deoarece ei oferă un amestec surprinzător de primitiv și neprimitiv. Pigmeii din Ituri dansează adevărate *corroboree* australiene. Veddașii vorbesc sicangaleza, ceea ce dărîmă cu totul ideea de «primitivi». Rămîn cei din Insulele Andaman, studiate de Brown. Pigmeii ar fi mult mai avansați decît australienii, aceștia din urmă rămași destul de primitivi, deși se situează între paleoliticul de mijloc și neolitic. Australienii posedă pietre șlefuite. Fără îndoială, vom găsi în aceste regiuni fenomene mult mai elementare

decît în cea mai mare parte a umanității, dar caracterul «primitiv» al acestor fenomene rămîne cu totul relativ. Australienii sînt la fel de bătrîni ca și europenii în raport cu pitecanthropus. Toți cei care trăiesc au obîrșii la fel de vechi. Deci, să nu se caute primitivul. Săpăturile practicate la populația todas, în India, și despre care s-a crezut multă vreme că sînt cei mai primitivi oameni au relevat epoca bronzului

O civilizație se va defini în funcție de cantitatea sa mai mică sau mai mare de obiecte, unelte și idei. O societate săracă se recunoaște după puținătatea uneltelor și idelor cu care se mulțumește.

Înainte de toate, problema nu se pune în plan teoretic, nu se cercetează dacă ideea este anterioară ritului sau ritul anterior ideii; animismul anterior naturismului sau invers. Totemismul este un fenomen universal, după toate probabilitățile. Totuși, nu se poate deduce totul cu certitudine. Încetul cu încetul, apar probleme și concepte noi. Ne vom întreba dacă individualul primează asupra colectivului. Dar cum să concepem o societate care să nu fie compusă din indivizi? Și, pe de altă parte, cum să ne imaginăm un om care nu vorbește măcar o limbă, care nu-și are propriile sale idei pe care le socotește originale și care sînt, de fapt, ale tuturor celor ce-l înconjoară.

Studiul raporturilor între individual și colectiv reține îndelung atenția observatorului. În șamanism, de exemplu, el va căuta să afle dacă șamanul cunoaște dinainte animalul și spiritul strămoșului pe care-l va întîlni în călătoria sa în lumea de dincolo. Un răspuns afirmativ referitor la raporturile dintre indivizi și colectivitate va însemna că omul este schimbat de regulile pe care i le impune un totem sau altul.

La fel ca și estetica care se definește prin noțiunea de frumos, ca tehnicile care fac trimitere la eficacitatea tehnică, la fel ca economia care face apel la noțiunea de valoare, sau ca dreptul înțeles prin noțiunea de bine, și *fenomenele religioase sau magico-religioase se definesc prin noțiunea de sacru.* În ansamblul de forțe pe care le numim mistice – noi le vom spune *mana* – se regăsesc unele care conțin în așa măsură mana, încît sînt sacre. Ele constituie religia *stricto-sensu* prin opoziție cu altele care formează religia *lato sensu*. Conform acesteia din urmă, ar însemna că-i spun politicos apropiatei mele morți: facă-se voia ta. Dar dacă eu cred cu adevărat în gravitatea efectului, în pericolul pe care-l prezintă

moartea (care exprimă despărțirea de suflet), aceste cuvinte echivalează cu o insultă şi aceasta este religia *stricto sensu*. Diferența va fi comparabilă cu ceea ce separă clarul de clar-obscur.

Noțiunea de *mana* apare întru totul universală. *Nkisi* a locuitorilor din Angola descrisă de Dapper nu diferă deloc de *mana* sau *orenda* indienilor americani. Cel care a semnalat existența noțiunii de *mana* la melanezieni a fost Codrington. Cuvîntul însuşi este însă un cuvînt tehnic polinezian adoptat de melanezienii din insulele Banks. Mana vrea să însemne autoritate şi, în acelaşi timp, un lucru spiritual. Mana este un lucru sau spirit care exersează o putere asupra individului, dar acest spirit are şi ceva material. Această idee mi se pare contradictorie deoarece noi venim cu noțiunea de contradicție între spirit şi materie, dar trebuie să acceptăm că conceptul de materie nu a existat întotdeauna.

Dificultățile observației par a fi considerabile. De altfel, ele țin de caracterul cutumiar al unui mare număr de fapte religioase. Ceremonii întregi pot să se deruleze sub ochii unui străin şi el nu le va vedea. P. Dubois, în lucrarea sa despre populația betsileo, arată că, de îndată ce un indigen se apropie de casă, totul devine religios. În interiorul unei locuințe, nimic nu este pur laic, fiecare lucru ocupă un loc fix, tatăl se aşază întotdeauna în capăt, în partea dreaptă; casa întreagă este orientată. La fel, în coliba tchouktchi, totul este riguros clasat. Observatorul va trebui să-şi imagineze oameni care trăiesc un an întreg aşa cum trăiesc evreii polonezi ziua *Marii Iertări*. Nu există nici un gest în interiorul casei care să fie indiferent din punct de vedere religios. Casa romană, cu a sa *penitralie* (intrare), prezintă un aspect similar. Societățile cele mai simple pot fi în acelaşi timp cele mai complicate.

Fenomenul religios variază ca importanță de la o societate la alta. Unele societăți mai puțin religioase nu posedă mai puține moduri de manifestare religioasă. După Festus (text fără îndoială reprodus în *Cartea Pontifilor*), *religiones stramenta erant*, «religiile sînt ca un nod de paie», sînt tabu; şi fără îndoială cu astfel de noduri de paie sînt legate bucăți din Puntea Supliciilor, adică din Puntea pe care Pontifii trebuiau să o mențină peste Tibru. *Religio* pleacă de la aceeaşi rădăcină ca *relegare*, a lega din nou, a înnoda.

În ciuda caracterului cutumiar pe care-l prezintă religia, ea nu este decît ceea ce există mai conştient în spiritul celui care observă practicile. Aceasta mai ales în spaţiile populare, unde sensul de concret contrabalansează acest sens de noţiune abstractă. *Substantia*, substanţa nu diferă etimologic de *subsistentia*, subzistenţă.

Cea mai bună *metodă de observaţie* va fi metoda filologică care constă în adunarea a cît mai multe texte posibile. Este necesară buna cunoaştere a limbii pentru a nota toate nuanţele. În general, observatorii religiilor primitive cred că într-o societate diferită de a lor nu există nuanţe. Or, totul este plin de nuanţe, de neînţelegeri, de subînţelesuri, jocurile de cuvinte apărînd peste tot («Tu es Petrus»).

Religia este punctul care va înregistra cele mai mari diferenţe, după cum ancheta va fi condusă de o manieră intensivă sau extensivă. O metodă apropiată de cea filologică este cea care constă în studiul aprofundat al documentelor figurative. Un studiu al simbolisticii poate să conducă foarte departe.

De preferinţă, anchetatorul va lucra fără interogatoriu. Atunci cînd un indigen va cînta în faţa lui sau va recita un text, el va prelua textul cerînd informatorului explicaţii pentru fiecare cuvînt, vers, solicitînd exegeza completă a textului. Aceasta este foarte lungă. Un mit conţine fapte de drept, fapte economice, fapte tehnice. Să nu uităm că *Iliada* începe prin descrierea scutului lui Ahile.

Se va studia toată asistenţa pe parcursul unei ceremonii locale. Ideal ar fi să se obţină orice explicaţie la ceea ce se cîntă şi dansează. Dacă ignorăm limba, observaţiile pot fi interesante, dar vor rămîne fragmentare. Totuşi, simpla cunoaştere a limbii este insuficientă dacă observatorul nu recunoaşte formulele ritmate, versurile care sînt un mijloc de a cultiva memoria.

Odată reunit acest întreg material exterior, va trebui să găsim magicianul care va alcătui o antologie a formulelor sale, împreună cu comentariile necesare. Această activitate trebuie să fie întreprinsă, de preferinţă, de un anchetator străin ajutat de un tehnician indigen autorizat. Punctul de vedere indigen este cel care contează. La limită, ideal ar fi ca indigenii să se transforme în autori, şi nu în informatori. Astfel, La Flesche, irochez pur şi membru al Biroului de Etnologie American, timp de patruzeci de

ani a fost însărcinat de indienii osage să publice întreg ritualul Osage. Hewitt care a descoperit noțiunea de *oreda* este un irochez.

În materie de religie, mai mult decît în altă parte, o îndelungată intimitate cu comunitatea studiată va permite obținerea unor informații. Deci este necesară o lungă anchetă, adesea foarte dificilă, în cazul unor mari triburi sau națiuni.

Înregistrările vor conține maximum de comentarii, fiecare dintre acestea nu va fi decît un pretext și un punct de plecare într-o anchetă psihologică. Astfel nu vom aduna nimic fără a întreba de mitul datelor culese, fără a pune probleme legate de tehnică și de estetică. Unul dintre efectele fenomenului religios este acela de a antrena întotdeauna și un fenomen estetic. În mod firesc, ancheta se va ajuta de desene, fotografii, filme, etc.

Nu trebuie să vă fie frică de repetiții, întretăieri și suprapuneri ale mărturisirilor. Aceeași istorie se va regăsi în mituri, obiecte și în divinație. Tocmai această repetiție va sugera aspectul caracteristic al societăților studiate. Spiritul unei civilizații cuprinde un întreg de funcții. Aceasta presupune o integrare diferită a tuturor părților adunate și numai verificările multiple vor permite apropierea de această integrare.

Anchetatorul va studia fiecare grup religios special: magicieni, divinatori, înalți demnitari ai societății bărbaților, cît și diferite clase religioase. La maori, oamenii sînt divizați în oameni de trei «coșuri» – expresia se regăsește în buddhism: în vîrf, *warekura*, casa secretelor sau casa *ariki*, aristocrații, «cei care știau secretele»; inferiorii, cei care erau *tohunga*, care știau mai puțin, și poporul care știa și mai puțin. Deoarece se cunoaște prezența mai multor stadii de inițiere, trebuie studiate toate.

Catehismul, de exemplu, apare ca una dintre cărțile bine scrise în franceză, dar aceasta nu înseamnă toată religia. Interesant ar fi să obținem textul catehismului de la un inițiat. Mai important ar fi însă să găsim autorii catehismului.

Pe de altă parte, anchetatorul poate să asiste cu totul întîmplător la o ceremonie a unui anumit clan. Va trebui să știm dacă în clanul vecin nu se derulează o altă ceremonie, poate chiar complementară celei dintîi. Observatorul va avea sarcina să știe totul, adică să vadă toți actorii, să cunoască toate riturile și toate miturile. Pentru aceasta, se va

recurge la grupuri pe ani, sexe, pe clase; după cultul privat sau public, după loc. Un bun catalog al locurilor sacre ne va da elemente de bază, solide pentru o anchetă ulterioară. De asemenea, un calendar religios va fi indispensabil. Astfel, cultul *Pleiadelor* este foarte răspîndit în țările sud-tropicale, unde ascensiunea *Pleiadelor* marchează schimbarea sezonului. Buddhismul este divizat în două sezoane. La eschimoşi, religia din timpul iernii diferă de cea din timpul verii.

Numai la sfîrşitul anchetei, cînd va fi redat inventarul general şi cînd vor fi adunate toate textele, obiectele, fişele ce descriu diverse ceremonii, observatorul va putea vorbi de religiozitate, despre suflet, de zei, de raporturile între unii şi alții, de superstiții, de contradicții, de absența sau de prezența sentimentului religios. Una dintre cele mai frumoase fraze în materie de religie vine din partea penultimului moriori care locuia în Insulele Chatham la vest de Noua Zeelandă. Moriori au fost decimați de gripă. Guvernatorul Noii Zeelande îi va aduce pe ultimii supraviețuitori pe insula mare, unde puteau fi revitalizați mai uşor. Penultimul era un preot: «Compatrioții mei sînt morți cu toții pentru că noi sîntem foarte *tapu* şi, odată exilați, nu puteam să mai observăm *tapu*-ul nostru». Aceasta este starea de spirit a martirului care mai curînd se lasă condamnat la moarte decît să renunțe la credința sa.

Fenomenele religioase se pot împărți în trei grupe: religia *stricto sensu*, religia *lato sensu* cu magia şi divinația şi, în final, superstițiile.

Religia *stricto sensu* se caracterizează prin prezența noțiunii de sacru propriu-zisă, de obligație, exact cum se caracterizează fenomenele juridice. De exemplu, cineva nu este bărbat înainte de circumcizie.

Noțiunea de obligație nu intervine în religia *lato sensu*, magie şi divinație. De exemplu, nu sînteți obligați să ghiciți în cărți, dar sînteți atenți la un anumit număr de rituri, cunoaşteți dama de cupă, valetul de treflă, fiecare dintre aceştia jucînd un rol precis. Toate acestea sînt fixate. Magia şi divinația pot avea propriile lor coduri.

În fine, folclorul şi credințele populare se prezintă ca un nimb în jurul acestor nuclee pe care le formează magia şi religia. Credințele populare există chiar şi la australieni. Acestea sînt ceea ce numim cu un termen nu prea fericit, superstițiile. De exemplu, e bine să porți un cartof cu tine

pentru ca sinovia să fie alungată şi să meargă în cartof iar nu în genunchi. Această magie populară nu este aceeaşi cu cea a magicienilor.

Putem împărţi religia altfel: în rituri practicate, în mituri şi reprezentări, structuri şi organizare. Pretutindeni există o organizare religioasă, aşa cum există o organizare juridică.

Apoi intervine împărţirea în clase de vîrstă, în societăţile secrete; în preoţi şi mireni; în clanuri şi totemuri. În oricare din grupele şi fenomenele sociale găsim întotdeauna o grupă de bărbaţi care-şi au propriile practici şi reprezentări. Descrierea se termină cînd cele trei clase au fost studiate de o manieră exhaustivă şi cînd raporturile între ele sînt evidente.

În concluzie, putem determina şi extensia fiecărei religii. Graţie acestei împărţiri vom studia organizarea grupului care săvîrşeşte un anumit rit, ca de exemplu cultele tribale şi cele naţionale atunci cînd societatea este formată din mai multe triburi şi, în fine, toate religiile lumii. Astfel, în Sudan apar sărbătorile prin marş, iar la populaţia pueblo totul se petrece ca şi în satele noastre, unde bîlciurile şi tîrgurile se transmit sau se schimbă.

În concluzie, vom distinge cultele private de cele publice şi, în cadrul celor private, pe cele individuale. Cultele private sînt adesea la fel de obligatorii ca şi celelalte.

FENOMENE RELIGIOASE STRICTO SENSU

Plecînd de la faptele exterioare, vizibile, înregistrabile ajungem la studiul mentalităților și a fenomenelor morale. Adăugăm că religia nu este decît o problemă de mentalitate în raport cu celelalte fenomene. Aceasta deoarece caracterul obligatoriu al faptelor religioase se remarcă în primul rînd în observarea riturilor pozitive și negative. Anchetatorul va nota aceste rituri și le va căuta o explicație. Prima sa sarcină va consta deci în înregistrarea faptelor evidente, a practicilor sociale. Prin urmare, el se va strădui să dezvăluie raporturile dintre diferite rituri ce corespund cultelor. Una dintre erorile cele mai frecvente constă în a studia separat practicile religioase. Lucrul acesta se face atunci cînd toate riturile aparțin unui cult, cînd miturile aparțin unei mitologii.

Existența anumitor culte va apare grație studiului diferitelor grupuri care, în diferite momente ale anului și în anumite locuri, oficiază anumite rituri.

Vom folosi două procedee pentru observarea elementelor de cult: calendarul religios (unde vom nota diferite rituri observate în timpul anului) și istoria fiecărui grup de indivizi. Biografiile pe care anchetatorul le va aduna de la fiecare informator vor servi aici ca repere utile. În măsura posibilităților, vor fi interogați nu numai bătrînii, ci și tinerii, femeile. Investigarea femeilor oferă un cîmp larg aproape neexplorat în ciuda eforturilor depuse în acest sens de Malinowski și elevii săi.

Toate fenomenele religioase sînt relativ obligatorii. Astfel, un tînăr nu va fi admis în clasa adulților înaintea inițierii. Caracterul obligatoriu nu antrenează însă o uniformitate constantă: familiile sînt mai mari sau mai mici, clanurile mai mult sau mai puțin segmentate, deci societățile sînt mai mult sau mai puțin evidente sau permanente.

O primă distincție va permite separarea cultelor publice de cele private, precum cel familial sau cel individual. Acestea din urmă sînt numeroase. În timpul riturilor de inițiere, o parte a vieții tinerilor este consacrată. Totodată nu vom uita că un mare număr de culte esențialmente publice, ca de exemplu cultul regelui, sînt adesea strict secrete. Nu cunoaştem toate secretele curții Abomey, nici pe cele ale curții chineze, cea mai veche din lume. Pe de altă parte, un mare număr de culte private sînt strict obligatorii. Hinduşii disting între cultele domestice şi cultele publice. Această împărțire ajunge să se prezinte astfel datorită reproducerii în fapt a unei divizări de coduri rituale sanscrite. Totuşi ei păstrează aceleaşi obligații pentru cultele private ca şi pentru cele publice: toți hinduşii trebuiau să-şi radă capul şi să nu păstreze decît o şuviță de păr, altfel puteau să-şi piardă casta şi să nu mai fie hindus. În fine, unele culte sînt publice-private, iar altele private publice. Hindusul obişnuit este obligat să sacrifice fiecare dimineață focului domestic. Brahmanul trebuie să ofere un sacrificiu important în fiecare zi în focul public. Această împărțire este utilă pentru observatorul aflat în prezența actorilor ritualului.

Cultele publice

Ansamblul de culte publice ale unui trib este constituit din suma cultelor pe care le observăm la diferite clanuri care compun tribul. În interiorul acestei prime împărțiri, în privat şi public, clasificăm cultele după caracterul lor mai mult sau mai puțin elementar. Forma elementară a cultului pare a fi de departe totemismul.

Totemismul[1]

Ceea ce semnifică totemismul este esențialmente lucrul cel mai elementar. Indienii Americii de Nord au un totemism foarte dezvoltat care, deşi atingînd o mare altitudine spirituală, a păstrat forme foarte

[1] BESSON (Maurice), *Le Totémisme*, Paris, 1929. DURKHEIM (E.), *Les Formes élémentaires de la vie religieuse*, Paris, 1925. FRAZER (sir James G.), *Totemism and Exogamy*, Londra, 1911.

elementare. În America de Sud, anchetatorii găsesc în fiecare zi noi toteme foarte evoluate.

Nu vom dezbate problemele cunoscute, cum că toți oamenii au început cu totemismul. Este imposibil de argumentat că *chelleens* și *prechellens*, au cunoscut un asemenea cult. Începînd cu paleoliticul de mijloc, prezența sa pare mai probabilă, deoarece foarte numeroase reprezentări animale datînd din această epocă corespund cu certitudine cultelor. Australienii ar data din paleoliticul de mijloc și puțin de neolitic, iar tazmanienii aparțineau paleoliticului de mijloc.

În mod normal, totemismul nu este un cult al oricărui trib ci un cult al cel puțin două fratrii și în general al mai multor fratrii sau chiar a unor simple clanuri neorganizate în fratrii.

Totemismul este un cult *segmentar*: aparținem aceluiași trib; eu sînt lup, noi sîntem urși; cultul tribului cuprinde un cult al lupului și un cult al ursului. Roma cunoștea un cult cu certitudine totemic, acesta era cultul lupului și al mamei – lup. Element al cultului public, totemismul rămîne *segmentar* și *relativ amorf*. Specia este de asemenea cosubstanțială fiecărui individ. La fel cum noi sîntem toți oameni, în interiorul fratriei sîntem cu toții lupi și egali, la fel ca lupii. În Sudan, un astfel de trib practică cultul totemic al crocodilului: cînd moare un crocodil, atunci va muri și un membru al tribului, nu are importanță care.

Totemismul poate lua forme foarte variate, adesea foarte complicate. O parte din documentele lui Rivers asupra Malaeziei, unde autorul credea în absența totemismului, probează din contraprezența acestui cult. Totemismul era legat de organizarea socială, pe de o parte, iar pe de altă parte, forma unor fluturi corespunde sufletelor inițiaților de diferite grade.

Chiar în cazul în care cultul totemic pare astfel integrat în cultele generale, ca de exemplu la populația pueblo, cultul totemic privește aspecte care ni se par elementare.

Problema extensiei totemismului nu va merge prea departe: este imposibil de demonstrat că în societățile la care se constată absența totemismului, ele nu au cunoscut acest cult altădată. De altfel, cercetătorul nu va descoperi decît ceea ce a fost introdus sub o formă, sau alte culte ce vin din diferite locuri. După ancheta lui Frazer, numărul de societăți

descoperite în etnografie care nu cunosc totemismul se reduce simțitor. Eschimoșii, al căror nivel de civilizație corespunde paleoliticului superior, formează una dintre puținele grupe mari, omogene, unde totemismul nu există decît într-o mică măsură. Întreaga Americă de Nord cunoaște totemismul, iar America de Sud pare a fi puternic impregnată, la fel ca și o mare parte a Africii. Părerea lui Délafosse asupra totemismului african este una dintre puținele sale erori: înțeles sub forma unei alianțe, totemismul nu poate fi eliminat numai pentru acest fapt. Pigmeii nu ignoră acest cult, a spus-o P. Trilles. În Madagascar, nu întîlnim totemismul la malgași, ci la sakalavi, care sînt destul de aproape de malgași. Sîntem convinși de prezența totemismului la sakai și semang din Malacca. Andamanii nu practică decît un cult public, adică cultul a două animale. În Noua Caledonie, totemismul a fost în zadar cercetat multă vreme, însă documentele lui M. Leenhardt ne-au făcut proba existenței sale. Indochina cunoaște cîteva exemple de totemism. În Polinezia, acest cult nu există deloc, decît în Samoa și în cîteva alte locuri, însă nu avem nici o îndreptățire să credem că el nu a existat altădată. Polinezienii aparțineau aceluiași nivel de civilizație ca neoliticul european. Ajunși la acest stadiu, ei puteau să renunțe la un anumit număr de practici.

Dacă extinderea totemismului rămîne o problemă secundară, studiul diferitelor forme pe care poate să le ofere acest cult pare, din contra, foarte important. În concluzie, faptul acesta permite stabilirea unui anumit număr de arii de civilizație. Astfel, prezența cu totul remarcabilă a cultului păsării în Malaezia, unde este un totem principal ar explica anumite totemisme polineziene. Termenul de „manou", adică numele pe care-l poartă totemul în Malaezia, corespunde unui nume polinezian care semnifică „pasăre" și de asemenea „zmeu"

Cultul totemic se prezintă aproape întotdeauna sub forma interdictelor. Cele mai vechi documente pe care le posedăm sînt cele ale totemismului egiptean[1] Herodot notează despre rudenia oamenilor cu numele animalelor unei anumite specii.

În alte părți, totemul este relevat. În întreaga Americă de Nord și Asie de Nord se observă practici șamanice unde fiecare își caută pro-

[1] MORET (A.) *La Royauté dans l'Egypte primitive: totems et pharaons*, Paris, 1913.

priul totem. Este mai puțin important dacă această cîntare este colectivă sau individuală. Americanii din Nord cunosc care poate fi totemul lor și doresc să-l caute.

Mai întîi, vom vorbi numai de totemism. *Totemismul este un cult al unei specii*, în general animale (dar există și toteme aberante, ciudate), a unei specii *animale sau vegetale*, *omonime acestei grupe*, adică ce poartă aceleași nume. Vorbim despre o grupă, o specie și un nume; acest nume este unul al consangvinilor, adică toți membrii clanului sau fratriei se cred de aceeași natură cu animalele totemice. De exemplu, la indienii cherokee, în fratria ursului, există un subclan al broaștei țestoase. Membrii acestui subclan sînt, în consecință, urs-broască țestoasă. Toate clanurile fratriei ursului, pe lîngă valoarea lor specifică, o au și pe cea de urs.

Totemul este în general obiect de cult. În cazul unei religii totemice, este necesar un obiect de cult. Totemul nu există dacă nu există un cult corespunzînd deopotrivă numelui și clanului. Atunci cînd lipsește clanul, observatorul se găsește în prezența unui cult al animalelor. De exemplu, interdicția legată de porc la evrei nu înseamnă că ei practică un cult al porcului, că el era un totem pentru ei sau pentru vecinii lor, în timp ce cultul lupului în Roma este un cult totemic, deoarece clanul poartă acest nume.

Acestea fiind spuse, observatorul se va putea găsi în cadrul triburilor (fapt destul de rar), totemul corespunzînd claselor de vîrstă (în lumea slavă, șoimul era însemnul unei clase de vîrstă și nu a unui clan). Cel mai frecvent caz va fi cel al totemelor fratriei și clanului. Observatorul se va strădui să alcătuiască tabloul totemelor tribale și, dacă este cazul, al fratriilor sau clanurilor. În întreaga Americă de Nord, clanurile sînt numerotate riguros și trecute în ordinea lor. În interiorul clanului este numerotat fiecare individ, exact ca într-un regiment. Nu putem închide lista totemurilor decît după o vizită a tribului.

Urmează apoi subtotemele, adică toteme de familie și chiar individuale care formează adesea lanțuri neîntrerupte. Haddon, observînd fapte asemănătoare în Noua Guinee, a vorbit de toteme înlănțuite *linked totems*. Putem, de asemenea, în unele cazuri să ajungem la reconstituirea unei întregi cosmologii plecînd de la fiecare individ. La populația arunta din Australia, lucrurile sînt mai complicate: există un totem pentru vii, un

totem pentru sufletul mort şi unul pentru reincarnare, fiecare purtînd un nume distinct, determinat de un mit, de un loc şi de un cult.

Totemismul poate deci să coboare pînă la individ. De exemplu, în Melanezia tinerii dobîndesc anumite forme de fluturi, treptat, pe măsura inițierii lor. În America de Nord, totemele individuale sînt frecvente; Radin ne-a arătat că la Winnebago, bunica își va îndemna fetele să meargă în pădure unde vor găsi un anume totem. Dacă nu-l găsesc, fetele sau bunica se supără.

Totemele oferite în momentul inițierii şi corespunzînd claselor de vîrstă pot fi sau nu integrate în clanuri. Leopardul, în Africa, este însemnul regilor. Unele toteme rămîn însemnele marilor societăți aristrocate sau secrete: leul este însemnul societăților Negus.

În final, există şi toteme de castă. Ele sînt întîlnite abia în cursul anchetelor asupra morfologiei sociale, ceea ce-i va permite observatorului să progreseze în studiul său.

În fiecare caz, anchetatorul va observa cultul sub aspectele sale pozitive şi negative. El va nota dacă femeile au toteme. În țările ashanti (Gold Coast), unde femeile fac parte dintr-un clan totemic, linia maternă şi cea paternă ajung uneori pînă la o veritabilă opoziție. Pămîntul se transmite numai pe linie maternă, un bărbat nu poate să vîndă un bun matern, în cel mai rău caz el ar putea să-l cedeze unui nepot al mamei sale. Anchetatorul va căuta obiectele speciale ale cultului, precum capsulele de penis în Noua-Caledonie, va nota desenele şi tatuajele. Aceste obiecte speciale marchează totemul. Adesea ele sînt numeroase şi foarte importante, ca de exemplu *churinga* în întreaga Australie de Nord. Ele pot fi reînnoite în cursul inițierii succesive.

Anchetatorul va căuta în acelaşi timp să culeagă *mitul* totemului cît mai complet posibil, corespunzător lucrurilor de influență şi grupei care a trecut prin acestea, deoarece ea era cea care forma un totem (numeroase exemple în mitologia Arunta şi în mitologia Kakadon). Mitul este foarte adesea unul geografic, unde se găsesc menționate toate accidentele ce s-au întîmplat. Deseori țara a fost prefigurată de strămoşi. Se vor studia îndelung locurile sacre unde aceste trupe au emigrat şi au răspîndit sufletele sau animalele. Astfel, riturile pozitive sînt puternic ataşate de sol şi de indivizi.

Apoi, anchetatorul va observa riturile *negative*: interdicțiile de a mînca totemul, de a ucide totemul, obiceiuri speciale chiar și pentru străinii care au tăiat un animal al cărui corp adăpostește poate totemul exterior. Într-un mare număr de cazuri, totemul este atît de respectat, încît numai oamenii aparținători totemului pot da autorizația de a-l mînca. Astfel, în Australia, aceștia sînt bătrînii clanului care inițiază tinerii în hrana formată din totemurile lor. Problema reincarnării sufletului în totem face imposibilă sfărîmarea oaselor animalului consumat sau obligația de a le sfărîma. Unele părți ale animalului pot fi consumate de unele persoane, dar pot fi complet interzise altora.

În general, este observat respectul sîngelui: un bărbat nu poate întreține raporturi sexuale cu o femeie aparținînd aceluiași totem. Tatăl este în mod normal responsabil de sîngele copiilor vizavi de părinții soției sale.

Urmează studiul puterii indivizilor asupra totemului și al ceremoniilor anuale pentru multiplicarea lui, ceea ca Frazer numește « diviziunea muncii magice ». De asemenea, aici se pune problema studiului ariei totemului.

Totemul poate să joace un rol important în decorarea corpului. El corespunde deseori unui veritabil blazon. De exemplu, la populația masai din Africa orientală, blazonul este o marcă și de asemenea semnul unei puteri speciale; la fel ritualul ceremoniilor cu blazon.

Urmează riturile orale și dansurile care reprezintă incarnarea adesea particulară a totemului. Astfel, la papuași fiecare individ este localizat cu precizie.

În ritualul totemic, esențialul rezidă aproape întotdeauna în *inițiere*. Studiul inițierii va antrena o cercetare a măștii și a ierarhiilor totemului. Un arunta nu ajunge la plenitudinea inițierii în propriul totem decît spre vîrsta de patruzeci de ani. Inițierea poate fi făcută de către oamenii aparținători totemului mai mult decît de cei străini. Eu sînt din totemul ursului, iar voi nu aveți dreptul să mîncați carnea ursului atîta timp cît eu nu v-am autorizat acest lucru. Inițierea poate fi făcută de oamenii care aparțin totemului, înaintea juniorilor ce țin de același totem. În general, marile ritualuri pozitive de inițiere au loc în momente speciale ale anului. Acestea nu sînt sărbători de o zi, ci

adevărate sesiuni unde diferite clanuri şi triburi se recunosc, unde fiecare clan, adică fiecare totem face pentru alţii ceea ce alţii fac pentru fiecare. Uneori ceremonia îmbracă un caracter privat, dar aceasta în general sub forma unei reprezentaţii totemice, adică a teatrului totemic. La populaţia zuñi din America Centrală, măştile totemice diferă. Ritualul iniţierii corespunde adesea unei repetări a mitului şi are două feţe: una mai mult sau mai puţin secretă şi alta mai mult sau mai puţin publică. Cîteva reprezentaţii sînt sever interzise femeilor şi copiilor, pe cînd altele sînt organizate pentru ei. Asemenea spectacol va aduce în atenţie mitul. A reprezenta ceva înseamnă a pune, de pildă, într-o anumită lumină aventurile totemice.

Deseori iniţierea presupune o serie de plimbări care sînt veritabile pelerinaje: astfel toate istoriile clanului omidei sînt riguros figurate pe terenul de reprezentaţie de către populaţiile arunta.

Problema sufletului exterior va conduce la studiul animalelor în care sălăşluieşte sufletul individului, la studiul arborilor în relaţie cu specia animală şi la studiul diferitelor sanctuare.

Vom mai nota raporturile totemismului cu noţiunea de hrană, cu ideile artistice, dansul, cu războiul, cu organizarea socială în general. Regele îşi are propriul totem care este adesea soarele. În India, întîlnim un rajah solar şi un rajah lunar.

În final, vom studia raporturile între diferite mituri tribale: astfel în America Centrală, la grupul pueblo, mopi, zuñi mitul totemic reprezintă întotdeauna istoria originii lumii. El relatează apariţia clanurilor Terrei şi determină ordinea în care au apărut.

Strămoşii totemici pot în final să se identifice cu eroii civilizatori şi, eventual, cu Dumnezeu.

Mari culte tribale

S-a reproşat şcolii sociologice franceze că a acordat totemismului o importanţă exagerată care ar fi pus în umbră existenţa oricărui alt cult public. Reproşul este nejustificat. Totemismul nu apare pur şi simplu ca un mijloc comod de studiu al unui anumit număr de probleme. În fapt, toate societăţile pe care le cunoaştem, prezintă un cult tribal. A şti

dacă acest cult derivă din totemism sau invers, este o chestiune asupra căreia observatorul direct nu se va pronunța pe teren.

Riturile de inițiere cuprind rituri tribale foarte importante. Clanul nu poate să-și inițieze singur membrii, deoarece la inițiere se amestecă ritualuri care depășesc cu mult cultele clanului și care reclamă concursul întregului trib. Astfel, la circumcizie se întîlnesc cultul pubertății și ritualul accederii la femei; inițierea la virilitate coincide cu inițierea la nupțialitate. O parte a riturilor constă în a despărți tinerii de femeile clanului lor și în particular de mame pentru o lungă perioadă de timp. Apoi li se prezintă, mai întîi de departe, apoi din ce în ce mai aproape femeile altor clanuri cu care se pot căsători. Există totuși o femeie care nu le este prezentată deloc, este vorba de viitoarea soacră.

Inițierea cuprinde trei momente distincte: separarea, introducerea în viața masculină și reîntregirea. Partea centrală a ritualului corespunde aproape întotdeauna reprezentării mitului morții și renașterii. Copiii sînt înghițiți de un monstru a cărui voce este figurată de romb. Ei renasc ca bărbați și membri ai clanului.

Inițierea începe printr-o perioadă de izolare căreia i se supune întreg grupul de tineri. Astfel se formează o clasă de vîrstă a societății de bărbați. Izolarea poate merge de la cîteva săptămîni pînă la mai mulți ani. La fel, inițierea poate să dureze toată viața, ca de exemplu în cazul societăților secrete. La malekula există în jur de 17 –18 grade la care fiecare încearcă să ajungă în trei sau patru ani pentru a fi admis și de fiecare dată cu mare cheltuială.

În ritualurile de inițiere un rol important îl joacă legăturile cu morții, foarte adesea sufletul unui bărbat se completează în acel moment. Expresia australiană care desemnează inițierea se traduce în engleză prin *making young men*, fabricarea tinerilor bărbați. Ei sînt literalmente fabricați: o ceremonie la kurnai are ca scop deschiderea pumnilor, dezlegarea picioarelor, inițiatul începe să respire, iar ceremonia este terminată cînd tinerii sînt bărbați. Un mit arunta descrie același proces. Este vorba de inițierea a ceea ce făceau strămoșii atunci cînd erau bărbați.

Inițierea este adesea marcată de mutilări corporale: tatuaje, extracții ale incisivilor inferiori (care se alătură în unele cazuri la un

cult al apei), străpungerea în buze cu obiecte ascuțite, circumcizia și infibulația, etc...

Observatorul va trebui să studieze în detaliu cum se aplică tatuajele și deformările. Aici apare noțiunea fundamentală de nășie. Cunoaștem că în dreptul canonic părintele care botează este considerat egal părintelui de sînge, nașul nu are dreptul de a-și lua în căsătorie fina. Același lucru se întîmplă și aici: există un naș, adică un părinte care face inițierea. Toți tinerii inițiați în același timp sînt de regulă frați, însă în Africa neagră mai puțin. În Papuașia un veritabil „fosterage" obligă tînărul să trăiască cu unchiul său, fratele mamei sale și tatăl viitoarei soții, el servește de femeie acestui unchi.

Cîmpul de inițiere este situat în afara satului, conform unei reguli obișnuite care arată că locurile sacre sînt situate în hățiș (mai puțin în America de Nord, unde locul sacru este aproape întotdeauna în piața publică a satului). Satul, cîmpul și hățișul formează universuri distincte. Întreaga Africă are drept loc de desfășurare arbori și pădurile sacre, iar adesea simpli boscheți. Peisajul guinean este alcătuit în întregime din acești arbori sacri și din caverne.

Tinerii sînt inițiați în riturile tribului de către cei mai vîrstnici. Lor le sînt date veritabile reprezentații, acompaniate de toate revelațiile pe care le presupun. Lucrurile tabu devin din ce în ce mai puțin tabu pentru ei. Ei nu puteau fi văzuți de către femei și nu trebuiau să le vorbească. Fiecărei perioade îi corespund interdicții alimentare.

Tinerii învață un limbaj secret. Le este predat spectacolul lucrurilor. În Australia, unele probe ciudate constau în a trimite la moarte individul care rîdea în fața lucrurilor burlești. El trebuie să-și păstreze seriozitatea în fața lucrurilor comice la fel de bine ca și în fața lucrurilor tragice. Ritul acoperirii (tînărul este balansat, lansat în aer și prins din nou într-o pătură) corespunde unei veritabile urcări la cer. Inițierea cuprinde o întreagă parte de farse pe care bine le-a descris Durkheim în *Formele elementare ale vieții religioase.*

În cursul retragerii, tinerii mai primesc o educație morală, tehnică, militară, civilă și una estetică. În plus, ei învață să danseze.

Inițierea în societatea viilor este însoțită de inițierea în societatea morților, adică de o inițiere în viața viitoare. În acest moment sînt luate

asigurări pentru și contra morții. Unul din scopurile inițierii este acela de a construi un suflet exterior individului: dinții săi sînt depuși într-un sanctuar sau într-un anume arbore, acolo va sălășlui ulterior sufletul său exterior.

În fine, finalul ritualului sau al unei părți a ritualului de inițiere este în general încununat prin căsătorie.

Acolo unde există matriarhat, *inițierea tinerelor fete* domină. Aici riturile falice ocupă un loc important, iar momentul culminant este adesea o deflorare publică, element aparținînd deopotrivă atît religiei cît și mariajului.

Riturile de inițiere corespund în mod normal inițierii în cultul unui mare zeu pentru că ele sînt destinate unuia sau ambelor sexe. Începînd cu Moise, circumcizia la evrei semnifică alianța cu Dumnezeu.

Anchetatorul nu va putea să pună pe teren problema vechimii relative a cultului, deoarece unele popoare l-au putut uita pe cînd altele l-au putut adopta la un moment oarecare. Numai textele ar permite datarea acestor fapte.

În Australia, se observă o ierarhie a zeilor corespunzînd ierarhiei fratriilor. Volonga la waremunga este, dacă putem spune, un mare zeu, pe jumătate zeul fratriei frigului. Există și un zeu complementar, cel al căldurii pe care-l cunoaștem mai puțin. Cultul Marelui-Zeu îl găsim într-un anumit număr de societăți, numite primitive care în fapt nu sînt în nici un fel asemenea celor polineziene. Polinezienii s-ar fi separat de lumea asiatică într-o epocă, probabil, posterioară bronzului. Problema care se pune aici este cea a cultelor naționale și a secretelor naționale. S-a spus, de exemplu, că Yo, marele zeu polinezian, ar corespunde lui Iahve. De altfel Yo se identifică în cultul casei secretelor la *warekura*. Acesta este cultul care determină inițierea, unde se învață că în fața tuturor zeilor există Yo, chiar și în cazul societăților mai elevate, ale bărbaților.

Cultul Yo este probabil un cult de castă care poate fi anterior *cultului regilor*. Cultul Marelui Zeu se confundă foarte des cu cultul regal. Acolo unde există o instituție regală, vom găsi aproape întotdeauna un cult al Marelui Zeu: în Dahomey, Mahou, zeul justiției și de asemenea zeul cerului. În Polinezia această identitate între Prinț și Cer pare completă. Într-un mare număr de cazuri, regele nu trebuie să atingă pămîntul. El este purtat în liticră sau poartă papuci speciali (cazul reginei

Madagascarului sau a regilor mai puțin însemnați din Guineea). Frazer a vorbit despre raporturile între cultul regelui și cultul geniului vegetației. Acestea sînt adevărate, însă raporturile între cultul Cerului și cultul regelui par mai importante. Întotdeauna există un rege a ceva sau al cuiva. Astfel, observatorul va întîlni în unele cazuri cascade de regi. Cultul Nyankompon pe Coasta de Aur, care dezvăluie unele raporturi cu cultul lui Hristos, el este mai ales un cult personal al regelui.

Studiul cultului Marelui Zeu va fi de multe ori mai dificil decît cel al ritualurilor de inițiere, unde intervine o mare parte a populației. Aici, unii preoți izolați își păzesc secretele, iar ceremoniile lor sînt private. Va trebui să obținem fie din partea marelui ghicitor al Curții, fie din partea marelui preot sau al șefului eunucilor consimțămîntul de a vorbi.

Deseori cultul Marelui Zeu este slab: este adorat, dar nu i se aduce decît un omagiu îndepărtat. Astfel la Roma, unde Jupiter era Zeul-Tată, se aduceau sacrificii mult mai multe micilor zei.

Pentru studiul cultului regal vom nota: totemele regale (leopardul și leul); diferite însemne regale (pălăria, papucii, sceptrul; toate interdictele pe care trebuie să le respecte regele; alimentele care-i sînt interzise, locul unde nu poate să intre, etc; foarte adesea regele nu poate fi rănit, jignit, ofensat, nimeni nu trebuie să-i vadă culoarea sîngelui său, el nu poate fi bolnav, nici îmbătrînit, deoarece în el se incarnează forța întregii națiuni. În felul acesta se explică trimiterea la moarte a regelui sau sinuciderea sa obligatorie. Numele regelui poate să se confunde cu cel al Marelui Zeu. În fine, femeile regale ocupă în general un loc aparte în societate. Ne vom strădui să definim separat rolul, adesea foarte important, al Reginei mame.

Oricît de mică ar fi societatea observată, ea se va putea asocia unui destul de mare număr de alte societăți, între ele existînd un *cult internațional.* Acest cult se transmite prin rulare de la sat la sat, sărbătorile revenind determinate. Exemple: în Sudanul francez – doganii, în America centrală – pueblo. La kwakiutl din America de Nord, zeul care patronează inițierile este un mare zeu al cuarțului și tunetului care trăiește pe fundul mării și care este în plus zeul congregației prinților canibali, deoarece pentru a fi privit trebuie să mănînce în mod regulat carne de om.

Observarea acestor fapte, adesea foarte complicate, nu va fi fără dificultăți. Vom lua o serie de ritualuri totemice observate, la inițiere notînd ordinea în care se derulează întreaga istorie a totemelor. Clanul poate să se deplaseze pentru a-și celebra ceremoniile în fiecare din sanctuarele sale. Astfel vom nota toate deplasările și ordinea în care ele se efectuează. Vom studia deci pe de o parte sărbătorile și succesiunea lor, iar pe de altă parte sanctuarele. Informațiile obținute în felul acesta se vor putea rearanja, iar ele nu vor fi niciodată cu dublă întrebuințare.

Mai mult, cultele clanurilor, totemelor, claselor de vîrstă, ale claselor sociale localizate cu precizie, există în cultul locurilor. Va fi întocmit un inventar al sanctuarelor care va merge pînă la simpla pietricică marcînd o încrucișare de piste: sanctuarul orașului, a satului, sau al spiritului, locuri bîntuite, abandonate sau nu deoarece s-a șters amintirea mortului. Sanctuarele clanului constau în aceea că sufletele exterioare ale supraviețuitorilor și sufletul morților care temporar nu s-au reincarnat sălășluiesc într-un colț misterios al unui arbore. Sufletul pădurii este locul în care se refugiază sufletele morților, apoi pietrele șlefuite, marile roci cărora li se aduc sacrificii în mod regulat, sau arborii-tobe: în unele păduri, mai multe sanctuare sînt formate din arbori mari tăiați transversal în evidente forme de tobe. Vom mai urmări spiritele rîurilor, ale animalelor din hățiș, spiritul mărilor sau lagunelor...

Cultele agrare se referă la agricultură sau, mai exact, la horticultură. Prezența lor va fi pusă în evidență prin studiul calendarului agrar, prin succesiunea muncilor cîmpului. Vom revela, comentînd, toate fenomenele care însoțesc diferite momente ale anului agricol: însămînțarea, germinația, maturitatea, secerișul (ultima jerbă); consumul grînelor, fabricarea de băuturi fermentate, cultul berii... Studiul acestor lucrări este fără sfîrșit. Legat de agricultură, mai există cultul animalelor sălbatice. De exemplu, evul mediu mai cunoștea încă cîinele secarei sau lupul grîului.

Apropiate de cultele agrare, cultele *animalelor domestice* se întîlnesc la toate popoarele de păstori. În Egiptul antic, unele mari culte teriamorfice erau în același timp culte locale. Cazul acesta poate să apară în mod frecvent.

Vom mai observa marile *culte naturaliste*: cultul ploii și al soarelui, cultul vîntului, cultul zilei și al nopții, al frigului și al căldurii. În această situație, există un joc al opozițiilor foarte important.

Cultele astronomice sînt foarte rare, mai puțin cultul universal al Pleiadelor. Întreaga Polinezie și tot ansamblul Americii de Nord posedau excelente cunoștințe astronomice. Populația maya din America Centrală avea, o știm, rezolvate probleme astronomice considerabile. Amplasamentul turnului astronomic Chichen Itza este perfect.

În final, ordonăm cultele publice, cultele bărbaților și cultele legii; cultul regilor și al șefilor; cultul păcii și al războiului; riturile de alianță. Pe drept cuvînt faptele sînt mult mai complicate: toate cultele publice sînt într-o anumită măsură culte private, iar acestea din urmă sînt obligatorii în diferite grade. De exemplu, Brahmanul care nu-și aprinde focul în fiecare dimineață va fi imediat ucis de sat deoarece funcția sa este de a respecta cultul privat al focului său și nu numai de a onora focul în comun. Individul care nu-și practică cultul privat este blamat de comunitate. Societatea are exigențe normative foarte stricte ale cultului privat și poate fi mai liberă din punctul de vedere al cultelor publice.

Cultele private

Distincția între cultele publice și cultele private este una utilă pentru observator, ceea ce-i va permite să claseze și să înțeleagă mai bine unele fapte la care asistă. Faptul acesta nu trebuie să-l împiedice să noteze caracterul public și obligatoriu al cîtorva rituri private. De pildă, legătura Sfîntului Ioan pe care cultivatorul o atîrnă la ușa sa după recoltare face parte dintr-un ritual privat, dar acest gest este public. La fel se întîmpla și în cazul Duminicii Floriilor. În toată lumea ewé (Togo, Dahomey) cultul *legba* este obligatoriu. Fiecare trebuie să ofere sacrificii la date fixe pe altarul falic unde se incarnează geniul său protector, care este asemenea sufletului său, etc... Cultul acestor mici zeități, a totemelor individuale, corespunde cultului *genius* în Roma.

Se mai cunoaște cultul îngerului păzitor, cultul sfîntului patron, culte pe care nu sîntem liberi să le trecem cu vederea.

La fel se întîmplă cu toți morții care sînt împărțiți pentru cultul geniului răului și al geniului familiei. În concluzie, multe culte private sînt observate, public, precum cel al izvoarelor, al stîncilor, al răscrucilor, al prăpăstiilor, căsătoria arborilor, zălogul vieții; toate saluturile și prosternațiile.

Cultele domestice

Cultele private în adevăratul sens al cuvîntului sînt cele domestice. Pentru studiul lor vom urmări chiar planul manualelor de ritual domestic sanscrit ale cărui documente, foarte complete merg pînă la sec. al III-lea î.e.n. Este vorba de ritualurile nașterii, ale inițierii, ale nunții și ale morții. Metoda autobiografică va aduce aici servicii utile. O duzină de autobiografii indigene ne va da o imagine destul de completă a acestor rituri.

Nașterea. Vom nota credințele care se referă la concepție, sterilitate, fecunditate, reincarnare, precum și întreg ritualul graviditățîi, tabu-urile care trebuie respectate de fiecare în acest moment. Nașterea este descrisă în *Aucassin și Nicolette*: «le roi gisait d'enfant». Se descrie ritualul nașterii: rolul soacrei și al mamei, ce se face cu placenta și cu cordonul; nodurile dezlegate, focurile reaprinse. Care sînt tabu-urile care înconjoară nașterea? Nu va fi neglijat nici studiul născuților morți: ce se face cu cadavrul, cum se purifică mama, credințe referitoare la nou-născuți morți și femeile moarte la naștere. Apare problema recunoașterii copiilor reincarnați. Adesea se știe dinainte cine este, deoarece era rîndul său să renască (reincarnarea este mai puțin frecventă pentru femei decît pentru bărbați; într-un mare număr de cazuri, femeile nu se reincarnează). Vom mai urmări ridicarea tabu-urilor mamei și ale tatălui. Introducerea copilului în familie face adesea parte din ceremoniile în cursul cărora este dat noului-născut numele. Cine dă numele? În Egipt, familia tatălui este cea care dă numele fetelor și familia mamei este cea care impune numele băiatului. Întreaga problemă a reincarnării și a persoanei se pune plecînd de la prenume: determinarea acestui nume, intersecția procedeelor divinătorii. Se impune studiul tuturor numelor (nume poreclă, nume destinate a înșela spiritele, numele secrete).

Educația copilului. Vom observa interdicțiile privind tatăl și mama pînă la dependență; purtare de amulete etc. În general, băiatul rămîne cu mama sa, adică marcat de natura feminină pînă la inițiere, cînd trece de la o natură mixtă la o natură bărbătească. Care sînt interdicțiile alimentare și conduitele din momentul în care copilul mănîncă singur. Adesea nu se observă nici un tabu față de vreo femeie pînă la inițiere. Faptul acesta îl va face să fie „extrem de cast", dacă se poate spune așa. Revelațiile necesare intervin în momentul pubertății.

Divizarea obligatorie a sexelor poate să meargă pînă la observarea tabu-urilor foarte stricte față de toate persoanele de sex opus mai în vîrstă. În Noua-Caledonie, un tînăr nu poate vorbi nici unei femei mai în vîrstă, fie chiar surorilor sale. El poate însă să se adreseze mezinelor. Inițierea poate aduce pentru bărbați schimbări de nume: fie este vorba de un nou nume public, fie de o poreclă.

Situația *gemenilor* variază cu totul în funcție de societăți: fie este detestată, fie divinizată. Ea poate fi mai mult sau mai puțin identificată cu daunele aduse soarelui sau altor zei. În Nord-Vestul american, ea se învecinează cu o specie de zei-somoni, grație extremei fecundității a acestor pești.

Ritualurile de căsătorie. Ele au fost deja studiate la ceremoniile matrimoniale; aceste ritualuri au, ca și la noi, o valoare de drept. Numai codul civil distinge între căsătoria civilă și cea religioasă.

Amintim aici importanța logodnei al cărei ritual poate fi deosebit. Societățile în care se observă deflorarea rituală vor exagera virginitatea logodnicei: în Samoa, deflorarea publică a miresei este obligatorie.

Se poate întîmpla ca soțul să fie tabu soției sale. În unele cazuri acest tabu se prelungește (de exemplu în mitul Psyché sau în mitul Lohengrin). Vom urmări riturile de apropiere a soțului de soție și invers.

Ritualul vieții de familie se confundă adesea cu ritualurile sexuale: dacă o expediție războinică a eșuat, aceasta se datorează femeilor rămase în sat care sînt socotite infidele. În nord-vestul Americii și în Polinezia, femeile vor vîsli pe plajă atunci cînd soții pleacă în expediții maritime. Aici vom putea proporționa importanța fenomenului religios în interiorul cultelor familiale. Într-un anume număr de cazuri, soțul poate să aibă de executat culte care să-l intereseze pe fiul său, dar care

nu aparțin de clanul tatălui. Cine va celebra aceste culte? Studiul raporturilor între generații pune probleme adesea complicate. Raporturile cu socrii sînt de asemenea cercetate. Generația cea mai puternică nu este obligatoriu mai vîrstnică, ca de exemplu instituirea *vasu*-ului în Fidji. *Vasu* semnifică «bogatul» sau «bogăția» și desemnează aici nepotul pe linie maternă care are dreptul la toate bogățiile unchilor săi. Nepotul este un soi de zeu pentru unchiul din partea mamei. În alte părți, unchiul este cel care este zeu pentru nepotul său. Va trebui deci să observăm poziția fiecăruia față de fiecare în interiorul casei..

Ritualul de desfacere a căsătoriei se referă la divorț, moarte... (situația văduvei sau a văduvului).

Vor fi observate anumite rituri pentru iertarea păcatelor, pentru îndeplinirea jurămîntului, ca de exemplu după vindecarea unei maladii, cu ocazia pelerinajelor etc...

Ritualul funerar a fost deja menționat în cazul riturilor publice, dar trebuie să-l studiem și aici. Observatorul va distinge clar între diferite faze ale ritualului funerar propriu zis și ritualurile ancestrale. Unele societăți înregistrează un cult al strămoșilor, pe cînd altele îl neglijează, însă toate practică un cult funerar. O mare eroare a științei religiilor este aceea de a crede că toate sufletele morților sînt zeificate. În fapt, nu există zeu care să nu fi fost figurat sub o formă umană, însă aceasta este doar o manieră de a-l reprezenta. Grecii cunoșteau șaptesprezece monumente funerare ale lui Jupiter care este totuși un zeu al naturii prin excelență, Zeul-Tată, Zeul-Cerului și soțul lui Juno. În observarea ritualurilor nu trebuie să intervină nici un fel de preocupare doctrinală. Strămoșii numiți și cei nenumiți sînt obiecte ale cultului public sau nu atunci cînd ritualul funerar corespunde luării de rămas bun a mortului. Fără îndoială, un mare număr de zei au fost reprezentați cu chip uman, dar un impresionant număr au fost figurați sub aspectul animalelor, plantelor etc.

În desfășurarea ritualurilor funerare vom distinge trei etape: despărțirea provizorie de suflet; prima acoperire cu pămînt; a doua și, uneori, a treia acoperire sau serviciul funerar.

Moartea corespunde despărțirii de suflet. Sufletul se eliberează. Vom nota poziția muribundului, lamentațiile obligatorii care încep adesea cu mult înainte de agonie. Uneori unul din asistenții mai în

vîrstă aspiră sufletul în momentul în care el pleacă. Vom observa toaleta cadavrului, priveghiul, mortificarea cărnii etc... În *Biblie* vom regăsi lungi descrieri de asemenea ritualuri.

Moartea poate aduce cu sine jaful, prădarea şi distrugerea completă a tot ceea ce înseamnă casa defunctului. Aceasta chiar şi atunci cînd decesul nu s-a produs încă. Toate proprietăţile mortului trebuie să-l urmeze, deoarece ele conţin sufletul său. În felul acesta se explică bogăţia mobilierului funerar plecînd din epoca neolitică. Interdictele cărora trebuie să li se supună imediat apropiaţii vor indica structura exactă a familiei. Acestea sînt rudele celor două clanuri care vor ţine doliul.

Cadavrul este înmormîntat în casă, în curte sau este transportat la cimitir. Uneori corpul este expus pe o platformă la soare sau la foc, pentru uscare. Ospăţul funerar poate să meargă pînă la endocanibalism care produce confuzia între primul şi al doilea serviciu funerar.

Apoi urmează riturile între moarte şi a doua înmormîntare. Australia, Melanezia, Papuaşia practică cultul cadavrului. Văduva este obligată să fie alături de cadavru în tot intervalul care separă primul şi al doilea serviciu funerar. În lumea vînătorilor de capete (India Occidentală şi Birmania) vom găsi obligaţia de a practica vendeta înainte de a doua înmormîntare, adică înainte de a se aşeza un cap vînat alături de cel al mortului.

Al doilea serviciu corespunde în general unui rămas bun definitiv de la sufletul mortului transformat. În cazul acesta, riturile celebrate repetă riturile primului serviciu, dar au un caracter definitiv. În sanscrită sufletul este o stafie, fantomă, un *ghost*. În India, se formează o clasă a celor care nu au avut parte de o dublă înmormîntare sau care erau atît de urîţi de supravieţuitorii lor, încît le era imposibil să se transforme în strămoşi protectori. Perioada între prima şi a doua înmormîntare poate să meargă de la unu la trei ani. Pînă la al doilea serviciu al defunctului, mai rămîn acolo şi riscă să frecventeze şi să chinuiască supravieţuitorii. În cazul celei de-a doua înmormîntări, se separă relicvele. În familiile princiare bantu, numai cutiile craniene sînt conservate. În Melanezia, Papuaşia se găsesc sanctuare cu cranii. Osuarele noastre nu cuprind decît cranii. Vom observa rituri pentru conservarea acestor părţi: rituri de incinerare, de distrugere, de deschidere sau nu a osului.

Vom studia toate riturile prin care se eliberează sufletul şi care descriu călătoria sa. Ele îl ajută pe defunct să intre în ţinutul morţilor. De altfel, toate riturile au legătură cu sufletul, de exemplu ofrandele care-i sînt făcute. Riturile de sfîrşit al doliului şi revenirea, după ce a fost celebrată a doua înmormîntare, se desfăşoară în sanctuare foarte îndepărtate. În fine, în unele societăţi se observă la date fixe o sărbătoare a morţilor. Sărbătoarea tuturor sfinţilor este de origine catolică.

Diverse forme de înmormîntare corespund diferitelor leagăne şi arii de civilizaţie. Faptul acesta este pus în lumină încă din preistoric, cînd existau oameni care practicau ritualurile îngropării, apoi cei care practicau arderea, de cimitirele răzleţe sau cimitirele în rînduri strînse care corespund celor din merovingian. Vînătoarea de capete poate, de asemenea, să fie prilejul unor studii de reparaţie: ea se practică cu ocazia naşterii sau morţii. Utilizarea metodei cartografice va da rezultate asemănătoare în materie, chiar dacă ea se sprijină pe date arheologice.

Cultul morţilor este destinat să transforme mortul într-un strămoş anume. El este foarte diferit de *cultul strămoşilor* care studiază raporturile strămoşului cu geniile locale, cu zeul solului, cu Marele strămoş, cu micii strămoşi, cu geniile tutelare etc. Într-un anume număr de cazuri reincarnarea strămoşului aduce cu sine oprirea cultului său. Aceasta deoarece el învie.

Vom cerceta sanctuarul strămoşilor, amplasamentul său. El se află fie în interiorul unei case, într-o cavernă, sau într-un arbore sacru. Se va studia dacă strămoşii sînt adoraţi individual sau în bloc şi raporturile lor cu diferite clanuri, toteme.

Vom avea grijă să distingem între strămoşii bărbaţi şi strămoşii femei. În afară de Micronezia, ţară matriarhală, foarte puţini strămoşi femei fac obiectul unui cult.

Studiul cultului morţilor va permite situarea sufletului în ansmblul credinţelor, mai ales dacă el este completat cu studiul cultului naşterii. În felul acesta se vor cunoaşte raporturile dintre suflet şi viaţă. În general, ţinutul morţilor este un ţinut de dincolo, sumbru sau nu, foarte adesea o lume inferioară, rea sau nu. Este destul de rară împărţirea între Paradis şi Infern.

În antichitate, Hadesul nu este numai un loc de pedeapsă. Cîmpiile Elysee se află în Hades. Strămoşii care se reincarnează reapar din nou? În general, a cincea generaţie de strămoşi se alătură mulţimii de suflete şi amintirea lor personală se şterge.

Cultele private individuale

Scopul tuturor clasificărilor sociale de tipul: claselor matrimoniale, de vîrstă, etc. este de a reuşi prin procedee pur obişnuite să asigure fiecăruia un loc în colectivitate. Tylor face o apropiere între modalitatea în care în Australia de Est sînt numerotate şapte sau opt persoane dîndu-li-se nume individuale şi felul în care în Roma cineva se numea *Quintus*, adică al cincilea: eu sînt «laba dreaptă» a ursului, şi nu «laba stîngă». Distincţia între cultele private şi publice este una formală care sfîrşeşte prin unitate. Am văzut mai sus obligaţiile pe care le are fiecare individ de a practica propriul său cult. Aceste culte individuale se leagă, din punctul nostru de vedere, de acţiuni pur laice. De exemplu, un vînător australian este obligat să ţină în gură o bucată de rocă sau cristal fără a spune nimic în momentul vînătorii. O bătrînă indigenă care traversează străzile Rabatului conjură soarta în timp ce face cu mîna o dîră de Fatma. Toate acestea corespund cultelor individuale. La limită, fiecare poate să-şi construiască propria sa religie personală.

Vom urmări cultele ataşate diverselor *tehnici* şi arte. Unele ritualuri sînt pur lingvistice: un anume individ nu poate să pronunţe un anume cuvînt; un altul este obligat să repete o formulă determinată. Toate acestea fiind strict individuale, se amestecă elementele mistice cu cele obişnuite. Iar pentru că ele nu se confundă cu formalismul etichetei, dau culoare vieţii colective. Astfel indienii din America de Nord sînt foarte ceremonioşi între ei.

Tehnicile pieţei pot fi religioase, la fel şi tehnicile curăţeniei (ceva poate fi pur din anumite considerente religioase, sau invers, impur din raţiuni similare). De asemenea, există Ordinul Carmelitelor încălţate şi a celor desculţe; ritualul băii sau absenţei ei: ritualul scuipatului sau al aruncării privirii.

Vînătoarea individuală face loc unor pregătiri complicate: descîntarea armelor, plecarea, descîntarea terenului, cultul vînatului. La fel şi pentru ritualul pescuitului în Polinezia, nimeni nu are voie să pescuiască înainte de a da ofrande de trufandale regelui. Există o anume responsabilitate pe care el o are asupra întregii cantităţi de peşte. În *Biblie*, Isaia aruncă blestemul asupra oamenilor care-şi descîntă sau vrăjesc năvoadele; după caz, acelaşi individ nu are dreptul să-şi descînte năvoadele, ci din contra, trebuie să şi le construiască. Mai amintim ritualul creşterii animalelor, ritualul agrar, ritualul mesei care poate atinge adevărate modele: unii oameni se spală de trei sau patru ori pe mîini: înainte, în timpul şi după masă; alţii nu se spală niciodată. Se ţine cont de virtuţile anumitor ape. Există însă oameni care nu se spală decît cu sare şi o serie de rituri de interdicţii alimentare care pot să varieze în funcţie de individ. De exemplu, cu tai vînatul, voi îl mîncaţi şi invers.

Riturile profesionale sînt frecvente mai ales în cazul femeilor: există de pildă rituri de toarcere; rituri de olărit. Un bărbat barbar ca şi un maori nu poate să ţese în prezenţa unei femei; o astfel de infracţiune se amendează imediat.

Mai notăm rituri de construcţie şi locuire: orientarea fundaţiei, vatra, grinzile, uşa, pragul, dispunerea ramurilor etc.

Ritualurile estetice pot fi introduse aici. Aceasta nu înseamnă însă că studiind fenomenele vom fi siguri de faptul că vom şi găsi fenomenele religioase pe care ele le cuprind şi invers.

Observatorul va trebui să se antreneze să depăşească sistematic toate diviziunile sau clasificările pe care le-am expus aici din punct de vedere didactic. Aşa cum nici o fiinţă nu este împărţită, nici lucrurile nu sînt. Sîntem fiinţe care formăm un tot din punct de vedere individual şi colectiv.

Riturile individuale observate în unele jocuri pot avea originea în miturile solare sau lunare: de exemplu, copiii care joacă şotronul «urcă la cer».

Mai amintim riturile de ornamentaţie: a purta cîrlionţi la urechi înseamnă că trebuie să-ţi protejezi urechile împotriva tuturor intruziunilor şi nu numai de sunete urîte. Comerţul cu bijuterii din chihlimbar este înainte de toate un comerţ magic.

Putem vorbi de asemenea de rituri muzicale sau de creație poetică și dramatică. Pînă la Platon, poetul nu extrăgea lucrurile din sine, ci Muza era cea care obținea opera din el. Mai mult, opera estetică este relevată: spiritele îi apar poetului sau muzicianului și geniului său le face să danseze «pe toba sa». Fiecare mișcare a dansului, fiecare moment al poeziei are un caracter religios: acestea sînt «melodia și dansul» de care vorbește Homer. Foarte adesea dansul este privat, individul dansează pentru plăcerea sa religioasă sau pentru a atinge extazul. Un eschimos petrece în iarnă ore întregi pentru a inventa poeme de luptă la tobe. Aceste poeme sînt exersate în timpul verii între grupurile îndepărtate. El își incantează inamicul și încearcă să găsească versul, muzica și dansul care-l vor proclama învingător în turnir.

Ritualul juridic există, de exemplu, în runele procesului germanic. Contractele și jurămintele etc. care la noi numai aparțin ritualului vor figura în domeniul moralei private, intră în alte locuri din domeniul religios.

Ritualul luării mesei în comun, la cina cea de taină, face trimitere la faptul că a mînca împreună este un mijloc de a realiza o comuniune de ordin spiritual.

Ritualul sărutului este foarte important. În unele societăți, nimeni nu sărută copiii și nu le vorbește. În altă parte adulții li se vor adresa constant acestora din tot felul de considerente. Între vîrste și sexe raporturile care par a fi de ordin privat sînt în fapt și de ordin public și ele trebuie respectate cu strictețe. O femeie aflată la menstruație nu are dreptul să se afle într-un anume loc al casei.

Ritualul plecării și reîntoarcerii presupune recunoașterea călătorului după o îndelungă absență. Trecerea unei frontiere este prezentată într-un ritual anume: bărbatul care adaugă o piatră la frontieră marchează limita unei patrii, abandonîndu-și astfel păcatele. Latinii nu traversează nici un rîu fără să ofere un sacrificiu, sau fără să recite o rugăciune.

În fine, aducem în atenție *ritualurile economice*. Mahon Soglo este marele zeu al cerului și al justiției la populațiile ewé din Togo, el este de asemenea zeul banilor și zeul cauris. Indigenii incantează propriile lor cauris, proprii lor vînzători Mahou. Marele Zeu este aici un fel de zeu al schimbului. Unele lucruri de felul acesta subzistă și în noi: cumpărătorul unui loz la loteria națională nu-și va lua biletul pînă nu-și ia toate precauțiile pe care le socotește a fi indispensabile.

Riturile

Pînă acum am studiat cultele, adică ansamblul ritual. Un alt mod de observație va fi acela de a studia diferite părți ale ritualului, adică ținîndu-se cont de împărțirea lui pe marile categorii.

Orice rit corespunde unei reprezentări religioase. Întotdeauna există o reprezentare religioasă în spatele unui rit. El poate fi îndeplinit de un individ anume, de un preot sau de un sobor de preoți. Ansamblul riturilor, reprezentărilor religioase și organizațiilor religioase va constitui un tablou al instituțiilor religioase a societății studiate. Toate faptele de conștiință, adică actele, sînt reprezentări.

Pentru comoditatea studiului, vom împărți riturile în pozitive și negative. A nu face acest lucru este un act de inhibiție, ceea ce nu înseamnă că este și un fapt negativ.

Pavlov a demonstrat evidența acestei aserțiuni, se știe astăzi că actele de inhibiție se localizează la nivelul mezencefalului, și nu în zona corticală. Nu puteți face un anume lucru fără a îndeplini unele condiții; un act de inhibiție este, în primul rînd, un act.

O altă împărțire va separa riturile manuale de riturile orale. „Manual" este folosit aici în sensul mai general de «corporal». Cele două diviziuni se reîmpart. Vom avea deci tabu-uri și prescripții orale; rituri manuale pozitive și negative.

Nu sîntem încă suficient de obișnuiți cu această dublă împărțire. Frazer în a sa *Tabous et périls de l'âme*[1] așază toate tabu-urile în aceeași parte. Malinowski face la fel. În mod normal însă, un rit pozitiv are și o formă negativă și invers, un rit negativ este întotdeauna pozitiv într-o anumită măsură. A te înclina cînd trece un superior este un gest negativ, dar care traduce recunoașterea superiorității și deci care are un sens pozitiv. În Honolulu nimeni nu trebuie să mănînce pește înainte ca regele să fi consumat din „primele recolte" din noul banc de pești. Acest rit este pozitiv, deoarece el are ca scop faptul de a permite regelui de a fi primul care desacralizează peștele. Un catalog brut de tabu-uri este fără sens. Întotdeauna trebuie prezentate motivele unui rit care

[1] FRAZER (Sir James George), *Tabous et périls de l'âme*, Paris, 1927.

poate fi un act colectiv și intenționat. Trebuie să ne străduim să cunoaștem intențiile. Colectorul de date nu se consideră satisfăcut decît atunci cînd va culege mitul care explică un rit negativ.

Riturile manuale

Vom întreprinde studiul ritului plecînd de la faptele ușor observabile, prin descrierea a tot ceea ce poate fi surprins. Faptul acesta este adesea o muncă complexă și foarte dificilă. De exemplu, un băiat care dansează se pregătește în anumite condiții, se mișcă și va ieși din dans în anumite condiții. Toate acestea trebuie să fie studiate în același timp din punct de vedere pozitiv și din punct de vedere negativ: cine a fost personificat și cu ce titlu, cu cine dansa etc... Lucrul acesta este esențial pentru toate cultele publice și, de asemenea, pentru cele private. Vom descrie toate obiectele rituale, toate sărbătorile publice și toți indivizii care asistă la aceste sărbători. Descriind un ansamblu religios sau un rit public, mai ales un mare ritual, să nu uităm niciodată să menționăm numele spectatorilor, numele autorilor și calitatea lor. A da un nume propriu fără a enunța și calitatea persoanei este insuficient. Aceasta deoarece Papa merge și se adresează direct comunității fidelilor, el nu se folosește de Mgr. Pacelli în timp ce se adresează locuitorilor Romei. Va trebui deci să știm ce folosește spectatorul sau practicantul ritului, în ce calitate și în ce constă. Toate riturile sînt funcționale într-o anumită măsură. Sacrificiul are o natură și o funcție, deoarece faptele sociale sînt prin definiție funcționale.

Dificultățile observației vor consta în caracterul secret și *simultan* al riturilor. În același moment al unui mare ritual, cincisprezece sau douăzeci de persoane acționează în mod diferit. Pentru descriere și transcriere ne vom ajuta de desene, fotografii și de filme. A nu se neglija pregătirile rituale care pot fi extrem de lungi; de exemplu, pregătirile jocului cu balonul la indienii cherokee se întind pe mai multe săptămîni. În concluzie, trebuie văzute toate detaliile; faptul că oficiantul se servește de mîna sa dreaptă și nu de stînga; de ce?; asistenții se spală, se așază și-și rețin răsuflarea. Totul are o semnificație, însăși

liniştea este un semn. Este inutil să se facă distincţie între un ritual popular şi altul, astfel de distincţii ţin de ele însele.

Vom mai observa riturile după materialul cultului şi după locul cultului. Se va nota pregătirea tuturor obiectelor religioase, fabricarea şi consacrarea lor: de exemplu, poziţionarea ochilor unui idol în India poate antrena mari sacrificii. Muzeologia religioasă dă rezultate interesante. Vom nota natura religioasă a materiei prime, starea de spirit a fabricantului, vom revela toate sculpturile religioase, toate picturile religioase şi, în special, picturile temporare pe care le uităm în general; decoraţiile din plumb, picturile corporale; în fine, toate simbolurile clasînd obiectele după natura şi funcţiile lor. Nu vom descrie un sacrificiu fără a da lista completă a materialului folosit. Dacă sacrificiul este urmat de o masă, vom descrie materialul de bucătărie folosit. Leviticul ne oferă modele asemănătoare de descriere. Pentru fiecare lucru să se noteze folosinţa sa şi, dacă este posibil, în ce limite. De exemplu, vesela evreilor de Paşte: există vesele de vară şi una de iarnă. Se notează toate instrumentele de consacrare, de purificare şi de iniţiere. A nota tot înseamnă şi riturile funerare care însoţesc depunerea mortului, animalele.

O mare parte din societăţi nu-şi celebrează cultele într-un mod indiferent, într-un loc oarecare, ci în locuri consacrate mitic care explică de ce, de pildă, se practică un anume sacrificiu. Locurile sacre fac parte din obiectele sacre care sînt chiar riturile permanente. Trebuie deci reperate toate locurile, pietrele înălţate, pădurile sacre, *toate penetralia*, deoarece magicianul nu va opera oriunde. Studierea locurilor va permite observarea a ceea ce se întîmplă şi se petrece în acestea. Melanezia cunoaşte un cult al peştilor care corespunde totemurilor funerare. Acesta nu se foloseşte de toţi peştii, ci doar de unii peşti care frecventează o anumită parte a mării. Riturile se vor repartiza deci după obiecte şi după locuri.

Obiectele şi riturile se vor mai repartiza după timp. Întîlnim noţiunea de sărbătoare, de timp sacru, de consacrarea anului prin timpul sacru *ver sacrum* al romanilor. Aceştia duceau războaiele primăvara, pe cînd germanii după recoltă. „*Feria*" dă două cuvinte: tîrg (foire) şi sărbătoare (fête). Amplasarea zilei de tîrg este precum şi stabilirea calendarului

religios: va pune foarte adesea în lumină întreg sistemul ritmurilor vieții colective sau al religiei observate. Așadar, un anume rit se îndeplinește numai într-o zi la o oră precisă și într-un loc fixat.

Acestea fiind înregistrate, vom distinge cu mai multă precizie în cadrul riturilor manuale, rituri simple și complexe. Cele simple, foarte numeroase, sînt în general integrate în celelalte. Riturile simple se mai împart de asemenea în rituri simple pozitive (de exemplu actul consacrării: așezarea mîinii, binecuvîntarea, ritul mancipium-ului latin...) și rituri negative. Un rit poate să ajungă uneori la o negație. De pildă, se distruge un ou pentru a consacra un jurămînt. Faptul acesta este un act negativ, dar o dată cu spargerea oului sufletul jurămîntului este eliberat. La fel se întîmplă în toate riturile în care sînt implicate sîngele, carnea și părul.

Cunoaștem multiple consacrări în care are loc distrugerea unei părți a obiectelor. Aceasta deoarece partea respectivă comunică direct cu obiectele și ființele de acolo. Astfel se definește *sacrificiul* pe care-l mai putem numi și sistem de consacrare. Nu trebuie să începem să interpretăm sacrificiul înainte de a ști dacă el este o ofrandă sau o negociere (*do ut des* formula este prezentată în sanscrită mult mai de demult decît în latină). În fapt, eu nu am alt mijloc de comunicare cu Zeul, care este transcendent decît să-i trimit fumul sacrificiului al cărui miros nici nu are nevoie să-l simtă. Cei care adulmecă acest miros pe care zeul îl detestă sînt idoli. În aceasta constă puritatea Israelului, de unde și toate ritualurile sacrificiale de la alianța de sînge, sacrificiul de acord, sacrificiul comuniunii și cel ispășitor etc...

Riturile orale

Un alt ansamblu de rituri îl constituie riturile orale. O mare eroare rezidă în a denumi rituri orale toate rugăciunile. Toate aceste ansambluri de cuvinte, adesea ritmate și poetice, acompaniază sau sînt ele însele un rit. Un ritual este întotdeauna formulat. Marea formulă a budhismului pe care tibetanii o repetă fără încetare la rugăciune este un rit oral.

Riturile orale cuprind instrumente muzicale așa cum riturile manuale cuprind toate obiectele de cult, adică cuțitul sacrificiului, fie el și

din piatră. Ritualul formulei este întotdeauna dublat de o anumită doză de eficacitate. Nu există formulă care să nu fie într-o anumită măsură teurgică. A distinge magia de religie prin caracterul său prelogic, aşa cum ar fi dorit Frazer, este o eroare. Marea doctrină a Bisericii, adoptată de catolici la fel ca şi de protestanţi, este că Dumnezeu ascultă toate rugăciunile. El e liber să nu le îndeplinească pe toate, dar nu este liber să nu le asculte. Puterea Răului ca şi cea a binelui sînt relativ libere faţă de credincios. Diavolul însuşi se roagă, se contractă; de exemplu, Mefistofel nu este legat în mod necesar de Faust.

Rugăciunile se vor împărţi în simple şi complexe. Inventarea rugăciunii se face prin revelaţie şi prin formulare. Foarte adesea limba este arhaică sau secretă. Chiar australienii spun «messa» în latină. În formulele arunta găsim arhaisme (aproape două din trei cazuri) dar şi împrumuturi ale unei forme arhaice din limba vecinilor (mai puţin o dată din trei cazuri). Există un studiu al limbajului secret. Limbajele speciale sînt mai degrabă o regulă decît o excepţie. Hristos vorbea aramaica; în acel moment ebraica nu era vorbită de multă lume. *Biblia* era tradusă în aramaică şi se citea cu voce tare în ebraică.

Sanscrita distinge între formulele cîntate, cele psalmice şi cele rituale care sînt de diferite ordine şi rostite cu ocazia sacrificiului. Observatorul va utiliza o distincţie analoagă fără a uita să comenteze fiecare rugăciune. Comentariul poate fi mult mai important decît formula. Fiind foarte scurtă, ea poate rezuma un ansablu enorm: formula buddhistă, *om mane podme óm* rezumă optzeci de cărţi ale buddhismului tibetan. Observatorul va înregistra formulele. Înregistrarea va fi completată cu un studiu psihologic. Va nota utilizarea fiecărei formule, care poate deveni personală sau solemnă. Se vor menţine repetiţiile care nu pot fi definite. Să nu uităm că rosariumul vine din Tibet şi că tibetanii trăiesc într-o continuă incantaţie de formule rituale.

Foarte adesea rugăciunea descrie obiectul pe care-l duce oficiantul. Actul este deopotrivă de consacrare, de invocare, de respingere şi de conjurare. Scopul sacrificiului este de a schimba lucrurile şi mai ales lucrurile cele mai sacre, de a îndepărta Zeul care, fără sacrificiu, exercită o presiune într-un mod indefinit asupra sacrificantului. De asemenea, scopul era şi acela de a deturna Zeul determinîndu-l să facă

ceea ce doresc sacrificatorii. Faptul acesta se explică prin noțiunea grecească de *antropo – tropayon* pe care o regăsim și în sanscrită: omul se achită de sacrificiu pentru ca zeul să-l ajute. Este imposibil să mănînci din grîul nou atîta timp cît din primele recolte nu s-a oferit zeilor.

Sunetele, suflul și respirația pot fi o rugăciune la fel ca și cuvintele. Mitologia vocii este importantă. De fiecare dată cînd vom nota o rugăciune, să nu uităm să notăm ritualul manual care-l acompaniază, precum și simbolismul său. Vom mai nota riturile care conțin nume, nume proprii, nume comune, nume secrete dar și obligația de a utiliza un anume cuvînt, metafore și o serie de interdicții lingvistice.

În mare parte simbolurile sînt scrieri: dacă eu scriu un simbol este pentru că și voi mă înțelegeți, este rezultatul unei convenții dintre noi. Vom studia ansamblul de mesaje transmise prin bastonul șefului, simbolismul păturilor, a veșmintelor din piele de bizon etc...

Rituri negative

Am ajuns la tabu-urile despre care deja am vorbit. Le-am întîlnit în calendarul religios, în obiectele religioase. Cunoaștem deja că este la fel de important caracterul negativ al religiei ca și cel pozitiv. Cele două se completează. O religie este alcătuită dintr-un ansamblu de interdicții. O primă etapă va consta așadar în alcătuirea unui catalog al acestor interdicții, de a nota fiecare tabu unul cîte unul, împreună cu toate comentariile posibile de ce putem face sau nu un anume lucru?

Vom nota toate tabu-urile lingvistice și manuale: un militar nu are dreptul să salute în timp ce-și ridică chipiul.

Pentru fiecare tabu vom studia natura sa, obiectul său și, în special, sancțiunea pe care o prevede, ea poate fi aplicată de oameni sau de către zeu. Totuși ea nu poate fi aplicată din punct de vedere psihic de zeu. Individul este cel ce-și va aplica singur sancțiunea, mergînd uneori pînă la moarte. Aceasta este o formă a martiriului. Omul se crede pierdut pentru că și-a încălcat tabu-ul.

Noțiunea de scrupule joacă în religie un rol important, dacă nu fundamental, așa cum ar fi dorit Reinach. El numea toate tabu-urile drept scrupul și definea apoi religia prin acestea. O altă noțiune fundamentală

alături de cea mai sus amintită: cea de frică şi respect (*awe*). Este vorba de frică şi respectul pe care le probăm în faţă anumitor fenomene ale naturii , în faţa regelui sau în faţa zeului. Omul care şi-a violat tabu-ul stîrneşte ruşinea. La populaţia bantu, tabu-ului i se spune *hlampa.* adică „a avea ruşine", sentimentul de scrupul este la fel ca cel de ruşine.

Vom putea studia aici toate noţiunile: ale purului şi impurului, ale binelui şi răului, ale sacrului şi profanului. Urmărirea acestor clasificări poate să dea rezultate bizare.

Herodot a simţit foarte bine lucrul acesta în descrierea Egiptului: unii oameni au respect pentru un anume lucru şi invers. Nu există nimic mai arbitrar, mai variabil nici mai extraordinar decît clasificările; nimic nu este mai prost în limba noatră decît genul gramatical.

Vom trata tabu-urile sub aceste forme, în interdicte rituale. Ele sînt înainte de toate circumstanţiale: pentru un tînăr creştin postul Paştelui este ţinut pentru a mînca carne în ziua de Paşti, iar a posti Vinerea este un ritual pozitiv dar şi unul negativ. Ne imaginăm interdictele sub forma strictă a decolajului: să nu ucizi, să nu doreşti femeia vecinului tău, nici măgarul său.

Noi ţinem interdictele printr-o anume rigurozitate catolică. Deşi este prezent într-un anume număr de cazuri, cuvîntul «rigurozitate» este însă întotdeauna cam excesiv. A face abstinenţă în postul Paştelui, pentru a nu o face în restul timpului, este un imperativ localizat. Numai cei care caută sănătatea totală practică o disciplină strictă, imitată de călugării buddihişti. Interpretările pur psihologice ale ascetismului sînt la fel de false ca şi interpretările pur sociologice.

Vom împărţi tabu-urile în simple şi complexe, de tipul marilor sărbători de iniţiere. Un tînăr arunta nu va scăpa de toate tabu-urile sale decît înspre vîrsta de treizeci de ani. Mai putem clasa tabu-urile după obiect. Pentru a alcătui un catalog, este necesar să se adopte o clasificare a tabu-urilor şi să se meargă pe un anume principiu. Acest principiu nu trebuie însă să conducă la stabilirea unei simple liste şi nu trebuie să ascundă veritabila natură a tabu-urilor.

Să nu uităm că tabu-urile nu pot fi numai manuale şi orale, ci şi mentale: «să nu rîvneşti ceva».

Noțiunea de păcat și de ispășire este una considerabilă pe care nu o putem decît menționa. Ritualurile expiatorii (de ispășire) sînt frecvente și întotdeauna foarte importante.

În final, vom nota toate tabu-urile corporale: reguli ce privesc sforăitul, întoarcerea corpului etc...

Reprezentările religioase

Recunoaștem o reprezentare religioasă prin aceea că ea corespunde în diferite grade unei atitudini religioase și mai puțin unei habitudini a individului față de un rit pozitiv sau negativ, în general chiar la un mit.

Amintim aici că reprezentările și riturile nu trebuie să fie reprezentate separat. Observatorul nu trebuie să se cantoneze nici un moment în abstract, însă el întotdeauna se raportează la rituri. Astfel, o parte din noțiunile care tratează substanța sînt în fapt noțiuni care tratează hrana. Am mai vorbit în paginile precedente despre rituri care au în atenție hrana.

Reprezentările religioase, în societățile tratate de etnografie, corespund aproape credințelor noastre religioase, magice sau populare și de asemenea la ceea ce noi numim idei generale sau chiar științe. Preotul și magicianul sînt experți: «tohunga» la maori și «kahuna» în Hawai desemnează preotul dar și expertul. La populațiile mandingu găsim prezicători de lucruri sacre și văzători de lucruri secrete. Să nu uităm că Spinoza este cel care a izolat cu adevărat gîndirea de inițiere. Pînă la el materia nu a fost niciodată socotită ca ceva material, iar spiritul nu a fost niciodată considerat ca ceva imaterial.

O noțiune fundamentală domină toate aceste întrebări atît de încurcate. Aceasta este noțiunea de simbol. Dacă Durkheim a exagerat rolul emblemei în totemism, el nu a simțit cîtuși de puțin importanța acestei noțiuni. Oamenii se percep simbolic. Am găsi cu dificultate, chiar la noi, un concept care să nu fie și simbol într-o anumită măsură.

Acest studiu al simbolismului propriu-zis trebuie întreprins înainte de toate asupra simbolurilor grafice care vor servi ca punct de plecare pentru anchetă. În spatele simbolurilor grafice vom găsi simboluri geometrice,

toate simbolurile figurative, de exemplu cel de tipul limbajului florilor. *Ars plumaria* în America de Nord ca şi în America de Sud este cu totul simbolică. În coafurile *sioux* nu există nici o pană care să nu-şi aibă propria sa semnificaţie. Aici există o multitudine de noţiuni care sînt în acelaşi timp omogene şi eterogene cu ale noastre. Distanţa poate nu este atît de mare cum se crede în general dacă gîndim importanţa simbolismului în lingvistică. Reprezentările religioase penetrează tot: calendarul, cunoştinţele lumii, raporturile dintre noţiunile de spaţiu şi timp... Cunoştinţele astronomice sînt aproape întotdeauna religioase, la fel ca şi astronomia propriu-zisă. Ornamentaţia este în mod normal încărcată de un sens religios. Noţiunea de orientare nu este una predominant religioasă: ne orientăm în raport cu un Nord fix şi în raport cu Ecuatorul. Întreaga Asie şi mai ales Egiptul au cunoscut gnomonul. Cunoştinţele în astronomie ale unui popor pe care noi îl considerăm primitiv – tchouktchi – sînt foarte dezvoltate. Ele se referă la ceea ce tchouktchi trăieşte în noaptea polară cînd poate să observe stelele.

Studiul psihologic al misticii se va face prin descrierea unui caz precis de misticism, cu revelaţii, transe cu comunicări cu lumea de dincolo. Să nu uităm că instituţiile şamanice ce vin din adîncul Laponici trec prin întreaga Asie de Nord pînă în America de Nord. Dansul bori studiat de Tremearne se găseşte în Maroc şi de asemenea în Egipt, unde mai este dansat încă de negri.

Pentru clasificarea reprezentărilor religioase, ne vom ajuta de clasamentul adoptat în *Année sociologique*: reprezentări colective ale fiinţelor şi fenomenelor naturale, reprezentări ale fiinţelor spirituale, mituri, legende şi povestiri.

Reprezentări ale fiinţelor şi fenomenelor naturale

Fiecare obiect sau gen de obiecte care a atras atenţia indigenilor este în general foarte bine reprezentat. Informatorii vor vorbi îndelung de aer, foc, de apă. Dacă este adevărat că reprezentările religioase au adesea un caracter personal, ele nu există (mai puţin în cazul noţiunilor generale). Observatorii sînt în general prea ataşaţi numai de studiul riturilor, neglijînd reprezentările care corespund acestora. Corespondenţa

este dificilă de stabilit, dar este esențială. În lucrarea sa despre religia vedică, Bergaine împarte divinitățile în masculine și feminine. Totul se învîrte în jurul bărbatului și al femeii, cerul și pămîntul, ploaia și soarele. Munca lui M. Müller este mult mai importantă decît încercările de interpretare personală.

Modalitatea noastră de a înțelege mitologia, precum cea ilustrată atît de fidel de *Orfeu în Infern*, nu este decît o modalitate posibilă și nu singura. Ne străduim să știm cum gîndesc indigenii. Powell a văzut bine raporturile religiei cu tehnologia la indienii americani.

Ne vom strădui deci să nu studiem exclusiv numai reprezentările care formează, de exemplu, lista categoriilor în clasele de filosofie. În plus, întrebările pe care ni le punem, indigenii pot să le înțeleagă mai bine decît alții.

Lista categoriilor noastre: spațiu, timp, număr... nu o va epuiza pe cea a unei alte societăți. Noțiunea de hrană este o formă a noțiunii de substanță. Se pune problema întinderii, a distincției între sus și jos, dreapta și stînga, a inversiunii, a simetriei, a simpatiilor, a corespondențelor, a tot ceea ce Levy-Bruhl numește participare. O întreagă listă de preziceri de tipul celeia pe care ne-o furnizează *Grand Albert* va aduce aici mari servicii.

Clasificarea între animat și inanimat este fundamentală, ea corespunde noțiunii de element. Noțiunea de *mana* apare ca universală. Ea este adesea în relație cu noțiunea de suflu sau cu noțiunea de voce sau de muzică. Noțiunea de calitate poate face obiectul a multiple cercetări: de exemplu, calitatea pietrelor este transmisibilă, care sînt calitățile unei amulete (să se observe atunci nașterea unei amulete). Apar aici și noțiunile de cauzalitate și finalitate.

În fine, vorbim de noțiunea de spirit, noțiunea de animism individual. Într-un mare număr de cazuri, spiritele morților pot fi cu totul posedante; pot să se afle peste tot: « este clar că spiritele morților sînt cele care vin din generație și de la natură » (Hippocrate). Mîncăm lucruri moarte grație cărora noi procreăm și trăim.

Va trebui deci să studiem aceste noțiuni, nenumite pentru noi, care dau societății o nuanță «mistică» diferită de a noastră pe care numai din

ignoranță o numim astfel. Să nu uităm însă că noțiunile noastre precum cele de atracție nu sînt întotdeauna suficient de clare pentru noi.

Vom mai studia noțiunea de binecuvîntare, cea de rău și, în fine, cea de *mana* și de sacru. Amintim aici definiția de bază: tot ceea ce este religios este *mana*. și tot ceea ce este *mana* este religios și sacru.

Durkheim a studiat noțiunea de gen și calitate[1]; Levy-Bruthl pe cea de cauzalitate plecînd de la om. Pare cert că dacă omul n-ar fi crezut că magia sa nu ar reuși, nu ar fi perseverat în tehnicile sale. Una din rațiunile pentru care omul avea încredere în el este aceea că el posedă și alte mijloace decît cele tehnice. Munca esențială a etnografului va consta în a discuta în fiecare activitate partea tehnicii și a religiosului sau a magicului și aceasta peste tot, în fiecare spirit, în fiecare moment. Cum își reprezintă indigenii sistemul lumii și care este *orbis pictus* pentru ei, iată întrebarea capitală.

Reprezentări ale ființelor spirituale

Plecînd de la acest ansamblu de noțiuni generale, vom studia mitologia, adică ființele individuale și în primul rînd noțiunea de spirit: spiritele viilor și «sufletul lor». În religia catolică fiecare individ își are un sfînt patron, un înger păzitor și un spirit. Dumnezeu împreună cu îngerii îl protejează, iar toți diavolii îl hărțuiesc.

Noi trăim înconjurați de spirite care sînt dublul nostru. La Roma, fiecare avea un Genius al său și o Juno, precum și propriul Lar. Întîlnim așadar sufletul dublu, sufletul exterior, geniul protector, spiritul reîntors care este viu, spiritul protector al fiului său, iar toate acestea sînt foarte complicate.

Acest studiu îl vom aborda prin reprezentarea sufletului uman. Sufletul este o noțiune propriu-zis recentă. Ea este atestată pentru prima dată pe o mare marmură grecească, care este revelația lui Psyché. Prin definiție, credem în eternitatea sufletului. El este etern însă numai în viitor. Societățile care cred în metempsihoză și reincarnare sînt mai

---

[1] cf DURKHEIM (E.) și MAUSS (M.), *De quelques formes primitives de classification*, in „Année sociologique", Paris, 1902.

îndepărtate. Se vor nota toate reprezentările care tratează crearea oamenilor, animalelor, plantelor, cum se reincarnează spiritele, cum înconjoară morții, cum trăiesc între ele, care sînt relațiile lor cu visul și coșmarul, ca somnul și extazul. Sufletele multiple sînt puternic contradictorii. Pentru chinezi, sufletele sălășluiesc în anumite locuri.

Ele corespund anumitor părți ale corpului – ceea ce permite acupunctura. Va fi călătoria sufletului în timpul somnului, garous și vampirii. Diferitele părți ale corpului au propriul lor suflet: sufletul capului, al creierului, al ochilor, al gîtului, al ficatului. Raporturile între viață și credință sînt la baza unei mari teorii a divinației și auguraţiei. Apare problema suflului, a deschizăturilor corpului, suflul vocii și figurația suflului.

În ce constau spiritele? Care este tărîmul morților, raporturile sale cu tărîmul viilor (de exemplu, călătoria sufletului în tărîmul morților în marile mituri polineziene)? Se vor vedea studiile reprezentărilor șamanice făcute de Russes în Siberia.

Se va ține cont de sufletul animalelor și în particular cel al albinelor, de sufletul plantelor, al metalelor precum și de mariajul metalelor. Importanța mitologici fierarilor și turnătorilor este considerabilă. Cel care scotea dinții în satele noastre este fierarul.

Raportul sufletului cu astrele.

Iată o serie de apropieri pe care noi nu aveam obișnuința de a le face. Vom nota cu aceeași grijă raporturile care nu sînt familiare și cele care rămîn ignorate în societățile observate: adică spirite care nu au fost niciodată umane și nici ale zeilor; zei care nu au fost niciodată oameni, nici spirite precum Kronos.

Vom studia unul cîte unul zeii și toate spiritele: spiritele de bărbați, de femei, de animale, de lucruri, zei naționali și internaționali, precum micile spirite ale tîrgurilor, marile spirite ale templelor, spiritele apelor, ale munților și eonii. Se va studia pentru fiecare zeu ritul și clasa sa, locul pe care-l ocupă cultul său, nașterea, moartea și divinația. Zeii au fost divinizați, iar faptul acesta face subiectul *Crengii de aur* în întregime. Vor trebui transcrise toate acestea sub forma unei istorii reproducînd tot ceea ce este imagine divină. Să nu se omită culoarea. Culoarea este la fel de importantă ca desenul.

Numai în cazul posesiunii tuturor acestor repertorii puse la dispoziţie în toate manierele posibile, vom putea scrie mitologia fiecărui Zeu.

Mituri, legende, poveşti.

Mitul este o istorie a zeului, o fabulă care are propria sa poveste şi morală. Pentru fiecare mit vom nota: cine-l spune, pentru ce şi în ce moment. Miturile se împart şi se spun în funcţie de diferitele puncte de vedere: totemul meu este mare, al vostru este foarte mic. Observatorul va trebui să simtă diferenţele punctelor de vedere şi să le înregistreze. În general, zeul este reprezentat ca un om avînd o întreagă istorie, avînd femei, legături cu animale, contactînd alianţe, creînd protecţie. Zeul protejează pe cine-l protejează (de exemplu, totemul). Povestirile sînt foarte adesea în versuri, le vom putea găsi sub forma baladelor sau epopeilor.

Un mit (*mithos* = legendă) aparţine zeilor, adică fabula lor, învăţături morale. Ansamblul literaturii religioase cuprinde mituri, legende, povestiri pe care noi le-am studiat deja în literatură şi care trebuie reluate aici. Tragedia este la origine o odă consacrată ţapului. Ansamblul reprezentaţiei dramatice corespunde sacrificiului ţapului pe altar.

Mitul propriu-zis este o istorie neînchegată, *antrenată în principalele rituri*. Mitul face parte din sistemul obligatoriu al reprezentărilor religioase. Oricine este înclinat să creadă mai mult un mit decît o legendă. Vorbim impropriu de legenda Sfinţilor; chiar dacă ea se foloseşte de un Sfînt, nu înseamnă că este numai o legendă. Mitul este reprezentat în eternitate; un zeu s-a născut, el a fost dus la moarte şi reincarnat. Toate acestea corespund unei credinţe care este din toate timpurile. Buddha s-a născut într-o epocă precisă, dar studiind Cărţile Sfinţilor buddhismului vedem că el a intrat în eternitate. El avea să fie precedat de alţi Buddha pentru a-şi asigura venirea. La fel se întîmplă şi cu reincarnările succesive ale lui Vishnu şi cu raporturile dintre Kronos şi fiul său, Jupiter. Mitul se petrece în eternitate, ceea ce nu vrea să însemne că este localizat într-un timp şi spaţiu anume. Cunoaştem că Kronos l-a născut pe Jupiter, că el era primul; însă în comparaţie cu oamenii, zeii sînt în eternitate.

Legenda, saga («ceea ce povesteşte cineva») este mai puţin crudă, mai exact *ea este crudă fără ca să aibă în mod necesar un efect.* Timpul este mai precis: de pildă, se ştie data naşterii unui sfînt. Mitul, chiar atunci cînd povesteşte evenimente precise, se plasează într-o epocă mitică care este întotdeauna diferită de cea a oamenilor. Pe de altă parte, legendele se localizează întotdeauna într-o epocă care este într-o anumită măsură sinonimă cu cea a oamenilor. Mitul poate să penetreze legende, zeii intervin în fiecare moment în *Ramayana* sau în *Mahabharata*, în *Iliada* sau în *Eneida*. Raporturile pe care ei le întreţin cu oamenii îi conduc să ia parte la acţiuni. Legenda însă nu poate penetra deloc mitul. Credem însă că este istorică. Nimeni nu se îndoieşte de lucrul acesta, cunoaştem numele celui care a întreprins a anumită acţiune, există un tată, o mamă şi o întreagă epopee.

Credem mai puţin în legende decît în mituri, apoi credem şi mai puţin în poveste, fabulă decît în legendă. În latină, *fabula* desemnează cu certitudine un mic lucru, povestea este pur şi simplu posibilă. *Fabula este obiectul unei credinţe cu totul atenuate.*

Aceasta este de domeniul posibilului şi al imaginaţiei, nimeni nu este obligat să o creadă. Fabula este religioasă, însă mai puţin crudă. Epopeea animalelor (de exemplu, în Africa) formează precedente juridice: este bine să fii şiret ca iepurele, robust ca broasca etc... Toate acestea se exprimă destul de bine prin poziţia pe care o ocupă în arta dramatică zeii, eroii şi oamenii.

O parte din ceea ce cunoaştem din religiile antichităţii ne este furnizat de această literatură semi-profană. Din literatura propriu-zis religioasă au rămas foarte puţine lucruri: singurele rugăciuni care ne-au parvenit sînt cele ale lui Orfeu. Rugăciunile romane mai lungi sînt cele ale Cartaginei, sau simple incantaţii.

Aceste documente trebuie să fie înregistrate în mod psihologic. Marile culegeri de legende, povestiri, mituri sînt printre cele mai bune documente pe care le posedăm. A neglija culegerea lor conduce la deformarea vieţii religioase a unei societăţi.

Vom face pentru fiecare erou aceleaşi observaţii ca şi pentru fiecare zeu. Să se noteze existenţa ciclurilor: unele epopei pot fi foarte lungi. Nu se va întreprinde însă de la început un studiu al temei, adică

al elementelor poveştii. Ne vom limita în a alcătui un catalog pur şi simplu: după eroi (în *Cartea Junglei*, elefantul reprezintă toţi elefanţii); pe localităţi, pe documente istorice. De exemplu, o anumită familie s-a născut dintr-un anumit bărbat şi dintr-o anumită femeie. Vom stabili ce este un mit, un mit totemic şi ce poate fi o poveste sau o legendă. Povestea este însă întotdeauna localizată. Vom nota toate legendele istorice, ca de exemplu pămîntul păcătos, oraşul ascuns, naşterea zeilor într-o anume cavernă, naşterea eroilor şi ascensiunea lor la cer, coborîrea în Infern sau sub apă, viaţa cu ştimele.

Să nu ne temem că vom repeta o temă. Trebuie însă să se menţioneze repetiţiile, numerotîndu-le. Să nu căutăm niciodată versiunea originală, ci să le notăm pe toate.

Vom putea face clasificări diferite: există un întreg ansamblu de legende fondatoare, ansamblul războaielor făcute de zei, spirite şi animale. Clasificările indicate aici sînt instrumente de lucru. Singurul lor scop este acela de a permite o colectare cît mai completă a documentelor. Faptul acesta nu se produce numai pe teren cînd vom întreprinde o muncă de interpretare a miturilor şi poveştilor.

Destinată înainte de toate amuzamentului şi instrucţiei, povestea este mai literară decît mitul sau legenda. Fără îndoială, epopeea zeilor şi sistemul de legende continuă un element literar. Acesta se găseşte însă din plin în poveste.

Într-o poveste distingem: temele (fiecare temă); contextul acestora; amplasamentul poveştii. Să fim atenţi că ceea ce circulă nu sînt numai temele, ci şi amsamblul poveştii. Nu există, de exemplu, o singură Frumoasă din Pădurea Adormită, ci Frumoase care nu au fost niciodată trezite, Frumoase care se trezesc singure... Ne vom strădui să notăm pentru fiecare tema, păstrînd sensul specific şi contextul.

Organizaţiile religioase

Întreaga grupă de fenomene sociale corespunde întotdeauna unei organizaţii mai mult sau mai puţin permanente. Fenomenele religioase corespund întotdeauna „Bisericii", adică societăţii religioase. Nu există un sistem coerent de credinţe care să nu fie legat de un anumit grup de

oameni (o poveste se recita la şezătoare, în timpul serii sau în piaţa publică).

Orice fenomen social, prin simplul fapt că este social, are întotdeauna şi o tentă morală, una estetică şi una de credinţă.

Organizaţiile religioase vor apare mai ales pe terenul sărbătorii.

Şi, de asemenea, pe teren juridic. Vom regăsi aceste fenomene, cu un aspect din ce în ce mai laic, în raporturile dintre sexe şi chiar în raporturile dintre generaţii. Fără excepţie, femeia este obiectul acestora ca agent al religiei. Vom studia succesiv diferite unităţi religioase: clase de vîrstă, caste şi, în particular, preoţii. Vechiul şef de clan, magicianul sînt întotdeauna mai mult sau mai puţin preoţi. În fine, vom studia societatea bărbaţilor care va apare în fiecare moment şi drept corp religios al societăţii care ne interesează. Este frecventă coincidenţa între temple şi casele bărbaţilor, de exemplu *marae*, aceste mari incinte distruse în Polinezia şi care nu mai figurează decît pe vechile gravuri. Vom observa diferite clase de preoţi şi raporturile între ele. Africa şi Guineea cunosc «veşmintele preoteselor». Aceste femei sînt în realitate *hierodulele* zeului. Să se studieze ierarhia şi specializarea preoţilor apei şi focului. Un preot nu poate să ofere orice sacrificiu. El este în mod normal un specialist, specialistul totemului său sau al unui anume sanctuar. Rangul civil poate să coincidă cu rangul religios (este cazul regilor – preoţi). Se vor studia iniţierile speciale, viaţa preotului, locuinţa, femeile, tabuurile, relaţiile sale cu zeii, felul în care el este posedat, viziunile sale şi revelaţiile: visează noaptea, profeţeşte şi se roagă. Rugăciunea este semnul prezenţei zeului. «Dumnezeule, deschide gura mea şi ea te va proslăvi». Dumnezeu este cel care deschide gura preotului său.

Tot ceea ce precede corespunde structurii anatomo-psihologice a religiei. Va trebui să mai observăm structura geografică şi morfologică socială a religiei. Templele sînt amplasate în locuri sacre, din motive clare. Descrierea templului: să se noteze bogăţia respectivelor temple, zeii consacraţi, numărul fidelilor care frecventează fiecare sanctuar. Este destul de facil de constatat respectul pentru un tumulus celtic. El este în proporţie directă cu dimensiunile acestuia. Am văzut în America cum se formează şi se distruge o întreagă religie care era un compromis între cultele indienilor sioux şi creştinism. Rezultatul a dat un

şamanism creştin care a durat treizeci de ani şi s-a întins din nord la sudul munţilor Rocheecses, foarte departe spre est şi nord-est. Numai la finalul acestor cercetări, după o observaţie destul de meticuloasă a funcţionării religiei, vom putea defini din punct de vedere religios societatea observată. Moralitatea religiei unei ţări se determină prin observarea funcţionării religiei şi nu a priori. În Franţa, ea se determină prin intermediul datelor statistice privind morala, şi nu altfel. Vom măsura importanţa tabu-ului, a sentimentului de vină (noi am făcut-o deja), a superstiţiilor (o vom face); importanţa iniţierilor, importanţa noţiunii de păcat, a numărului de răscumpărări, vindecarea maladiilor cauzate de greşeli religioase. Raporturile între morală şi drept vor furniza rezultate utile. Războiul nu poate fi un fenomen de-a dreptul religios. Obiceiurile războinice ale Romei erau pînă nu demult obiceiuri hawaiene. Raporturile religiei cu educaţia, de exemplu în iniţierea tinerilor australieni, unde pacientul nu trebuie să plîngă, nici să rîdă şi nici să strige. Liniştea va fi dovada că el duce o viaţă aspră.

Fenomenele religioase in lato sensu

Ele cuprind în principal magia, divinaţia şi, de asemenea, superstiţiile populare.

Magia. Magia este un ansamblu de rituri şi credinţe pe care le confundăm adesea cu religia. Lucrul acesta îl fac Malinowski şi Frazer. În fapt, în Malaezia este destul de dificil să se distingă religia de magie, magicianul fiind în general şi preot şi deţinător al unor înalte grade în societatea secretă. Magia este un efort de sistematizare, un ansamblu de reţete şi de secrete, în general ea este mai individuală decît religia. Fără îndoială, magicianul are colegi, dar ei nu exersează niciodată împreună. Ei sînt împreună doar în calitate de preoţi, pentru a vrăji inamicul. Magia este legată de o noţiune importantă, aceea de simetrie şi de ortodoxie. De exemplu, omul are o „dreptă” şi o „stîngă” Atunci cînd doi oameni se înfruntă, dreptei unuia îi corespunde în mod necesar stînga celuilalt. Magia nu este o religie pentru mine şi un maleficiu pentru voi, iar religia voastră este pentru mine un maleficiu şi o magie. Dacă este cazul, eu v-aş acuza de rele cauzate mie, iar nu eu sînt cel

care le-am provocat. Din punctul meu de vedere, sînt cu totul de partea binelui, iar voi de partea răului. Din punct de vedere juridic, magia se distinge net de religie. Faptul acesta este foarte clar pentru tot evul mediu. Magia este în general teurgică, ea domină spiritele viilor și spiritele morților, ale bărbaților și femeilor; ea domină de asemenea foarte adesea zeii. Textele rugăciunilor celor mai complete care ne-au parvenit din Grecia și din Roma sînt tablete de Cartagina destinate să facă să tremure caii de cursă.

Magia este, înainte de toate, ceva relativ neregulat. Ea este constantă, tradițională, exactă, precisă, ea își are practicanții și tradițiile sale. Cu toate acestea, personalul și tradiția rămîn undeva la marginea legalității. În cel mai rău caz, pot fi legitim obligat să mă tem de zeul nostru.

Noțiunea de magie corespunde noțiunii de *mana*, dar magicianul se va servi foarte rar de lucruri sacre propriu-zise. Dacă el le utilizează într-un scop magic, aceasta este un sacrilegiu (exemplul messei negre).

Vom studia caracterul secret al tradiției magice; raporturile ei cu tehnicile și artele care sînt în general mai clare decît cele ale religiei cu tehnicile mai obișnuite (artele bizare ale medicinei, otrăvurile etc.)

Va trebui să găsim magicienii care sînt mult mai puțin numeroși decît am crede-o. În ciuda acuzațiilor frecvente făcute femeilor de a practica magia, ele au puține tradiții magice. Chiar la Paris, de exemplu, există mai mulți magicieni bărbați decît femei. Este necesar a obține de la magician rețeta sa, adesea considerabilă și întotdeauna asociată descrierii riturilor manuale și formulelor orale care acompaniază aceste rituri. Magicianul este fără putere dacă nu are o «momeală»: resturi de unghii, șuviță de păr... Formula dă sens a ceea ce conține momeala. Fără formulă, vă veți găsi reduși numai la ideea generală, exactă, dar insuficientă a lui Frazer, de magie prin contact.

Vom studia acele spirite auxiliare, acele forme excesive ale magiei cărora le corespunde șamanismul; autoritatea magicianul în societatea bărbaților; condițiile ritualului (rituri negative și pozitive ca și în religie).

Se vor descrie toate gesturile și toate obiectele. Arsenalul lui Faust este considerabil.

Vom ancheta apoi tot ceea ce constă în credința magiei, efectele sale asupra descîntatului. Să nu uităm că *vraja* vine de la *carmen* , acel poem înzestrat cu eficacitate. Vom nota cum se cîntă și ce gesturi acompaniază formula.

Elementele magiei, raporturile între magie și religie variază în funcție de societate. În fine, ancheta trebuie să cuprindă doza caracterului magic al societății studiate, cum poate să se dozeze religiozitatea sa.

Divinația

Din păcate, divinația este foarte prost studiată. O vom defini ca un sistem de reprezentări care privesc viitorul, determinat în funcție de prezent și de trecut. Divinația recurge la procedeul simpatiei și corespondenței forțelor *sui generis*. Ea vede trecutul și viitorul pe planul prezentului într-o confuzie care o evocă pe cea a visului. Divinația a împrumutat de la religie și de la magie toate principiile și raționamentele. Un sistem de divinație se va studia prin obiecte (haruspicii, extispicii....). Observatorul va lua ca modele *De Fatu* sau *De Divinatione* din latină. Nu va uita mai ales să menționeze punctele care rămîn obscure. El va nota principalele noțiuni religioase: noțiunea de cauză; noțiunea de persoană; horoscop, prezicere; dar înainte de toate, ansamblul de sisteme divinatorii conform cărora un anume lucru este bun pentru o anumită folosință și rău pentru alta etc... Toate acestea constituie un ansamblu de rețete adesea foarte sistematice, transmise ca atare. Sistemele cele mai bine descrise rămîn cele polineziene și cele malaeziene. Acesta din urmă corespunde unei veritabile cosmogonii, unde elementele hinduse și cele malaiano-polineziene întîlnesc elemente musulmane.

Dacă diferențele între credințe în materie de divinație sînt considerabile, importanța extensiei lor rămîne nebănuită. Astfel, busola face parte din cosmogonia broaștei țestoase. Divinația se practică și prin cercetarea măruntaielor: partea unui foc caldeean este răspîndită la vest pînă în Atlantic; el a ajuns la est pînă la distrugerea Timorului, fapt care marchează o frontieră foarte clară pentru faptele de divinație.

Să nu uităm că magicienii etrusci desenau o *mandală mandus*, adică un pătrat care reprezenta lumea în care situau consultantul în timp ce noi mai căutăm o ghicitoare.

Anchetatorul va studia toate semnele prevestitoare, probleme legate de repartiția cosmologică, coincidențe dintre timp și spațiu, repartiția astrelor, fazele lunii, speciile de animale și toate elementele imaginabile. Vom nota cu scrupulozitate toate riturile divinatorii, locul, ora, numărul, lunația (perioada dintre două faze identice ale lunii), repetitivitatea, prezicerile, magia, religia... se amestecă inexplicabil. Orice societate posedă o cosmogonie și un sistem de clasificare care-i sînt proprii. Cu certitudine, nu ar trebui să se creadă că totul este ținut acolo înăuntru, ca într-un soi de imens calambur construit pe semne prevestitoare. O clasificare domină însă acel ansamblu de corespondențe care leagă între ele numele speciilor animale și vegetale, stări, tehnici și activități de tot soiul.

Vom studia în final ghicitorii și confreriile lor, culegînd zicerile, formulele lor etc...

Superstiții populare

În jurul religiei *stricto sensu*, în jurul acestor noi mari sateliți, magie și divinație, plutește o întreagă masă informă, o nebuloasă care este sistemul superstițiilor populare. Superstiției nu-i vom atașa mai mult de un cuvînt, acela de «supraviețuire». Aceste credințe populare nu sînt în mod necesar mai vechi decît restul. Totul rezidă în problema dozajului, pentru că nu există societate fără superstiții religioase și fără tradiții populare. În general, acestea cuprind noțiuni foarte vagi: de exemplu, un anumit aliment prinde excelent la o anumită oră; formulele care însoțesc un strănut («Domnul să vă binecuvînteze»), sau un scuipat. Alături de medicina savantă, medicina tradițională (populară) ocupă întotdeauna un loc respectabil. Aici, în superstiție, intră o masă de lucruri informe. Femeile sînt în general mai superstițioase și practică mai puțin decît bărbații magia și divinația. Observatorul va nota toate credințele care cuprind o parte a vieții tehnice, toate acele teme ale poveștilor unde spiritele vin să ajute naratorul, nepăstrînd pînă aici decît împărțirile extrem de largi pentru a facilita lectura.

CUPRINS

UNIVERSITARIA

Știința etnologică are ca finalitate observația societăților și drept scop cunoașterea faptelor sociale. Ea înregistrează aceste fapte, la nevoie face o statistică și publică documente care oferă maximum de certitudine. Etnologul trebuie să posede însușirea de a fi exact și complet: trebuie să cunoască sensul faptelor și raporturile dintre ele, sentimentul proporțiilor și articulațiilor. Intuiția nu ocupă nici un loc în etnologie, care este o știință a constatării și statisticii. Sociologia și etnologia descriptivă pretind să fim deopotrivă arhiviști, paleografi, istorici, statisticieni... și, de asemenea, scriitori capabili de a evoca viața unei întregi societăți.

Din cuprins:

- *Morfologie socială*
- *Tehnologia*
- *Estetica*
- *Fenomene economice*
- *Fenomene juridice*
- *Fenomene morale*
- *Fenomene religioase*

INSTITUTUL EUROPEAN

ISBN: 973-611-097-4

Preț: 180.000 lei